

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Özgür TOKAN

**İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE DİPLOMASİ VE HUNLAR
DÖNEMİ DİPLOMATİK İLİŞKİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ**

ERZURUM-2011

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

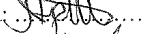
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yard. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ danışmanlığında, Özgür TOKAN tarafından hazırlanan bu çalışma *Z.U. / A.Z.* / 2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

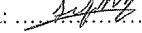
Başkan :Yard. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ

İmza:

Jüri Üyesi :DOÇ. DR. Nevzat CAN

İmza:

Jüri Üyesi :Yard. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. .... / ..... / 2011

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERİN ORTAYA ÇIKTIKLARI İLK COĞRAFYA VE İLİŞKİ KURDUKLARI İLK KÜLTÜRLER

1.1. ORTA ASYA–TÜRKLERİN ANA YURDU VE MİNUSİNSK KÜLTÜRLERİ.....	3
1.2. ÇİN’İN ETRAFINDAKİ PROTO-KÜLTÜRLERİN DAĞILIŞI VE ORTAYA ÇIKAN YENİ KÜLTÜRLER	7
1.3. KAVİMLER ARASI İLK DİPLOMATİK İLİŞKİLER VE CHOULAR DEVİRİ (M.Ö. 1050-247) SONUNA KADAR İÇ ASYA	10
1.3.1. Diplomatik Anlamda İlk Münasebetler	10
1.3.2. Ti ve Jung Kabileleri.....	11
1.3.3. Chou’lar Dönemi (M.Ö. 1050-247) Siyasî Olaylar ve Diplomatik İlişkiler	12

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE DİPLOMASİYE DAİR UNVAN VE TERİMLER

2.1. BİTİKÇİ (KÂTİP)	15
2.2. TAMGA-TAMGACI (MÜHÜRDAR)	18
2.3. ELÇİLİK.....	20
2.3.1. Elçi İçin Kullanılan Kelimeler.....	22
2.3.2. Bir Elçide Bulunması Gereken Özellikler	23
2.3.3. Elçilik Hukuku	25
2.4. TERCÜMANLIK.....	27
2.5. TÜRKLERDE AND GELENEĞİ VE ANTLAŞMALARIN ONAYLANMASI	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ TÜRK DİPLOMASİSİNDE ETKİN OLAN ZÜMRELER

3.1. HAKAN.....	34
3.2. KATUN (HATUN)	37
3.2.1. Katun Kelimesi ve Katun Olma Şartı.....	37
3.2.2. Katunların Devlet İçindeki ve Diplomasideki Yeri	39
3.3. KURULTAY	42
3.4. HÜKÜMET (AYUKI).....	46

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASYA HUNLARI VE DİĞER DEVLETLERLE OLAN DİPLOMATİK

İLİŞKİLERİ

4.1. DEVLETLERARASI DİPLOMASİDE İKİ ÖNEMLİ NOKTA	48
4.1.1. Evlilik Bağı Kurmanın Devletlerarası İlişkilerde Oynadığı Rol	48
4.1.2. Rehin Verme.....	51
4.2. ASYA HUNLARI	53
4.2.1. Siyasî Teşekkülün Oluşumu ve Yükseliş Devri.....	53
4.2.2. Duraklama ve Gerileme Devri.....	56
4.2.3. Hunların İkiye Ayrılması ve Batı Hunları'nın Yıkılışı.....	59
4.2.4. Doğu Hunları ve Hunların Tekrar İkiye Bölünmesi	62
4.2.5. Kuzey Hunları ve Sonu.....	64
4.2.6. Güney Hunları ve Sonu	65
4.3. ASYA HUNLARI – ÇİN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ	67
4.3.1. Ho-çin Sistemi – Çin'in Amaçları ve Başarısızlığı.....	67
4.3.2. Diğer Çin Siyasetleri ve Hun-Çin Diplomatik İlişkilerinin Devamı.....	74
4.3.3 Hunların Parçalanması ve Diplomatik İlişkilerin Gidişatı ile Sonu	79
4.4. ASYA HUNLARININ DİĞER SİYASÎ TEŞEKKÜLLERLE OLAN İLİŞKİLERİ	83

BEŞİNCİ BÖLÜM
AVRUPA HUNLARI VE DİĞER DEVLETLERLE OLAN DİPLOMATİK
İLİŞKİLERİ

5.1. AVRUPA HUNLARI.....	87
5.1.1. Ortaya Çıkışları ve Siyasî Teşekkülleri	87
5.1.2. Karadeniz'in Kuzeyinden Avrupa'ya Uzunları	89
5.1.3. 395'ten Attila'nın Ölümüne Kadar Avrupa Hunları	91
5.1.4. Attila'nın Ölümü ve Avrupa Hunlarının Sonu.....	99
5.2. AVRUPA HUNLARI DÖNEMİ DİPLOMATİK İLİŞKİLER	101
5.2.1. Avrupa Hunları-Doğu Roma Diplomatik İlişkileri.....	101
5.2.2. Avrupa Hunları-Batı Roma Diplomatik İlişkileri.....	106

ALTINCI BÖLÜM

AKHUNLAR VE DİĞER DEVLETLERLE OLAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

6.1. AKHUNLAR	109
6.2. AKHUNLAR DÖNEMİ DİPLOMATİK MÜNASEBETLER	113
SONUÇ.....	116
KAYNKA	117
ÖZGEÇMİŞ.....	124

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE DİPLOMASİ VE HUNLAR DÖNEMİ
DİPLOMATİK İLİŞKİLER****Özgür TOKAN****Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ****2011- Sayfa: 125****Jüri: Yard. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ****Doç. Dr. Nevzat CAN****Yrd. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ**

“İslamiyet Öncesi Türklerde Diploması ve Hunlar Dönemi Diplomatik İlişkiler” isimli bu çalışmanın amacı, İslamiyet öncesi Türk devlet veya imparatorluklarındaki diplomasıye dair görevlileri, onlar için kullanılan unvanları, eski Türk diplomasısında etkin olan zümreleri ve Hun devlet veya imparatorluklarının diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilerini kaynaklar ışığında ortaya çıkartmak ve incelemek olmuştur. Yerli ve yabancı birçok kaynağa yer verilmiş olan bu çalışma, söz konusu amaçlarını gerçekleştirilmesiyle Türk tarihinin bu konudaki açığını toplu bilgiler vererek kapatmıştır. İncelenen kaynaklar göstermiştir ki, Türkler en eski ataları olarak kabul edilen Asya Hunları’ndan itibaren diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilerine büyük önem vermiş ve bu ilişkileri yürütmede kendilerinden yararlanılmak üzere Kâtip (Bitikçi), Elçi (Yalabaç, Yalabçı), Tercüman (Tılmaç) gibi görevlilere sahip olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Hunlar, Diploması, Hakan, Katun, Elçi, Tercüman, Katip.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****DIPLOMACY IN TURKS BEFORE ISLAM AND DIPLOMATIC
RELATIONSHIPS IN THE PERIOD OF HUNS****Özgür TOKAN****Advisor: Assist. Prof. Dr. Gürsoy SOLMAZ****2011- Page: 125****Jury: Assit. Prof. Dr. Gürsoy SOLMAZ****Assoc. Prof. Nevzat CAN****Assit. Prof. Savaş EĞİLMEZ**

The aim of this study, named “Diplomacy in Turks before Islam and Diplomatic Relationships in the Period of Huns”, was to examine and reveal the officials dealing with diplomacy in Pre-Islamic Turkish states or empires, the titles used for those officials, the active groups in former Turkish diplomacy, and diplomatic relationships between Hun states or empires and the other states in the light of sources. This study, including many native and foreign sources, compensated the lack of information in Turkish history about this topic by giving collective information. The examined sources indicated that Turks had given great importance to the diplomatic relationships with the other states beginning from Asian Huns, accepted as their ancient ancestors, and they had had some officials such as Clerk (Bitikçi), Envoy (Yalabaç, Yalabçı), Interpreter (Tilmaç) for the maintenance of these relationships.

Key Words: Huns, Diplomacy, Hakan, Katun, Envoy, Interpreter, Clerk.

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DLT	: Divânü Lugât'it-Türk
DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi
ED	: Erdem Dergisi
Ed.	: Editör
GTT	: Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

En eski çağlardan beri toplumlar, geçmişiyle bağ kurmak ve geçmişini öğrenmek durumunda olmuştur. Bunun için birçok neden gösterilebilir; ancak bizce en önemlisi insanoğlundaki merak duygusu olmuştur. İnsanoğlu, kendisini yaşadığı döneme, o dönemin koşullarına getiren maddî- manevî önemli parçaların geçmişinde gizli olması nedeniyle bu parçaları bilmek ve bir bütün haline getirmek istemiştir. Öyleki bu durum, günümüzde bilim, spor vs. alanlarda olduğu gibi Dünya milletleri arasında adeta bir yarış halini almıştır. Her millet, kendi tarihinin diğer milletlerinkinden üstün olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bu yarışta Türk tarihçilerine düşen de, Türk tarihini en küçük parçalarına kadar araştırıp, bu parçaları bir bütün haline getirerek diğer milletlere göstermektir. Biz de, bir Türk tarihçisi olma isteğimiz nedeniyle, Türk tarihinin açık kalmış kısımlarını veya üzerinde çok fazla durulmamış konularını günyüzüne çıkartmayı kendimize amaç edinmiş bulunuyoruz. Bu nedenle tezimizin konusunu, daha önce üzerinde araştırma yapılmamış olan İslamiyet öncesindeki Türk devlet veya imparatorluklarındaki diplomasiye dair memuriyetler ve Hunlar dönemindeki diğer devletlerle olan diplomatik ilişkiler oluşturmuştur. Konu hakkındaki temel kaynakların Çince veya diğer dillerde yazılmış olması, araştırmamızı bir hayli zor hale getirmiştir; ancak bu dillerden olabildiğince doğru çeviri yapmış ve aldığı bilgileri doğru değerlendirmiş olmasıyla ün kazanarak, kaynaklarına sıkça başvuru alan araştırmacılarımızın eserlerine başvurularak durum telafi edilmiştir.

Araştırmamda emeği geçen danışman hocam Yard. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ ile bölüm hocalarım Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU ve Yard. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ'e minnettarlığımı bildirir, teşekkür ederim. Ayrıca, benden hiçbir zaman manevî desteklerini esirgemeyen kız kardeşim Gamze TOKAN ile arkadaşlarım Önder BAYİR, Mustafa ERÖZDEMİR, Cüneyt GÜNEŞ, Samet TOPAL ve Ensar MACİT'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

Toplumlar zaman içerisinde nüfuslarının artması, doğal çevre etkisi ve merak duyguları gibi gösterilebilecek birçok etken dolayısıyla yaşadıkları bölgelerin dışına çıkmış ve kendileri haricindeki medeniyetlerle çeşitli münasebetlerde bulunmuşlardır. Bu münasebetler başta diplomatik, askerî ve kültürel olmak üzere farklı alanlarda ele alınabilir. Bizim burda ele alıp inceleyeceğimiz ise, diplomatik alandaki münasebetlerle ilgilidir.

Birçok medeniyet, özellikle ilk siyasî teşekküllerini oluşturdukları dönemlerden itibaren, diğer medeniyetlerle olan diplomatik ilişkilerine büyük bir önem vermiş ve zamanla bu alanla ilgili ihtiyaç duyulan çeşitli kurumlar oluşturmuşlardır. Tarihin en erken dönemlerinden itibaren söz konusu medeniyetler içerisinde yerini almış ve Dünya tarihine her çağda yön vermiş olan Türkler de diplomatik anlamdaki münasebetlerin önemini kavrayarak, bu alana dair hemen bütün memuriyetlik veya kuruma sahip olmuşlardır. Bu vesileyle araştırmamızın birinci hedefini, daha önce üzerinde ayrıca yoğunlaşılmamış olan bu mevzu, ikinci hedefinin ise Asya Hunları, Avrupa Hunları ve Akhunlar'ın diğer devletlerle olan diplomatik ilişkileri oluşturmuştur. Bu hedeflere ulaşabilmek için, toplam altı bölümden oluşan tezimizin I. bölümünde konuyla ilgili ön bilgi edinilmesi için Türklerin ilk ortaya çıktıkları coğrafya, bu coğrafyada kazılar sonrası ortaya çıkarılan kültürler ile ilişkileri ve yine neşet ettikleri söz konusu coğrafyada diplomatik münasebet kurmaya başladıkları proto-kültürler ele alınmıştır. Doğrudan birinci hedefe yönelik olarak, II. bölümünde İslamiyet öncesi Türk devletlerindeki diplomasiye dair unvan ve terimler; III. bölümde eski Türk diplomasisinde etkin olan zümreler bir bir ele alınıp incelenmiştir. IV., V., ve VI. bölümlerinde ise amacımızın ikinci bölümünü oluşturan Asya Hunları (Büyük Hun İmparatorluğu ve Akhunlar) ve Avrupa Hunları dönemlerindeki dış devletlerle olan diplomatik anlamdaki münasebetler, önlerinde kısa siyasî tarihler de verilerek incelenmiştir.

Araştırmamızın bahsini ettiğimiz hedefleri dolayısıyla, birçok bilim adamının eserine ya da eserlerine başvurulmuştur. Bu bilim adamlarını ve eserlerini yerli ve yabancı olmak üzere iki gruba ayırmak yerinde olacaktır. Yerli kaynaklarımızın temelini rahmetli hocalarımız Bahaeddin Ögel (1923-1989), İbrahim Kafesoğlu (1914-

1984), Abdülkadir İnan (1889-1976), Faruk Sümer (1924-1995), H. Namık Orkun (1902-1956) ve A. Z. Velidi Togan (1890-1970)'ın eserleri oluşturmaktadır. Bunun yanında Türk tarihinin en eski devreleriyle ilgili birçok bilgi edindiğimiz Çin kaynakları ile bunun haricinde batı ve doğu kaynaklarından birçok çeviri veya değerlendirme ile çeşitli eserler vermiş olan Özkan İzgi, Emel Esin, Ayşe Onat, Ahmet Taşağıl, Salim Koca, Ali Ahmetbeyoğlu, Abdülkadir Donuk gibi birçok değerli araştırmacımızın eserlerine başvurulmuştur. Yabancı kaynaklar için ise, Wolfram Eberhard, Lajos Ligeti, J. Paul Roux, Gyula Némth gibi çeşitli Türkolog ve Sinologların eserleri temel alınmıştır. Bunların yanında doğu medeniyetleri hakkında çok önemli araştırmaları olan René Grousset, V. Viladimiroviç Barthold, Ying-shih Yü, Masao Mori, Denis Sinor gibi birçok değerli araştırmacının eserlerine başvurulmuştur.

Yerli ve yabancı kaynakların iyice tetkik edildiği araştırmamızda görüleceği üzere Türkler, Dünya medeniyetlerinin en önemli temsilcilerinden birisi olmuştur. Onlar, en eski ataları olan Hunlardan beri devletlerinin veya imaratorluklarının küçüklüğü ve büyüklüğüne göre bazen 24 bazen 28 önemli memuriyetliğe sahip olmuşlardır. Bu memuriyetler her ne kadar askerî yapılanmayla ilişkilendirilirse de, onların içinde dış ilişkilerle uğraşan ve çeşitli dillerde konuşan tercümanlar, elçiler, kâtipler, ve mühürdarlar (tamgacı veya damgacılar) gibi görevliler önemle yerlerini almışlardır. Bu durum hiç şüphesiz onların diğer devletlerle olan ilişkilerine çok büyük önem verdiklerini göstermektedir. Araştırmamız konuyla ilgili bilgi edinmek isteyen araştırmacılar ve okuyucular için umuyoruz yardımcı olur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERİN ORTAYA ÇIKTIKLARI İLK COĞRAFYA VE İLİŞKİ KURDUKLARI İLK KÜLTÜRLER

Tez konumuzun genel çerçevesi dolayısıyla ilk önce, Türklerin Orta Asya’da kazılar sonrasında ortaya çıkarılmış muhtelif kültürlerle olan ilişkilerini, bu kültürler dolayısıyla yayılma alanlarını ve en eski çağlardan itibaren yayılmış oldukları bölgelerdeki ilişki kurdukları kavimleri kısaca incelemekte fayda gördük. Bu nedenle ilk bölümümüzü bu konuya ayırdık.

Bilindiği üzere, geçmişten günümüze kadim Türk milleti, birçok devlet kurmuş ve coğrafî bakımdan geniş sahalara yayılmıştır. Bu yüzden Türk milletinin yayılmış olduğu coğrafyayı tam olarak tespit etmek veya ilk neşet ettikleri yer için kesin bir yargıda bulunmak kabul edilir ki, oldukça zordur. Biz bu konuya dair çeşitli incelmelerde bulunmuş değerli araştırmacıların, Türk tarihine gönül vermiş büyüklerimizin eserlerinden bilgiler vererek, bunları değerlendirmeye çalışacağız.

1.1. ORTA ASYA–TÜRKLERİN ANA YURDU VE MİNUSİNSK KÜLTÜRLERİ

Orta Asya’nın tarih öncesi M.Ö. 5000 yıllarına kadar tarihlendirilen Yontma Taş Devri’ne kadar gitmektedir.¹ Nitekim Alman asıllı Sinolog ve tarihçi W. Eberhard: “*İnsanlığın beşiği Asya’dadır; daha doğrusu -hiç olmazsa bugünkü bilgilerimize göre- Orta Asya’dadır.*” diyerek² Orta Asya’nın önemine dikkat çekmektedir.

Araştırma alanını Orta Asya Türk kültürü ve tarihi üzerinde yoğunlaştırmış ünlü Türkologlardan birisi olan J. P. Roux: “*Orta Asya çok açık tanımlanmış ve açıklanmış değildir; sözcüklerde bu coğrafyanın tanımları yapılırken temkinli ve çekingen davranılır.*”³ demektedir, ünlü Macar Türkolog’u L. Ligeti, coğrafyacıların en eski kıt’a olan Asya’nın toprağını coğrafya bakımından beş büyük parçaya ayırdıklarını ifade etmektedir. Ayrıca Ligeti, bu coğrafya bilginlerinin çizdikleri sınır çizgilerinin, sadece coğrafya bakımından benzerlik gösteren topraklarla değil, aynı zamanda Asya’nın tarihsel olarak benzerlik gösteren uygarlık birliklerinin yayılmış oldukları alanlarla da

¹ Salim Koca, “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 454.

² Wolfram Eberhard, *Uzak Doğu Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 3.

³ J. Paul Roux, *Orta Asya -Tarih ve Uygarlık-*, (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 14.

tespit edildiğini belirtmektedir. Söz konusu bu beş büyük coğrafyanın birinci parçası, coğrafya bakımından asıl Çin – Çinlilerin istila ettikleri topraklar dışında Japonya ve Japon adaları, Kore, Mançurya ve Amur vadisiyle Kamçatka'nın içine girdiği Doğu Asya'dır. İkinci parçası, Hindistan'ı, Çin Hindi'ni ve Doğu Hint Adaları'nı (Malaya) içine alan Güney Asya'dır. Üçüncü parçası, coğrafya anlamıyla anılan, İran, Afganistan, Ermenistan, Anadolu, Arabistan, Suriye ve Mezopotamya'yı içine alan Ön Asya; dördüncü parçası, aşağı yukarı bugünkü anlamda Sibiryaya diyebileceğimiz Kuzey Asya'dır. Beşinci ve en önemli parçası ise, az önce sıraladığımız dört Asya parçasının kuşattığı ve aynı zamanda Türklerin neşet ettikleri Asya Kıtası'nın merkezi konumundaki Orta Asya'dır.⁴ Bir Türk tarihçisi olan S. Koca'nın verdiği tanıma göre ise, Orta Asya: Kuzeyde Sibiryaya, Doğu'da Büyük Kingan (Kadırgan) dağları, Güneyde Himalaya ve Hindukuş Sıradağları, Batıda Hazar Denizi ve Yayık (Ural) Nehri ile çevrili büyük bir alandır. Yine Koca'ya göre, Türklerin anayurdu burası, yani Orta Asya'dır.⁵ Dikkat edilirse Orta Asya için yapılan söz konusu tanımların hemen hemen aynı sınırlamayı gösterdiği görülecektir.⁶

Öyleki en eski Türk kültürü de, kullandıkları eşyalar, yaşam tarzları ve dil özellikleri gibi benzerlikleri dikkate alınarak, insanlığın beşiği olarak görülen Orta Asya'da kazılar neticesinde tespit edilmiş olan iki önemli kültürle, yani Afanesova kültürü (M.Ö. 3000/2500⁷-M.Ö. 1700) ve Andronova kültürü (M.Ö. 1700-1200) ile ilişkilendirilmiştir.⁸

Değerli Türk tarihçileri ve araştırmacıları İ. Kafesoğlu ve H. Salman, Sovyet arkeologları S. V. Kiselev ve S. S. Çernikov tarafından Orta Asya'da yapılmış olan arkeolojik araştırmaların, Türklerin anayurdunun neresi olduğu konusunda kesin neticeler verdiğini belirtmektedirler. Bu arkeologların yapmış oldukları araştırmalara göre, M.Ö. 2. binden daha öncelerine tarihlenen Minusinsk bölgesindeki Afanesova kültürü ile bilhassa aynı bölgedeki Andronova kültürünün temsilcileri “*brakisefal savaştı beyaz ırk*”, Türk soyunun proto-tipidir ve Taş Devri'nin ilk çağlarından beri

⁴ Lajos Ligeti, *Tarihte Türk Yurtları*, (Çev. Sadrettin Karatay), Örgün Yayınevi, İstanbul 2008, s. 21-22.

⁵ Koca, “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, s. 453.

⁶ *Modern Büyük Atlas*, Merkez Gazete Dergi Basın Yayın, İstanbul 2004. s. 60-62.

⁷ Bu kültür İbrahim Kafesoğlu'nda ‘Afenesyev’o’ şeklinde geçmektedir ve kültürün başlangıç tarihi olarak M.Ö. 2500 yılları gösterilmektedir. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2007, s. 49-50.

⁸ Koca, “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, s. 455-457; Hüseyin Salman, “Türk Adı-Türklerin Ana Yurdu ve Göçleri”, *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. Cemil Öztürk), Pegem A Yay., Ankara 2004, s. 5-6.

Altay-Sayan dağlarının güneybatı bölgesinde (aşağı yukarı Minusinsk–Tuva–Abakan Bozkırları) yaşamışlardır.⁹ Nitekim çeşitli araştırmacıların (Türkolog Arminius Vámbéry gibi) verdikleri bilgileri de dikkate almış ve değerlendirmiş olan Macar Türkolog G. Németh de, Türklerin neşet ettikleri yer için Altay-Sayan civarlarını göstermektedir.¹⁰ Bir Türk tarihçisi olan Kurat ise, Türk tarihi üzerine incelemeler yapmış olan çeşitli bilginlerin, Türklerin anayurdu olarak yine Altaylar ve çevresini gösterdiklerini belirtmekle birlikte kendisi de şu ifadeyi kullanmıştır:

“Dil, arkeologya ve tarih tetkikleri ışığında eski Türk yurdunun şu sahada olması gerekir: Batı’da Aral Gölü çevresinden başlayarak, Doğu’da Orhon ve Tula nehirlerine kadar uzanır; Kuzeyde Lena nehrinin baş kısımları, İrtiş boyları, Orta Yenisey sahaları; Güneyde de Talas- Sır Derya boylarına kadar gitmiştir. Esas nüveyi de Altay çevresi ile Orta Yenisey sahasının teşkil etmesi mümkündür.”¹¹

Afanesova kültürü ve onun gelişmesiyle karakterinin daha da belirgin hale geldiği anlaşılan Andronova kültürünün “göçebe ve savaşçı” temsilcileri, kitleler halinde M.Ö. 1700’den itibaren etrafa hâkim olmaya başlamıştır. Sonraki asır içinde ise Altayları ve Tanrı Dağları’nı kaplamıştır. Diğer taraftan aynı ırk mensuplarının, yani Proto-Türklerin bir kısmı Maveraünnehir’e kadar yayılarak oradaki dolikosefal “Akdeniz” ırkları ile temas kurarken, batıya doğru açılan gruplar da Ural (Fin-Ugor) kavimleriyle bağlantı sağlamışlardır.¹² M.Ö. 2. binin ortalarında oldukça genişlemiş olan Andronova kültür çevresinin daha açık bir ifade ile doğuda Baykal Gölü kıyılarına, güneyde Tanrı Dağları’na, güneybatıda Kazakistan’a ve Harezmi’nin güneyine, batıda ise Sibiryaya üzerinden Don nehrine kadar genişlediğini belirtebiliriz. Aynı zamanda bu kültür, her gittiği bölgeye kendine has at ve koyun kültürünü de götürmüştür.¹³

Görülüyor ki, Türklerin ilk çıkış noktaları Altaylar ve çevresidir. Fakat Türkler sadece bu bölgeyle sınırlı kalmamışlardır. Gerek çok sayıda besledikleri hayvan

⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 49-50.

¹⁰ Gyula Németh, “Türklüğün Eski Çağı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 378.

¹¹ A. Nimet Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, (2. Baskı), Murat Kitabevi Yay., Ankara 1992, s. 1, 5.

¹² Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 50.

¹³ Salman, “Türk Adı-Türklerin Ana Yurdu ve Göçleri”, s. 3.

sürülerine (at ve koyun sürüleri¹⁴) otlak bulmak gerekse komşu kavimler ile olan savaşları neticesinde Asya'nın muhtelif yerlerine dağılmış veya göç etmişlerdir. Hatta ilerleyen zamanlarda Asya kıtası ile de sınırlı kalmayıp Avrupa'ya kadar yayılmışlardır. Bunun en açık örneği, çeşitli kavimleri önlerine katarak Avrupa'nın çehresini yeniden şekillendirmiş olan, tarihin Avrupa Hunları diye kaydettiği Türk imparatorluğudur.

Türklerin İç-Asya'dan çıkıp yayılmaları, bu coğrafyanın genel şartları düşünülerek normal karşılanmalıdır. İç Asya'nın çoğu bölümünde kışlar soğuk ya da son derece soğuk, yazları ise sıcak ya da çok sıcaktır. Okyanuslardan uzaklığı, sıradağ engelleriyle birleşince denizlerden buralara doğru hava kütlelerinin esmesine izin vermez ve İç Asya'nın orman kuşağının güneyinde kalan yörelerinde sürekli bir nem eksikliğine sebep olur. İklim ve bitki örtüsü açısından daha geniş olarak düşünülürse, kuzeyden güneye doğru doğu-batı yönündeki uzantılar halinde İç-Asya coğrafyasını Tundra, iğne yapraklı ağaç ormanları, bozkır ve çöller oluşturmaktadır.¹⁵ İndiana Üniversitesinde birçok araştırmaya imza atmış olan D. Sinor, bu coğrafya ile bozkır toplumunun bağımlı ekonomisine dikkat çekerek:

*“İç Asya'nın tarihindeki yerini anlamak için anahtar kavram bozkırdır. Bu geniş otlak arazisinde; boynuzlu davar, deve, koyun, keçi ya da at olsun davar üreticiliği her zaman geniş kapsamlı idi. Ekonomik öz - yeterliği güven altına almak ve aşırı otlatmadan kaçınmak için sürülerin, genellikle belli sınırlar içinde; fakat zaman zaman nerede ot bulunabilirse orada, sürekli hareket halinde olmaları gerekiyordu.”*¹⁶

demektedir. Bozkır-Türk ekonomisinin esasını da, yüksek ovaları ve yaylaları olan bozkır coğrafyasının iklim şartları icabı “çobanlık ve hayvan besleyicilik” oluşturmaktadır.¹⁷ Bunun yanında ırmak havzalarında küçük çaptaki ziraî hayat ile

¹⁴ İlk önce Türkler tarafından ehlileştirilip insanlık hizmetine kazandırılmış olan at (Bkz. A. Abbas Çınar, *Türklerde At ve Atçılık*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s. 14.) ve yününün Hunlar tarafından halı yapımında temel bir madde olarak kullanıldığı koyun (Bkz. Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, Kültür Yay., İstanbul 1972, s. 46.), Türk anayurdu bölgesindeki Afanesyevo (Afasenova) kültürü ile onun gelişmiş bir aşaması olarak bilinen Andronova kültüründe kazılar sonrası tespit edilmiştir. (Bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 317-318.).

¹⁵ Robert N. Taaffe, “Coğrafi Ortam”, (Çev. Mete Tunçay), *Erken İç Asya Tarihi*, (Der. Denis Sinor), (4. Baskı), İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 35, 45 vd.

¹⁶ Denis Sinor, “İç Asya Kavramı”, (Çev. Ruşen Sezer), *Erken İç Asya Tarihi*, (Der. Denis Sinor), (4. Baskı), İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 18.

¹⁷ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 317.

Uzakdoğu-Ön Asya yolları üzerindeki ticareti de bozkır ekonomisine dâhil edilebiliriz.¹⁸ Fakat bu üçlü sistemin öğelerinden birisi olan “ziraâ hayat”ı çok büyütmemek gerekir. Çünkü bozkır bölgelerinin tarıma elverişli alanları çok kısıtlıdır. Zira Sinor: “*Uygun ve görece küçük alanlarda kuşkusuz çiftçilik yapılmıştır; Ancak tüm bölgenin ekonomisinde tarım marjinal bir rol oynayagelmıştır.*” diyerek¹⁹ konuya aydınlık kazandırmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz coğrafi şartlar ve ekonomi tarzı dikkate alınacak olunursa, bozkır toplumunun bu alanla neden sınırlı kalmamış olduğunu anlamak daha kolay olacaktır. Çünkü bozkır insanı gerekli temel gıdalarını karşılayamıyordu. Bunun için ise İç-Asya’yı kuşatan ve genel itibariyle tarımla uğraşan kültürlerle bağlantı kurması kaçınılmazdı. Bozkırlılar, yerleşik halklara önemli bir mal olarak “at” sağlayabilir, karşılığında da kıymetli ipek, keten dokumalar, doğal bir felaketin kurbanı olduklarında ise umutsuzca gerek duyulan tahıl gibi mallar alabilirlerdi. Nitekim İslâmiyet öncesinde, Türklerin ilişki kurdukları en önemli devlet olan Çin’in, bozkır göçebelerinin akınlarına direnmek için bozkırın nitelikli atlarına bağımlı oldukları da bilinmektedir.²⁰

1.2. ÇİN’İN ETRAFINDAKİ PROTO-KÜLTÜRLERİN DAĞILIŞI VE ORTAYA ÇIKAN YENİ KÜLTÜRLER

M.Ö. 3. bin yılda bugünkü Çin’in kuzeyinde ve güneyinde birçok kültür bulunmaktaydı. Bunlardan Proto-Tunguzlar, Kuzey-doğu kültürü ile (Merkezi bugünkü Hopei, Shangtung ve Güney Manuçurya’da tespit edilmiştir.); Proto-Moğollar, antropolojik bakımdan yine onlar gibi, Moğol ırkına sahip olan Tunguzların batısındaki Kuzey kültürü ile (merkezi bugünkü bir Çin eyaleti olan Shansi ve İç-Moğolistan’daki Jehol eyaleti civarında bulunmuştur.); Proto-Türkler ise Kuzey-batı kültürü ile (merkezi bugünkü Shensi ve Kansu eyaletlerinde bulunmuştur.) eşleştirilmektedir.²¹ Bu saydığımız kültürler Kuzey kültürleridir. Eberhard’ın verdiği bu bilgilere uygun olarak

¹⁸ Ahmet Tabakoğlu, “Türklerde Ekonomi”, *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. Cemil Öztürk), Pegem A Yay., Ankara 2004, s. 288.

¹⁹ Sinor, “İç Asya Kavramı”, s. 14.

²⁰ Sinor, “İç Asya Kavramı”, s. 21-22; Bir Türk araştırmacısı olan Ö. İzgi de konu ile ilgili şöyle demektedir: “*Ata ihtiyacı olan Çin, Hsiung-nu’lardan bunu sağlayamayınca müşgül durumda kalmışlardır.*” Özkan İzgi, “XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin’le Yaptığı Ticarî Münasebetler.”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, İstanbul 1978, s. 95.

²¹ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, (3. Baskı), TTK Yay., Ankara 1995, s. 16-18; Wolfram Eberhard, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, (Çev. İkbâl Berk), *DTCF*, C. I, Ankara 1942, s. 21-22.

Roux da: “Orta Asya insan coğrafyası tablosu, Proto-Tunguzları en doğu uç noktaya, yani bugünkü Mançurya’ya, Proto-Türkleri ise Moğolistan’ın büyük bir bölümüne ve Balkaş Gölü yönünde biraz daha batıya doğru yayarak yerleştirmektedir.”²² demektedir. Türk tarihçisi ve araştırmacısı B. Ögel ise, yine Roux ve Eberhard gibi, eski çağlarda Çin’in kuzeyinin baştanbaşa Türk ve Moğol kavimleri tarafından kuşatılmış olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte söz konusu kavimlerden kimlerin Türk ve kimlerin Moğol olduğunu söylemenin güç bir mesele olduğunu bildirir. Ona göre, eğer bir doğru var ise o da: Moğolların Doğu’ya Türklerin ise Batı’ya doğru yayıldığıdır.²³

Verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere Türkler, merkezi Çin’in bugünkü eyaletleri olan Shensi ve Kansu da tespit edilen Kuzey-batı kültürü ile ilişkilendirilmiştir. Fakat söz konusu bu eyaletlerin Türklerin anayurtları oldukları düşünülmemelidir. Eberhard, Proto-Türkler hakkında bu bilgileri veriyorken, buraların yalnızca Türkler’in asıl ortaya çıktıkları bölgenin bir kenar parçası olduğunu da ifade etmektedir.²⁴ Burada açığa kavuşturulması zor olan asıl nokta, Türklerin bu bölgeye M.Ö. hangi tarihlerde geldiğidir. Yine bir Türk tarihçisi olan Orkun, Çin kaynaklarının Hiung-nu (Hun) hükümdarlığını, M.Ö. XXIII. asırda “*Cong*” diye adlandırdığını bildirmektedir.²⁵ Kafesoğlu ve Salman ise, M.Ö. 1700’den itibaren etrafa hâkim olmaya başlamış olan Türklerin, M.Ö. 1100’lerden itibaren ise, kalabalık küteller halinde, Çin’in Kuzey-batısındaki Kansu-Ordos bozkırlarına doğru kaymaya başladıklarını ve orada tespit edilen, “*Yang-shao*” adındaki kültürün esasını oluşturduklarını kaydetmektedirler.²⁶ Buna rağmen Eberhard’ın da hakkında bilgi verdiği Yang-shao kültürünün başlangıcı, M.Ö. 2000’e tarihlendirilmektedir.²⁷ Orkun’un verdiği bilgi göz önüne alınırsa Türklerin M.Ö. XXIII. asırda Çin sahası ile ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Fakat bu zaman ile Yang-shao kültürünün doğuş tarihi olan M.Ö. 2000 arasında üç asırlık bir zaman farkı vardır. Kafesoğlu ve Salman’ın gösterdiği zaman (M.Ö. 1100) ise bu tarihlere çok daha uzaktır. Bizce bu konu ayrıca ele alınıp incelenmelidir.

²² J. Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, (Çev. Aykut Kazancıgil, Lale A. Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010, s. 53-54.

²³ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I-II*, , Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, I, 4.

²⁴ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 17.

²⁵ H. Namık Orkun, *Hunlar*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1938, s. 8.

²⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 50-51; Salman, “Türk Adı-Türklerin Ana Yurdu ve Göçleri”, s. 2-3.

²⁷ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 20.

Kuzeyin, sözünü ettiğimiz bozkır kavimlerinden Türklerin Güney ve Güneybatısında (Bugünkü Sihch'uan eyaletlerinin bütün dağınık bölgesinde tespit edilmiştir.) Tibetlilerin ataları, yani Proto-Tibetlilerin yaşadığı anlaşılmaktadır.²⁸ Nitekim Roux da, Tibet kültürünün çıkış noktası olarak Güney-doğu Asya'ya işaret etmektedir.²⁹

Tüm bu kültürlerden başka bir de Güney kültürleri vardır. Bunlardan en önemlisi, çok öncelere dayanan “Liao” kültürüdür. Bunların Doğusunda ise bir “Yao” kültürü vardır. Bu kültürler sonraları güneyin son büyük kültürü olan “Tai” kültürü ile karışmışlardır. Tai kültürü, bir ziraat kültürü olup halkı vadilerde yaşar ve bilhassa pirinç ekerlerdi. Yao ile Tai kültürünün karışmasından bilahare “Yüeh” kültürünün meydana geldiğini belirten Eberhard,³⁰ Tai kültürünün, aynı zamanda bugünkü Siyamlıların (Taylandlıların) ve Çinlilerin en mühim cedleri olduğunu ifade etmiştir.³¹

Sebebi ne olursa olsun yukarıda belirttiğimiz proto-kültürler en eski çağlardan beri birbirleriyle temas içinde bulunmuşlardır. Bu temaslar sonrasında ise esas yaratıcıları Türkler³² ve Tibetliler olan Yang-shao kültürü ile taşıyıcılarının Tai ve Yao kabileleri ile kısmen Tunguzlar olduğu anlaşılan “Lung-Shan” kültürü (Takribî olarak M.Ö. 2000- M.Ö. 1700 yılları arasına tarihlendirilmektedir.) meydana gelmiştir. Eberhard, Lung-Shan kültürü için ayrıca: “*Sonraki Çin kültürünün mübeşşiri adı verilebilir.*” demektedir.³³ Lung-Shan kültüründen biraz sonra ise, içinde sarıh olarak Türk-Moğol unsurlarının görüldüğü yeni bir kültür meydana gelmiştir. “Shang” (M.Ö. 1500-1050)³⁴ adını alan bu kültür aynı zamanda Doğu Asya'daki ilk devleti kurmuştur. Eberhard bu devletten bahsederken: “...biz çok mühim olan bu devlet kurma işini Türklerin yaptıklarını kabul ediyoruz.” diye kaydetmektedir.³⁵

²⁸ Emel Esin, “Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar”, *ED*, I (2), TTK Yay., Ankara 1985, s. 413; Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 18; Eberhard, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, s. 22.

²⁹ Roux, *Orta Asya -Tarih ve Uygarlık-*, s. 152.

³⁰ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 18.

³¹ Eberhard, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, s. 22.

³² Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 5-6; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 51.

³³ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 22-23.

³⁴ Bir sinolog olan Özerdim, Shang Kültürü için işaret edilen, Shang Sülalesi'nin başlangıç tarihi olarak M.Ö. 1450'yi göstermektedir. Muhaddere N. Özerdim, “Choular ve Bu Devirde Türklerden Gelen Gök Dinî”, *Bellekten*, XXVII (105), Ankara 1963, s. 1.

³⁵ Eberhard, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, s. 25.

1.3. KAVİMLER ARASI İLK DİPLOMATİK İLİŞKİLER VE CHOULAR DEVRİ (M.Ö. 1050-247) SONUNA KADAR İÇ ASYA

1.3.1. Diplomatik Anlamda İlk Münasebetler

İç Asya kavimlerinin diplomatik anlamdaki ilk temasları için kesin bir tarih vermek zor olsa da, bu temasların takriben M.Ö. 1800 ile M.Ö. 1700 arasında başladığını söyleyebiliriz. Nitekim Orkun, M.Ö. 1766'da Shang Hânedanı³⁶ ile 'Tik'lerin muharebeye girdiklerini ve M.Ö. 1718'de uzun harplerden sonra Shangların Tiklerle müsalaha akdettiklerini belirtmektedir.³⁷ Eberhard ise, M.Ö. 2500 tarihinin geçtiği dönemlerden bahsederken: "*İptidaî kavimler bile sulh halindeyken veya harp dolayısıyla birbirleriyle münasebette bulunurlar.*" demektedir.³⁸ Öyleyse yukarıda verdiğimiz tarihi (M.Ö. 1800-1700) yaklaşık yedi yüz yıl daha gerilere götürmek gerekmektedir. Buna rağmen incelediğimiz kaynaklarda Eberhard'ın verdiği tarih (M.Ö. 2500)'ten M.Ö. 1766'ya kadar diplomatik anlamda herhangi bir örneğe rastlayamadık.

Orkun, M.Ö. 1718'deki müsalahadan bahsettikten sonra, Çin kaynaklarının, ilk defa olarak M.Ö. 1582 yılında, Hun kabilelerinden Çin sarayına sefirler gittiğinden bahsettiğini bildirmektedir. Bununla birlikte, M.Ö. 1449'da ise, garbî Cong kabilesinin Çin imparatoruna birçok hediye gönderdiği de kaydedilmektedir.³⁹

Sonuç olarak, kavimlerin siyasî teşekkül olarak ortaya çıktıkları ilk andan itibaren, çeşitli yollarla diplomatik ilişkiler kurmaya başladıklarını söyleyebiliriz. Ancak bu konuyu daha fazla yaymadan, yukarıda adından bahsettiğimiz Tik ve Cong kabilelerinden biraz bahsetmemiz gerekmektedir.

³⁶ Orkun'un M.Ö. 1766 yılında Shang Hanedanlığı isminden bahsetmesi bir problem ortaya çıkarmaktadır. Eberhard ve Özerdim bu hânedanlık için M.Ö. 1500/1450 – 1050 tarihleri arasını vermektedir (Bkz. Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", s. 25; Özerdim, "Choular ve Bu Devirde Türklerden Gelen Gök Dinî", s. 1). Diğer taraftan Orkun'un verdiği bu tarihte adından bahsedilen sülâle, Hsiung-nu (Hun)'ların ataları olarak da gösterilen "Hsia" sülâlesidir (Bkz. A. Onat, S. Orsoy, K. Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2004, s. 1.). Nitekim Hsia sülâlesinin iktidarda bulunmuş olduğu tarihler için Eberhard, M.Ö. 1800-1500 yılları arasını veriyor (Bkz. Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 23.) İzgi, M.Ö. XI. – XVII. yüzyıllar arasını göstermektedir (Bkz. Özkan İzgi, "Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkiler", *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 426.). Bu bilgiler ışığında Orkun'un bahsettiği Shang Hanedanlığı'nın Hsia sülâlesi ile aynı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

³⁷ Orkun, *Hunlar*, s. 8.

³⁸ Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", s. 23.

³⁹ Orkun, *Hunlar*, s. 8-9.

1.3.2. Ti ve Jung Kabileleri

Tarihin en erken dönemlerinde Çinliler, oturdukları toprakları, bir “Chung Kuo” (Orta Devlet) olarak görmüşlerdir. Çinliler ekonomik, kültürel vs. yönler bakımından kendilerinden farklı yaşam biçimlerine sahip olan çevrelerindeki halkları ise Ti, Jung, Man, Hu, Yi gibi genel isimlerle adlandırmışlardır.⁴⁰ Bu durum araştırmacıları bu halkların hangi soydan olduklarını tespit etmeye yöneltmiştir. Orkun, Tik⁴¹ ve Congları (bu ismi araştırmacılar “Jong, Jung, Junğ” gibi farklı şekillerinde kullanmışlardır.) Hsiung-nu, yani Hun kabileleri olarak göstermektedir. A. Z. V. Togan da, Orkun’un görüşüne uygun olarak, Ti ve Jong isimlerinin bir kısım Türkler için kullanıldığını ifade etmektedir.⁴² İzgi ise, özellikle Tiler üzerinde durarak, onların Türk kavmi olduğunu ve sonraları pek çok Türk kavminin (boylarının) nüvesini meydana getirdiklerini belirtir.⁴³ E. Esin’in Ti kavmi hakkındaki görüşü de İzgi’nin görüşüne yakındır. Esin ayrıca: “Çinlilerin Ti veya Tik dediği, Çin’in kuzey-batısında yaşayan ve Çinli olmayan boyların adı, de Groot’a (Ünlü Sinolog J. M. de Groot: 1854-1921) göre ‘Türk’den muharref idi.” diyerek, Groot’un da bu görüşleri desteklediğini göstermektedir.⁴⁴ Bununla birlikte Ögel, Tiler hakkında kesin bir görüş belirtmenin şüpheye yer vereceğini ifade ediyor. Ona göre, Proto-Moğol olan Tung-hular da Ti kavimler grubuna girmektedir.⁴⁵

Tiler için olduğu gibi Junglar için de farklı görüşler mevcuttur. Yukarıda Orkun ve Togan’ın Junglar hakkındaki görüşlerini vermiştik. R. Grousset, Pekin’in batısında ve kuzey-batısında yerleşmiş olan muhtelif Jong boylarının Hu (Hun) kabileleri

⁴⁰ Salim Koca, “Büyük Hun Devleti”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 553; Pulat Otkan, “IV. Yüzyılda Kuzey Çin’deki Yabancı Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu”, *ED*, S. 5, (Eylül 1989), Ankara 1991, s. 774; Ayşe Onat, “Eski Orta Asya Kavimlerinin Çin İle Olan İlişkileri Hakkında Kısa Bir İnceleme”, *DTCF*, XV (26), TTK Yay., Ankara 1991, s. 63; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 9-10, 25-26. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Jung ismi, araştırmacılar tarafından bazen Junğ, bazen Jung bazen de Jong olarak kullanılmıştır. Biz hangi araştırmacımızı ele aldysak onun kullandığı ismi kullandık. Fakat isimler aynı kavim için kullanılmıştır.

⁴¹ Ti ve Tik isimleri kuvvetle muhtemel aynı ismin farklı şekilleridir. Emel Esin, “İç Asya’da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler”, *Türkler*, , Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 729.

⁴² A. Z. Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970, s. 13.

⁴³ İzgi, özellikle Ti’lerin bir bölümünü oluşturan ‘Kırmızı Ti’ lerin Türklerle çeşitli özellikleri yönünden benzeştiklerini ifade ederek bu kırmızı Ti’lerin Kao-che’lerin ataları olduklarını belirtir. İzgi, “Orta Asya’nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkiler”, s. 429,434

⁴⁴ Emel Esin, “İç Asya’da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler”, s. 729.

⁴⁵ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 9-10.

olduğunu ifade ederek, onların görüşlerine uygun bir görüş belirtmektedir.⁴⁶ Buna rağmen Eberhard, öyle düşünmemektedir. Eberhard'ın Jung boyları hakkındaki görüşü, onların Proto-Tibetliler olduğu yönündedir.⁴⁷ Bu kavimler için, genel bir ad olarak 'Jung-ti' ismini kullanmış olan Özerdim ise, Jungların içinde Türkler ve Tibetlilerin bir arada bulduklarını ifade etmektedir.⁴⁸ İzgi de Özerdim'in bu görüşüne yakın bir ifade ile Jungların içinde Türk, Tunguz ve Tibet unsurlarının mevcut olduğunu kaydetmektedir.⁴⁹

Görülüyor ki, Ti ve Jung boyları çok geniş bir ifadedir. Onları tek bir millet ile sınırlandırmak şu an için zor gözükmektedir. Nitekim "Çin'in Şimal Komşuları" adlı eserinde söz konusu kavimleri ayrıntılı olarak incelemiş olan Eberhard: "*Bütün bu kavimler hakkında kültürel materyaller tamimiyle meçhul olduğundan, mensubiyetleri hakkında vereceğimiz hükümden emin olamayız.*" demektedir.⁵⁰

1.3.3. Chou'lar Dönemi (M.Ö. 1050-247) Siyasî Olaylar ve Diplomatik İlişkiler

İç Asya'daki siyasî teşekküller olgunlaştıkça, bu teşekküllerin birbirileri ile olan siyasî, sosyal ve dolayısıyla diplomatik ilişkilerinde bir yoğunlaşma olmuştur.

M.Ö. 1800 yılından sonra küçük topluluklar artık, ufak teşekküller halinde de olsa devlet düzenleri kurmaya başlamışlardır. Bu devlet düzenleri kurulduktan sonra ise dış ilişkiler genişlemiş ve daha da değer kazanmıştır. Çin'in kuzeyinde bakır ve bronz gibi madenlerin az olması nedeni ile kuzey kavimlerinin, Çin'in güneyi ile bağlantılar kurduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Doğu Çin'de Shang Sülâlesi'nin kurulmuş olduğu yıllardan (M.Ö. 1500/1450) beri Türkler ile Çinliler etkileşim içinde olmuşlardır.⁵¹

İçinde Moğol unsurunun olduğu da anlaşılan;⁵² fakat aslen bir Türk kabilesi olan⁵³ Choular, Shang Sülâlesi zamanında (M.Ö. 1500/1450-1050) batıda ufak bir

⁴⁶ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken Yay., İstanbul 1993, s. 38.

⁴⁷ Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtuğ), TTK Yay., Ankara 1996, s. 114-115.

⁴⁸ Özerdim, "Choular ve Bu Devirde Türklerden Gelen Gök Dinî", s. 1.

⁴⁹ İzgi, "Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkiler", s. 433.

⁵⁰ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 122.

⁵¹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 13-14.

⁵² Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", s. 27.

⁵³ Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 534; Esin, "İç Asya'da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler", s. 752; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 29; Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 33.

devlet kurmuşlardır. Chouların, yine Türklere mensup başka kavimlerin tazyikiyle⁵⁴ Doğu Shensi'ye ilerlemek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu suretle takriben M.Ö. 1050'de doğuya çekilen Choular ile Shanglar arasında bir savaş meydana gelmiş ve Choular bu savaşı kazanmıştır.⁵⁵

Çin'e hâkim olan Choular, çeşitli kültürlerinin (at ve at arabaları kültürü, ailede pederşahi bir sistemin oluşu gibi.)⁵⁶ yanısıra, içinde Güneş ve Yıldız kültlerini de barındıran ve Türk kabilelerinin dinlerinden neşet etmiş olan dinlerini (Gök Dinî'ni) de buraya getirmişlerdir. Fakat Choular, zamanla Shang (Tai unsurunun baskın olduğu) kültürü karşısında öz kültürlerini kaybetmişlerdir.⁵⁷

Chou Devleti, merkeze şeklen bağlı derebeyliklerden meydana gelmiştir. Öyleki M.Ö. 500 yılında Çin'deki bu derebeyliklerin sayısı 1000'e ulaşmıştır. Chou Devleti'nin gücünü yitirdiği dönemlerde ise, siyasî iktidarın bozulması nedeniyle, söz konusu derebeylikler arasında asırlarca sürecek olan hâkimiyet ve üstünlük mücadeleleri baş göstermiştir.⁵⁸ Choular kendilerine bağlı derebeylikleri, her tarafa kurmuş oldukları, başlarında asilzâdelerin bulunduğu garnizonlarla idare etmeye çalışmışlardır. Ancak bu suretle, Çin içlerindeki göçebe Türk ve Moğol bölgeleri küçüldüğü için, zaman zaman Choular ve Türk-Moğol göçebeleri karşı karşıya gelmişlerdir. Gerek derebeyliklerin kendi aralarında ve Choularla derebeylikler arasında gerekse Choularla Türk-Moğol göçebeleri arasındaki savaşlar uzun bir dönem devam etmiştir.

M.Ö. 771 yılında Shen adında bir Chou derebeyliği, kuzey kavimlerinden birisiyle, aslen bir Tibet kabilesi olduğu anlaşılan⁵⁹ Ch'ü-an-junglarla bir ittifak yapmışlardır. Bu ittifak sonrasında Shen ile Chü'an-jung kabilesi, Chouların batı hükümet merkezi olan Hsi-an-fu'daki Choulara saldırıp hükümdarlarını öldürmüşlerdir. Bu saldırıdan, Choulara birkaç sadık derebeyliğin yardımıyla Chou Hanedanı'ndan bir

⁵⁴ Ögel, Chou devletinin kurucusu olan Tanfu'nun Hunlar'a bağlı bir prens olduğunu, Tanfu'nun doğuya doğru göçmesinde ise Hun-yü (Eberhard Hun-yü'leri Türklere bağlı boylar altında göstermiştir. Bkz. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 153) kavimleri ile Jung ve Ti'lerin baskılarının etkili olduğunu belirtir (Bkz. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 34-36.). Eberhard ise olay hakkında " ...doğuya çekilmelerine sebep belki, yine Türklere mensup başka kavimlerin tazyikiyle olmuştur." demektedir. (Bkz. Eberhard, *Çin tarihi*, s. 33.).

⁵⁵ Eberhard, *Çin tarihi*, s. 33.

⁵⁶ Özerdim, "Choular ve Bu Devirde Türklere Gelen Gök Dinî ", s. 5 vd.; Koca, "Türkler'in Göçleri ve Yayılmaları", s. 463.

⁵⁷ Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", s. 27; Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 33.

⁵⁸ Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 534.

⁵⁹ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 115-116.

prens kurtarılarak doğuya, ikinci hükümet merkezi olan Lo-yang'a götürülmüştür. Fakat bu prensin (P'ing-wang'ın) hükümdarlığı sembolik olmuş, ülke iyice karışmıştır. Güçlenen derebeylikler, birbirlerini çeşitli yollarla hâkimiyet altına almaya çalışmış; fakat bunu uzun bir zaman gerçekleştirememişlerdir.⁶⁰

Derebeylikler, birbirlerini hâkimiyet altına alıp, tek hâkim olmak için çeşitli ittifaklar kuruyorlardı. Bu derebeyliklerin ittifak kurduğu gibi, Choular da kendilerini tehdit eden derebeyliklere karşı ittifak kurma yoluna gitmişlerdir. Nitekim M.Ö. 640 yılında Chou hükümdarı, doğudan kendisine bağlı bir derebeylik tarafından sıkıştırıldığında, Ti kavminden yardım istemiş ve onlarla ittifak kurmuştur. Ayrıca hükümdar, Ti beyinin kızıyla evlenerek bu ittifakı güçlendirmeye çalışmıştır.⁶¹

Muharip Devletler Devri (M.Ö. 480-256)'nde, sayıları önceden 1000'i bulan derebeyliklerden ondört tanesi, dönemin bitimine doğru ise yedi tanesi arda kalmıştır. Bu son derebeylikler, diğerlerini de hâkimiyetleri altına alarak neredeyse devlet haline gelmişlerdir. Bunlar arasında en güçlüleri, Kuzey Çin'de ortaya çıkan "Yen, Ch'in (Çin) ve Chou (Cav) devletleridir."⁶²

Biz, Asya Hunları dönemi diplomatik ilişkileri ele alacağımız bölümü de, yukarıda sözü geçen ondört derebeylik zamanından başlatacağız. Nitekim Kafesoğlu da Hun siyasî tarihini bu zamandan başlatır. "Ağırlık merkezinin, Orhun-Selanga ırmakları ve Türklerce kutlu ülke sayılan Ötüken havalisi-Ongın ırmağı üzerindeki Karakum ile Ordos bölgesi arasında bulunduğu anlaşılan Hun siyasî birliğinin kesin tarihini M.Ö. 4. asırdan itibaren takip etmek mümkün olmaktadır." diyen Kafesoğlu, M.Ö. 318'de ondört derebeylikten, komşu beş krallığın (derebeylik), gittikçe güçlenen Ch'in (Ts'in)'e karşı Hun birliği ile ittifak andlaşması yaptıklarını ifade etmektedir.⁶³

⁶⁰ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 38-44.

⁶¹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 48.

⁶² Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 534.

⁶³ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 59.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE DİPLOMASİYE DAİR UNVAN VE TERİMLER

Tarihte büyük devletler, imparatorluklar kurmuş olan Türkler, ilk siyasî teşekküllerinden itibaren dış ilişkilere büyük önem vermişlerdir. Bu yüzden Asya Hunları'ndan başlayarak dış ilişkilerle uğraşan her türlü memuriyete sahip olmuşlardır. Nitekim konunun önemine dikkat çeken Kafesoğlu: “*Büyük Türk imparatorluklarında siyasî temasları yürüten dış işleri dairesi en mühim kuruluşlardan biri idi. Asya Hunları'nın merkezinde çeşitli dillerde konuşan ve yazan kalabalık bir hey'et çalışırdı. Batı Hun İmparatorluğu'nun başkentinde kâtipler, tercümanlar, kuryeler faaliyet halinde idiler.*” demektedir.⁶⁴ Bahsini açtığımız bu dışişleri dairesi elbette ki sadece Hunlarla sınırlı değildir. Hunlardan sonra kurulan Göktürk ve Uygurlar gibi Türk devletlerinde de bunu açıkça gözlemleyebilmekteyiz. Özellikle Uygurlar dış ilişkilere o kadar önem vermişlerdir ki, Uygur ülkesine elçi olarak giden Wang Yen-Te, onların ülkesinde imparatorluğa ait fermanların saklandığı bir kule (Ch'ih-shu-lou) olduğunu ve bu kulede T'ang devrinin imparatorları T'ai- tsung ve Ming-huang'ın (713-756) fermanları ile imparatorluğa ait mektupların biriktirildiğini bildirmektedir.⁶⁵ Biz bu bölümde çeşitli başlıklar altında, söz konusu dış işleri dairesine bağlı memuriyetleri ve bu memuriyetler için kullanılan ünvanları inceleyeceğiz.

2.1. BİTİKÇİ (KÂTİP)

İslamiyet öncesindeki Türk devletlerinde, diplomasiye dair en önemli memuriyetlerden birisi “kâtipliktir”. Hakanlar ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar, sözlerini yazmak için kâtiplere ihtiyaç duymuşlardır. Bu kâtipler, Tengri Kut (Hakan)'un yabancı hükümdarlara göndereceği mektupları, yapılan antlaşmaları ve bunun dışındaki her türlü yazışmayı kaleme almakla yükümlü olmuşlardır.⁶⁶

⁶⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1987, s. 67; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 278.

⁶⁵ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yay., Ankara 1989, s. 61.

⁶⁶ Necati Gültepe, “İlk Türk devletlerinde Bürokrasi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, II, 896-898.

Asya Hun Devleti'nden itibaren Türk devletlerinde, diplomasiye dair bir görevli olarak kâtip ya da kâtipler zümresine rastlamaktayız. Eberhard, Hakan Mo-tun'un katipleri olduğundan ve bunların Çinli olduklarından bahsetmiştir.⁶⁷ M.Ö. 60 yılındaki bir Hun kurultayından bahseden Ögel ise, yazışmalar ile hukuk işlerine bakan vezirlerin olduğunu bildirmektedir.⁶⁸ Kâtipler, güzel bir yazı ve üsluba sahip olmalarının yanı sıra, Hakanların sırlarını açtıkları kişiler oldukları için bilgili, akıllı ve gözü tok olmalıydılar. Bu yüzden vezir konumundaki kişilerin aynı zamanda bu görevi yürütmüş olmaları olağandır. Ancak bunun genel olduğunu ifade edemeyiz. Kendisinden büyük bir askerî uzman, yönetmeyi bilen iyi bir kılavuz ve her zaman uzlaşma yolunu savaşa tercih eden bir diplomat olarak bahsedilen⁶⁹ Attila, mektuplarını nezdinde bulunan kâtiplere yazdırmıştır. Attila'nın kâtipleri arasında, bir harpte esir edilmiş olan ve yazı bildiği için kendisinden faydalanılan Rusticius ile Orestes'in de bulunduğu belirtilmektedir.⁷⁰ Fakat görünen o ki, bu şahıslar Attila'nın veziri konumunda değillerdir, Attila'nın veziri konumundaki kişi Onegesios'dur.⁷¹

Söz konusu yazıcı zümresi, yani kâtipler, Hunlardan sonraki Türk devletlerinde daha açık gözlemlenebilmektedir. Hunlar döneminde nasıl adlandırıldığını şimdilik tam olarak bilmediğimiz 'kâtip'in karşılığı olarak Tabgaçlarda 'bitekçin'; Gök-Türkler, Türgişler ve Uygurlarda 'bitegci' kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz.⁷² "Bitici, bitgeci, bitigeci, bitegcin, bidgüçi" gibi farklı şekillerde de karşımıza çıkan bu kelimelerin⁷³ Türkçe'nin eski metinlerinden "bitimek" (yazmak) fiil kökünden türediği anlaşılmaktadır.⁷⁴ Nitekim aynı kelime yardımıyla bitigü (kalem, divit), bitig-k- (yazı, harf, mektup, kitap, kağıt, hüküm vs.), bitikli-g- (yazılmış nesne sahibi), bitiklik (yazı yazılmak için hazırlanan şey), Baş Bitig (Asıl ve esas vesikalara verilen isim), Çin Bitig

⁶⁷ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 88.

⁶⁸ Bahaeddin Ögel, "Devlet Meclisi ve Kurultay", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, II, 880.

⁶⁹ Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 72.

⁷⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK Yay., Ankara 2001, s. 75; Priskos, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, (Çev. Ali Ahmetbeyoğlu), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s. 32; H. Namık Orkun, *Attila ve Oğulları*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933, s. 52.

⁷¹ Priskos, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 44.

⁷² Mehmet İpşirli, "Bitik", *İA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, C. VI, 225; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 278; Abdulkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler-*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 68 vd.; Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 651.

⁷³ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 651; H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazutları I-II-III*, (Tek Kitapta Toplanmış.), TDK Yay., Ankara 1994, s. 174.

⁷⁴ İpşirli, "Bitik", s. 225.

(Hakiki sened, asıl mukavvele), Bodun Bitig (halk, cemaat ile ilgili vesika), Ötüg Bitig (Dilekçe), Bitik Taş (Kitabe, yazılı taş) gibi yazıya dair terimler ihtiva eden kelimelerde türemiştir.⁷⁵ Bununla beraber N. Gültepe “bitikçi” (kâtip, yazıcı) kelimesinin aslının, Çince de “yazı fırçası” anlamına gelen ‘Piet>pi’den geldiğini ifade etmektedir.⁷⁶

Ögel, bitikçi kelimesi haricinde, Çince “Ssu-pi”, yani “kâtip” veya “başkâtip” deyiminden Türkçeye girmiş olması çok muhtemel olan “Sebeg” unvanının, Göktürklerde önemli memurlar olarak devlet kadrosunda yer alan buyruklardan bazıları tarafından kullanılmış olduğunu bildirmektedir.⁷⁷ Yine bu ünvanlar haricinde “ılmga” (elimga)⁷⁸ ünvanı da karşımıza çıkmaktadır. İlmgalar hakanların yazılarını Türk yazısı ile yazan kâtiplerdi.⁷⁹ Kafesoğlu, bu kelimenin Uygurlarda kullanıldığına işaret etmektedir.⁸⁰ Bununla beraber bu kelimenin tam olarak ne zamandan itibaren kullanılmaya başlandığını söylemek zordur. Oğuzlarda ise, “bitimek” sözü değişmiş, onlarda “yazıgçı” ünvanı hısımlar arasında mektup getirip götüreren kişi için kullanılmıştır.⁸¹ Fakat kâtip kelimesinin karşılığı olarak “bitikçi” kelimesinin akla getirilmesi bizce daha doğrudur.

Eski Türk âbidelerinde ve yazılarında türevlerine sıkça rastlayabildiğimiz bitimek⁸² kelimesi kökünden türeyen “bitigçi” kelimesi sadece İslamiyet öncesi Türk devletleri ile sınırlı kalmamıştır. Gerek bu Türk devletlerinin soyca devamı olan çoğu Türk devletlerinde, gerekse en eski tarihlerden itibaren Türklerle yakın temaslarda bulunmuş olan Moğollarda bu kelime aynı veya benzer şekilde kullanılmıştır.⁸³

⁷⁵ Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler-*, s. 68-70; İpşirli, “Bitik” s. 225

⁷⁶ Necati Gültepe, *Mührün gücü -İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılar’da Bürokrasi-*, Ötügen Yay., İstanbul 2009, s. 45.

⁷⁷ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 648-649.

⁷⁸ Kaşkarlı Mahmûd, *Divânü lügâti’t-Türk*, (Çev. ve Haz. Seçkin Erdi, Serap T. Yurtsever), Kabakçı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 254 (Bu eser bundan sonra “DLT, (Erdi, Yurtsever)” diye geçecektir.).

⁷⁹ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 652.

⁸⁰ Kafesoğlu, *Türk Bozkır kültürü*, s. 67.

⁸¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar- Türkmenler-*, Ana Yay., (3. Baskı), İstanbul 1980, s. 53-54.

⁸² “*Bunça bitig bitigme Kül Tigin atısı Yolog Tigin bitidim.*” (*Bunca yazılan yazan –ben-Kül Tigin’in hemşireszadesi Yolog Tigin yazdım*) –Kül Tigin Âbidesi Güney-doğu Cephesi- Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, 54; Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 16. “...bidgüci adamları orada gönderdim...” -Şine Usu Yazıtı Güney Cephesi, 3. Satır- Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, 174. “*Bitig bitildi*” (Kitap yazıldı). *DLT*, (Erdi, Yurtsever), s. 254. Bitig kelimesi benzer şekilde Kutadgu Bilig’de de geçmektedir. Yusuf Hashacip, *Kutadgu Bilig -I Metin-*, (Çev. ve Haz. R. Rahmeti Arat), TDK Yay., Ankara 1999, s. 152, 280, 373 vs.

⁸³ Moğollar için Bkz. Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 649, 652; Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Çev. Gürsoy Solmaz), Elips Kitap Yay., Ankara

2.2. TAMGA-TAMGACI (MÜHÜRDAR)

Asya Hunları'ndan itibaren var olduğu anlaşılan “Tamga”,⁸⁴ kelime olarak eski Türklerde hakanların resmî mühürlerinin karşılığı için kullanılmıştır.⁸⁵ Tamgalar özellikle resmî evraklarda ve elçilik yazışmalarında kullanılırdı.⁸⁶ Bu kelimedenden türediği anlaşılan “Tamgacı” ünvanının ise, kaynaklar ışığında mühürdar, nişancı anlamlarına geldiği görülmektedir. Tamgacılar Hakanların yarlığı⁸⁷ ve buyruklarını hazırlamakla birlikte, taşıdıkları hakan mühürleri ile söz konusu resmî yazıları mühürlemekle görevli olmuşlardır.⁸⁸ Donuk, Göktürklerde, Uygurlarda ve Oğuzlarda da var olduğunu belirttiği ‘Tamgacı, Tamgan’ deyimlerinin devlet idaresinde dışişlerine nezaret vazifesini görenler tarafından kullanıldığını kaydetmektedir.⁸⁹

Tamgacı, Göktürklerde bulunan 28 çeşit, önemli unvan ve memuriyetten birisidir.⁹⁰ Uygur çağında ise, kağanın “altın tamga” sını elinde bulunduran Tamgacıların, tıpkı bir başvekil gibi büyük yetkileri olmuştur. Mühürlerin, fermanlar ve diğer resmî yazılar üzerinde bulunması en önemli şartlardan birisidir. Bu mühürlerin yanında, resmi yazılarda kendi imzalarının da bulunması şart olan tamgacılar, okur-yazar ve aynı zamanda bilginlerdir.⁹¹ Orkun, eski Türk yazıtlarında da sıkça rastlanan mevzubahis kelimenin türevlerini şöyle göstermektedir: “*tamyacı: damgacı, damga vuran, mühürdar; tamyala: damgalamak; tamyaliy: damgalı, mühürlü.*”⁹² Kelimenin geçtiği birkaç örnek ise şöyledir: “...on ok oğlum türğiş kagan da makaraç tamgacı oguz bilge tamgacı ile kelti.” yani “On-ok oğlum Türğiş kağanından Makaraç

2009, s. 47. İlhanlı, Altın Orda, Selçuklu ve beylikler dönemlerinde de bu kelime kullanılmıştır. İpşirli, “Bitik”, s. 225.

⁸⁴ Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler-*, s. 84; Mehmet Tezcan, *Eski Türklerde Damga*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı, Erzurum 1990, s. 154.

⁸⁵ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 67.

⁸⁶ Tezcan, *Eski Türklerde Damga*, s. 18.

⁸⁷ “Yarlığı (g)” kelimesi, Göktürk kitabelerinde, Uygur metinlerinde ve diğer Türkçe belge ve lügatlerde “Hakanın yazılı emri, hükümdarın fermanı” anlamında kullanılan Türkçe bir kelimedir. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler-*, s. 91.

⁸⁸ Gültepe, “İlk Türk devletlerinde Bürokrasi”, s. 897. “Tamgacı” kelimesi için ayrıca Bkz. H. Şirin User, “Eski Türkçede Bazı Ünvanların Yapısı Üzerine”, *Bilgi*, (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi), S. 39, Ankara 2006, s. 221; Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 649; Saadettin Gömeç, “Kök-Türkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Ünvanlar”, *ED*, XII (36), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2002, s. 942.

⁸⁹ Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler-*, s. 84.

⁹⁰ Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, II, 328; Ahmet Taşağıl, “Göktürkler”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 697.

⁹¹ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 649.

⁹² Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, IV, 856 (Sözlük kısmı).

Mühürdar/Nişancı Oğuz Bilge geldi.” (Kül Tigin Yazıtı-Kuzey Cephesi).⁹³ “*Kül Tudun inisi altun Tamgan Tarkan yugin umaduk için adırıldımız.*” yani “*Kül Tudun’un küçük kardeşi Altun Tamgan Tarhan’ın cenaze merasimini yapamadığımız için ayrıldık.*” (Ihe-Ashete Yazıtı). “...*tanuklug sab tamgalig bitiğ...*” yani “...*şahadet edilmiş (bir) söz mühürlü yazı...*” (Irk Bitiğ-elyazma-III).⁹⁴ Günümüz Türk lehçelerinde de kullanılmakta olan⁹⁵ bu kelime DLT’de de şöyle geçmektedir: “*ol bitig tamgaladı*” yani “*o, kitaba, mektuba hakanın damgasını, tuğrasını vurdu.*”⁹⁶

Eberhard, Tu-cüe’ler (Türkler)’den bahsederken onların, vesikaları “ok ucu” ile balmumu üzerinde damgaladıklarını ifade etmektedir.⁹⁷ Nitekim DLT’de de “mühür mumu” anlamında “law” kelimesi geçmektedir.⁹⁸ Buna ilaveten Damga kelimesi üzerine tez çalışması bulunan M. Tezcan, ferman, mektup, yarlığ gibi kâğıt vesikalara “soğuk damga” vurulduğunu kaydetmektedir.⁹⁹ Buna rağmen Ögel, ne şekilde kullanıldığı ve çeşitleri hakkında çok fazla bilgi bulunmayan damgalardan “altın tamga”yı bir hükümdarlık sembolü olarak göstermektedir.¹⁰⁰

Tamgacılar tarafından taşınan “tamga”, eski Türklerde antlaşma metinleri, elçilik yazışmaları, ferman, mektup gibi kâğıt vesikalar¹⁰¹ haricinde de kullanım alanı bulmuştur. Tamganın eskiden beri Türk cemiyetinde bilindiğini ve mühür anlamında bir kelime olduğunu belirten İzgi, Uygurlarda farklı bir sahada, ticarî vesikalarda kullanıldığını birçok örnekle izah etmektedir.¹⁰² Her boyun kendine ait tamgaları olmakla beraber bu tamgaların, Basmıl, Kırgız, Uygur ve Ting-ling gibi Türk boylarında, Oğuzlarda olduğu gibi mülkiyet konusundaki tartışmalara mahal vermemek

⁹³ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, 52; Ergin, *Orhun Âbideleri*, s. 15.

⁹⁴ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II, 286, 314.

⁹⁵ “*Tamga kelimesinin bugünkü muhtelif Türk lehçelerindeki kullanışları ise şöyledir: Kıpçak: ‘tamga’ (mühür, işaret), Çağatay: ‘tamga’ ve ‘tagma’ (damga, leke), Azeri: ‘damga’ (nişan, işaret) ve ‘en’ (nişan), Türkmen: ‘tagma’ (damga, işaret), Tacik: ‘tamgâ’, ‘tamga’ (mühür, nişan), Kazak: ‘tangba’ ve ‘en’ (damga, belge), Kırgız: ‘tamga’ ve ‘en’ (nişan, damga), Karakalpak: ‘tamga’ (damga, belge), Karaçay- Malkar: ‘tamga’ (damga, belge, en)... Uygur, Teleut, Küerik, Kazan: ‘tamga’ (damga), Başkırt: ‘tamga’ (damga)...*” Tezcan, *Eski Türklerde Damga*, s. 9-10

⁹⁶ Kaşkarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk I- II- III-IV*, (Çev. ve Haz. Besim Atalay), (3. Baskı), TDK Yay., Ankara 1992, III, 353 (Bu eser bundan sonra “DLT, (Atalay)” olarak geçecektir.).

⁹⁷ Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, s. 86-88.

⁹⁸ DLT, (Atalay), III, 355.

⁹⁹ Tezcan, *Eski Türklerde Damga*, s. 17.

¹⁰⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978, IV, 175.

¹⁰¹ Tezcan, *Eski Türklerde Damga*, s. 16-18.

¹⁰² Özkan İzgi, *Uygurların siyâsî ve Kültürel Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1987, s. 58, 64, 65, 74 vs.

ve özellikle mevsimlik göçler sırasında hayvan sürülerinin karıştırılmaması için kullanıldığı bilinmektedir.¹⁰³ Ayrıca Oğuzlarda hanlığın ileri gelen kişileri, hanlarını seçerken yazdıkları, içinde andlaşma maddeleri de bulunan kâğıtlara mühürlerini vurmuşlardır.¹⁰⁴

2.3. ELÇİLİK

Elçilik memuriyetinin en eski çağlardan itibaren, Türk cemiyetinde var olduğunu bilmekteyiz. Daha önce de değinmiş olduğumuz üzere, M.Ö. 1582’de Hun kabilelerinden Çin’e sefirler gittiği ve yine, içinde Türklerin de bulunduğu Batı Cong (Jung) kabilesinden Çin imparatoruna elçiler vasıtasıyla hediyeler gönderildiği kaydedilmiştir.¹⁰⁵ Ancak elimizde bu dönemlere ait bilgi veren fazla kaynak bulunmadığından bu memuriyeti mevzubahis dönemde daha fazla takip edemiyoruz.

Eski Türk devletlerinin hemen hemen hepsi, kendi ihtiyaçları gereğince devletleri bünyesinde mükemmel teşkilatlanmalara gitmişlerdir. Türk devletleri ve imparatorlukları ne kadar büyük olmuşsa, devletleri bünyesindeki memuriyet sayısı da o derece fazla olmuştur. Öyleki bu memuriyetlerin ve dolayısıyla ünvanların sayısı Asya Hunları’nda 24’ü, Göktürkler’de ise 28’i bulmuştur.¹⁰⁶ M. Mori’nin kaydettiğine göre, Hsiung-nu (Hun)’lar, M.Ö. 97’de “24 Chang (Başbuğ)” yani kurum veya memuriyete sahip olmuşlardır. Bunlar, “Tso (Sol) ve Yu (Sağ) Hsien (Bilge) Wanglar”, yani “Sağ ve Sol Bilgeler” başta olmak üzere bunları takip eden memuriyetlerden oluşmuştur. Bu memuriyetlerin en önemlileri ve çoğu Şan-yü (Shan-yü: Hakan: Tanhu) sülalesinden kimselere, diğer kalanlar ise yine önemli Türk sülalelerinden kimselere verilmiştir. Bahsi geçen bu memuriyetlerden “Ku-tu-hou” lar ve “Ta-chü-hü” lerin Shan-yü’ nün yanında, doğrudan doğruya ona bağlı bir veziri veya ona yakın bir görevi üstlendikleri

¹⁰³ Esin, “Türk Kültür Tarihi İç Asya’daki Erken Safhalar”, s. 409; Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi (3. Kitap)*, (Haz. Fikret Şahoğlu), C. II, Türk Kültür Yay., İstanbul 1974, s. 189-191; V. Viladimiroviç Barthold, *Orta Asya –Tarih ve Uygarlık-*, (Çev. D. Ahsen Batur), Slenge Yay., İstanbul 2010, s. 288.

¹⁰⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I-II*, TTK Yay., Ankara 1993, I, s. 220.

¹⁰⁵ Orkun, *Hunlar*, s. 8-9.

¹⁰⁶ Gyula Németh, “Attila ve Hunları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 893; Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, s. 328.

anlaşılma ile birlikte, onların Şan-yü'nün elçisi olarak diplomasiye ait ve ticrî işlerde de görev aldıkları bilinmektedir.¹⁰⁷

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Asya Hunları döneminde elçilik memuriyetini önemli Türk sülaleleri üstlenmiştir. Ancak bu durum Avrupa Hunları'nda değişmiştir. Avrupa Hun hükümdarlarından Rua'nın baş diplomatı-elçisi, Avrupa Hunları adına elçilik vazifesini ifa eden ilk kişi olarak da bilinen;¹⁰⁸ fakat hangi soydan olduğu tam olarak tespit edilemeyen Esla'dır. Attila döneminde ise, bu memuriyeti, Attila'nın önemli ölçüde güvenini kazanmış olan Skir Hükümdarı Edekon, Attila'nın yüksek rütbeli müşavirlerinden Pannonialı Orestes ve yine onun güvenini kazanmış olan Scotta gibi önemli kişiler işgal etmiştir.¹⁰⁹

Elçi, Asya Hunları'nda olduğu gibi Göktürklerde de büyük memuriyetler dâhilinde yerini almıştır. Yani Göktürklerde bulunan, yukarıda da değindiğimiz 28 çeşit memuriyetten birisi olmuştur.¹¹⁰ Nitekim Taşağıl, Çin'e giden Göktürk elçilerinden çoğunun "Tegin" (Tigin) ünvanını taşıdığını bildirmektedir. Aynı şekilde Sir Tarduşlar da Çin'e, "Tegin" ünvanını taşıyan birini elçi olarak göndermişlerdir.¹¹¹ Bu bilgiler ışığında, Avrupa Hunları döneminde dışına çıkılan geleneğin- yani elçilerin önemli Türk sülalelerinden veya hükümdar ailesinden olması geleneği- Göktürkler ve Sir Tarduşlarda devam ettirildiği açıkça görülebilmektedir. Zira "Tegin" ünvanını, hükümdar ailesine mensup kişiler, umumiyetle hükümdarın kardeşleri ve hükümdar oğulları kullanmıştır.¹¹² Ayrıca Gültepe, Çin kaynaklarında geçen Göktürklerdeki 28 ünvanın, bu kaynaklar tarafından bildirildiğine göre irsîlik göstermiş olduğunu ifade etmektedir.¹¹³

¹⁰⁷ Masao Mori, "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1978, s. 216-217.

¹⁰⁸ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun imparatorluğu*, s. 156.

¹⁰⁹ Németh, "Attila ve Hunları", s. 889; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 156; Priskos, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 29-30.

¹¹⁰ Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", s. 328.

¹¹¹ Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I-II*, TTK Yay., Ankara 1995-1999, II, 34.

¹¹² Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler-*, s. 48; Taşağıl, *Gök-Türkler*, II, 96.

¹¹³ Gültepe, "İlk Türk Devletlerinde Bürokrasi", s. 897.

2.3.1. Elçi İçin Kullanılan Kelimeler

İslamiyet öncesi Türklerde büyük bir önem arz eden elçi unvanı için kullanılan en önemli tabir, anladığımız kadarıyla “yalabaç” veya “yalabçı”dır. Bu kelime eski Türk yazıtlarında şöyle geçmektedir: “...tatabı budun tabgaç kaganka körti yalabçı edğü sabı ötügi kelmez tiyin, yayın süledim.” yani, “...Tatabı, kavmi Çin hakanına tâbi oldu. Elçilerle iyi haber gelmez diye yazın sefer ettim.”¹¹⁴; “sarığ atlıg sabçı yazıg atlıg/yalabaç edğü söz sabeti: kelir.” yani “sarı atlı haberci serbest atlı / sefir iyi söz haber getirerek gelir.”¹¹⁵

Yalabaç kelimesi haricinde, özellikle bir askerî ünvan olan; fakat diplomasi sahasında “elçi” olarak da görev yaptığı anlaşılan kişilerin “çabış” (çavuş) ünvanını kullandıkları da anlaşılmaktadır.¹¹⁶ Donuk “çabış” ünvanı için: “Göktürklerden itibaren çoğu Türk devletlerinde askerî, idarî ve diplomatik (elçi) bir ünvanıdır.” diye kaydetmektedir. Bununla birlikte, 735 ve 737 yıllarında Çin sarayına, Gök-Türk hakanı tarafından elçi sıfatı ile gönderilen ve Çin kaynaklarında adı “Çö-pi-şe” diye geçtiği anlaşılan şahsın da “çavuş” olduğunu belirtmektedir.¹¹⁷ Ayrıca bu kelimeye Uygurlarda da rastlamaktayız. 754 civarında Uygurlardan Kara Türgiş Hanı’na bir elçilik heyeti gitmiştir. Bu elçinin adı ve sanı, “Çabış Tun Tarkan” diye geçmektedir.¹¹⁸

Verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, “yalabaç” in günümüz anlamındaki “elçi” kelimesiyle aynı olduğu görülmektedir. “Çabış” ise bir askerî ünvanıdır ve bu ünvanı kullanan bazı askerî görevliler, sürekli olmayıp “yalabaç” yani elçi olarak, dış devletlere gönderilmişlerdir. Yine, Gömeç, “sabçı” ünvanının, savcı ve aynı zamanda elçi anlamlarına geldiğini ifade etmiştir.¹¹⁹ Yukarıda, eski yazıtlardan verdiğimiz cümlelerde görüleceği üzere “Sabçı” kelimesinin karşılığı tam olarak “haberci” dir. Ancak bu kelime “yalabaç” yani “elçi” kelimesi ile bir arada kullanılmıştır. Bu kelime hakkında şimdilik fazla bir malûmat veremeyeceğiz. Bunlarla birlikte Ögel, elçilere eski Türklerin de, günümüzdeki gibi “elçi” dediklerini, bu sözün asıl anlamının ise “ilci”, yani il idare eden kimse demek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Ögel, bu kelimenin

¹¹⁴ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, 66-67.

¹¹⁵ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II, 267.

¹¹⁶ User, “Eski Türkçede Bazı Ünvanların Yapısı Üzerine”, s. 225.

¹¹⁷ Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Ünvan ve Terimler-*, s. 92.

¹¹⁸ Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Akçağ Basımevi, Ankara Trhz. s. 34-35.

¹¹⁹ Gömeç, “Kök-Türkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Ünvanlar”, s. 940.

Göktürk ve Uygurlarda kullanıldığını da ilave etmektedir.¹²⁰ Bu kelimeye eski Türk yazıtlarında da rastlamaktayız.¹²¹ Ögel'in verdiği başka bir malûmat ise, Cengiz Han'ın büyük elçileri (Mahmut Yalavaç ve Hasan Sartak) için de bir ünvan olarak kullanılmış olan “çabar, çapar” sözlerinin Türklerde kurye ve elçi anlamında kullanılmış olduğudur.¹²²

2.3.2. Bir Elçide Bulunması Gereken Özellikler

Eski Türk devletlerinde dış ilişkilerde, hakanlardan sonra en önemli şahsiyetlerden birisi elçidir. Bu yüzden Türk hakanları, elçilerine önem göstermiş ve genellikle onları yüksek rütbeli kişilerden seçmişlerdir. Nitekim, tarihin kaydettiği emsalsiz Türk imparatorlarından birisi olan Mo-tun Han'ın, M.Ö. 176'da Çin imparatorluğuna gönderdiği mektubunda şöyle dediği kaydedilmektedir: “...iç saray vezirimi (Hsi-fu-ch'ien), bu mektubu size sunması için gönderiyorum... Elçim size gelince, lütfen onu alıkoymayıp gönderiniz...”¹²³ Bununla birlikte Attila'nın nezdindeki elçilerin, onun güvenini kazanmış önemli kişiler olduğunu, Göktürklerde ise bu memuriyette Tiginlerin bile görev yapmış olduklarını belirtmiştik. Uygurlarda da bu memuriyete önemli kişilerin iştirak ettikleri görülür ki, 758 yılında Toyun-Apa başkanlığında Çin'e gönderilen 8 kişilik elçilik heyetinde en büyük vezirler ve aristokratlar bulunmuştur.¹²⁴

Elçilerini yüksek rütbeli kişilerden seçen Türk Hakanları, dış devletlerden kendilerine gelen elçilerin de yüksek rütbeli, elçiliğe yakışır kişiler olmasını istemişlerdir. M.Ö. 114-105 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan 6. Hun Hakanı Wu-wei, kendisine gelen elçilerin niteliğine dikkat etmiştir. Nitekim M.Ö. 107'de Çin'den kendisine gelen bir elçiye, onun elçi olabilecek değerde soylu bir kişi olmadığını söyleyerek azarlamıştır. Bunu üzerine Çin imparatoru, aynı yıl içerisinde, yüksek rütbeli birisi olan Wang Wu başkanlığında bir elçilik heyetini Hun hakanına göndermiştir. Gelen bu elçinin, Hun töresini de çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. (Hun töresine göre hiçbir Çin elçisi, elçilik mektubunu veya “itimatname”sini- yani, “chieh”=

¹²⁰ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 654.

¹²¹ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, III, 527 (Çakul, II, 1. satıra bkz.).

¹²² Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 654.

¹²³ Koca, “Büyük Hun Devleti”, s. 558-559; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 442; Orkun, *Hunlar*, s. 22-23 (Dipnot kısmına bkz.).

¹²⁴ Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, s. 38.

genellikle bir baston veya asa olmuştur- vermeden ve yüzünü karartmadan, hakanın çadırına giremezdi.). Elçi Hun töresini dikkate alarak, itimatnâmesini vermiş ve sonra yüzünü karartarak hakanın çadırına girmiştir.¹²⁵ Avrupa Hun imparatorlarından Attila da adı geçen, Hun hakanı gibi, gelen elçilerin niteliğine dikkat etmiştir. Öyleki Attila, yalnız konsüllük yapmış insanlarla müzakerelere istekli olmuştur. Bu yüzden Bizans'tan yüksek rütbeli elçiler istemiş, Bizans elçileri seçkin ve seviyeli insanlar olduğunda onlara daha nazik ve güler yüzlü davranmıştır.¹²⁶ Ayrıca Attila, Doğu-Batı Roma devletlerinden elçi olarak gönderilecek kişilerin alelade insanlardan değil, en aşağı Consül (konsül) veya senatörler den olmasını, kendisine ve Hun ileri gelenlerine gönderilecek hediyelerin de nüfuza göre seçilmesi yönündeki emrini şart koşmuştur.¹²⁷ Bunların yanında Uygurlarda da buna dikkat edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim Uygur ülkesine elçi olarak gitmiş olan Wang Yen-Te'nin, Çin imparatorunun hizmetinde önemli derecede eğitilmiş, deneyimli bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere bir elçi bilgili, deneyimli, asil ve yüksek bir merteye sahibi olmalıydı. Elçinin bu özelliklerinin yanı sıra birçok özelliği daha vardı. O, gittiği devletlerin toplum düzenlerini, örf ve âdetlerini bilmeliydi. Nitekim Doğu Roma'dan bir Hun boyu olan Akaziri (Ağaçeri) reislerine, anlaşma yapmak üzere gönderilmiş olan bir elçinin bu bilgiden yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Bu elçi, imparatorluktan getirdiği hediyeleri, ünvan sırasına göre vermeyerek Kordak isimindeki bir Ağaçeri reisini kızdırmış, bu reis ise durumu Attila'ya haber vermiştir. Hâlihazırda Ağaçeriler, Hun İmparatorluğu'na bağlı oldukları için böyle bir anlaşma yapamazlardı ki, Attila bir orduyla gelerek, onların itaatini sağlamlaştırmıştır. Böylece Roma elçisinin hatasından kaynaklanan bu ortamda, Doğu Roma anlaşma kurma yönündeki emeline ulaşamamıştır.¹²⁹

Elçi güvenilir ve gözü tok olmalıydı ki, bunu en önemli örneğine Avrupa Hunları'nda rastlamaktayız. Attila'nın elçilerinden biri olan Edeko, Doğu Roma'ya elçi olarak gittiğinde, Doğu Roma imparatorunun koruyucularının başı olan Chryphius, onu

¹²⁵ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 71-77.

¹²⁶ Németh, "Attila ve Hunları", s. 897; Şerif Başstav, "Avrupa Hunları", *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 611; Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 50.

¹²⁷ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 156; Priskos, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 30.

¹²⁸ İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, s. 11.

¹²⁹ Elizabeth A.Thompson, *Hunlar*, (Çev. Sibel Dinçel), Phonex Yayınevi, Ankara 2008, s. 125-127; Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 24.

çeşitli zenginlik vaatlerinde bulunarak, Attila'ya karşı planladığı bir suikasta karıştırmaya çalışmıştır. Ancak kaydedildiğine göre, Edeko şöyle cevap vermiştir: “*Beyden habersiz kölenin ayrılıp gitmesi büyük adaletsizliktir.*” Fakat sonradan, Edeko'nun daha akıllıca bir eyleme başvurduğu görülmektedir. O, Chryphius'un bu teklifini kabul etmiş ve ülkesine döndüğünde Attila'yı durumdan haberdar etmiştir. Böylece kendisi ile beraber suikastı gerçekleştirmek için gelen Doğu Roma elçilerinin ve dolayısıyla imparatorun planını ortaya çıkartmıştır.¹³⁰ Elçinin gerekli bir özelliği de ikna edici olmasıydı. 554 yılında, Batı Wei Devleti'nden Gök-Türk Kağanı Mukan Kağan'a, K'u-ti-ch'i adında bir elçi gelmiştir. Bu elçi, Wei imparatorunun isteği üzerine, kağan ile ne konuştuğu belli olmamakla birlikte onu ikna ederek, Gök-Türkler'in Kuzey Chi'ler ile olan dostluk temasını durdurmayı başarmıştır.¹³¹

Son olarak, bir elçi iyi bir gözlemci ve tarihçi olmalıydı diyebiliriz. Bunun en güzel örneği ise Doğu Roma elçisi olarak, Avrupa Hunları'na gelen ve onlar hakkında gördüklerini kaydedip bizlere aktaran “Priskos Rhetor”¹³² dır.

2.3.3. Elçilik Hukuku

Devletler birbirlerine talep ve ricalarını, şikâyetlerini elçiler aracılığıyla bildirirler. Elçilerinse hukuki dokunulmazlığı vardır. Günümüzde önemle dikkat edilen bu kurala, eski Türk devletlerinde de riayet edilmiştir. Türkler, casusluk yapmadıkları sürece elçilere dokunmamışlardır. Ancak şüpheli hareketleri görülen yabancı temsilciler hapse atılmış veya ülkenin uzak bir yerinde, belirli bir zaman için, ikâmete memur edilmiştir.¹³³ Bu durumu açık örnekleriyle birlikte Asya Hunları'ndan başlayarak, İslamiyet öncesi Türk devletlerinde takip edebilmekteyiz.

Devletlerarası siyasî ilişkiler Hun Devleti'nde hayati bir öneme sahip olmuş ve Hunlar, döneme göre ileri seviyede nitelendirilebilecek uluslar arası hukuk kuralları geliştirmişlerdir.¹³⁴ Bu Türk devleti, elçilik hukukuna titizlikle uymuş ve devletlerarasındaki problemler ne olursa olsun, her şartta yabancı elçilerin can ve mal

¹³⁰ Priskos, *Grek Seyyahi Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 30 vd; Thompson, *Hunlar*, s. 128-132; Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 31-35.

¹³¹ Taşağıl, *Gök-Türkler*, I, 19-20.

¹³² Bu smi, Orkun, yukarıda yazdığımız gibi kaydetmiştir. Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 115.

¹³³ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 67.

¹³⁴ Gültepe, “İlk Türk Devletlerinde Bürokrasi”, s. 896; Gültepe, *Mührün Gücü -İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılar'da Bürokrasi-*, s. 39-40.

güvenliğini sağlamıştır.¹³⁵ M.Ö. 110'da Çin'den Hun ülkesine gelen bir elçi, küstah bir konuşmasıyla Hun hakanını kızdırmıştır. Ancak Hun hakanı, elçinin bu küstahlığını gören ve onun sözlerini işiten bütün Hunları öldürmüş veya öldürtmüş olmasına rağmen, elçilik hukukuna riayet ederek elçiyi öldürmemiş, onu sadece bir müddet alıkoymuştur. IX. Hun Hakanı Ch'ieh-te-hou Han (M.Ö. 101-96), M.Ö. 99 Çin akını öncesinde, Hunlara gelen ve amacı Hunların durumunu öğrenmek, onlar arasında karışıklık çıkarmak olan Çin elçisi Su Wu'nun bu amacını fark etmiş; fakat onu öldürmeyip sadece sürgüne göndermiştir. Bu elçi 11. Hun Hakanı Hu-yen-ti Han (M.Ö. 85-68) zamanında ise serbest bırakılarak ülkesine gönderilmiştir.¹³⁶

Asya Hunları döneminde Çi-çi Hakan'ın meçhul bir sebepten dolayı öldürttüğü bir Çin sefiri¹³⁷ haricide sefir öldürüldüğü görülmemiştir. Buna Çin de riayet etmiştir. Çünkü elçi öldürmek, direk savaş nedeni sayılmıştır. Nitekim şu olay bunu açıkça göstermektedir. M.Ö. 107 sıralarında Hun hakanının Çin'e göndermiş olduğu bir elçisi, orada hastalanarak öldüğünde bütün Çin ileri gelenleri telaşa düşmüş ve Çinli hekimler ölmüş olan elçiyi tedavi edip kurtarmaya çalışmıştır! Çin imparatoru, doğal olarak kurtarılamayan bu elçinin cenazesini büyük bir memuru olan Lu Ch'ung başkanlığındaki bir heyetle Hun ülkesine göndermiştir. Elçinin hastalanarak öldüğüne inanmayan Hun hakanı ise, Çin elçisini alıkoymuş ve bununla birlikte Çin sınırlarına da akınlarda bulunmuştur.¹³⁸

Elçi hukukuna riayet, sadece Asya Hunları'nda değil, diğer Türk devletlerinde de görülmektedir. Avrupa'da, Hun siyasî varlığını önemli derecede hissettirmiş, ayrıca Alman destanlarında da büyük akisler bırakmış olan¹³⁹ büyük Türk hükümdarı Attila, Doğu Roma tarafından kendisine düzenlenen bir suikastta başrollerde bulunan ve Doğu Roma elçileri ile beraber tercüman olarak Hun ülkesine gelen Bigila'yı bizzat yargılamış; fakat onu öldürmemiştir. Ona, “*Eğer elçilik hakkına riayet etmemiş olsaydım, seni kazığa oturtur ve kuşlara yedirirdim.*” demiştir.¹⁴⁰ Yine Gök-Türk Yabgusu İstemi, Bizans'tan kendi ülkesine gelen elçi Zemarkhos'u gerekli güzel

¹³⁵ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 156.

¹³⁶ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 74, 87-90, 120 vd.

¹³⁷ Orkun, *Hunlar*, s. 51-52.

¹³⁸ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 78.

¹³⁹ Şükrü Akkaya, “Eski Alman Destanlarında Attila'nın Akisleri”, *DTCF*, II (4), Ankara 1944, s. 556 vd.

¹⁴⁰ Pirikos, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 47-48.

şartlarda karşılaşmıştır.¹⁴¹ Uygur Hakanı Tun Baga Tarkan, amcası Tutun'un öldürülmüş olmasından dolayı, iki ülke arasında büyük bir gergilik olmasına rağmen Çin elçilerini serbest bırakmıştır.¹⁴² Tüm bu durumlar, ancak Türklerdeki "elçiye ölüm ve zeval olmaz" prensibi ve yine onlardaki misafirperverlik ile açıklanabilir. Türk ailelerinde konuk hakkı, atadan gelen bir miras olarak görülmüştür. Ayrıca Türkler kendi varlıklarından bir kısmını her zaman konuğa ayırmışlardır.¹⁴³ Zira Roux: "*Konuklar her zaman el üstünde tutulurdu. Nitekim konukseverlik anlamında, Türklerde düünden bugüne değişen bir şey olmamıştır.*" diyerek bu bilgiyi desteklemektedir. Ayrıca Halife el-Muktedir'in, elçi olarak Bulgar ülkesine göndermiş olduğu Fadlan'ın da şöyle dediği görülmektedir: "*Türk'ün yurdundan bilmediği bir insan geçse ve o, -ben senin misafirinin develerinden, hayvanlarından, malından şu kadarına ihtiyacım var- dese, Türk ona istediğini verir.*"¹⁴⁴

2.4. TERCÜMANLIK

Eski çağlardan itibaren toplumlar, birbirleriyle kültürel, siyasî ve dolayısıyla diplomatik ilişkilerde bulunmuşlardır. Siyasî teşekküllerini çekirdek halinden biraz daha ileriye götüren toplumlar, zamanla kendileri haricindeki toplumlarla söz konusu ilişkilerini yürütebilmek için çeşitli memuriyetlere ihtiyaç duymuşlardır. Bu memuriyetlerden en önemlisi bizce, toplumların birbirlerini anlaması için ihtiyaç duydukları 'Tercüman, Tercümanlık' tır.

İç-Asya toplumları, özellikle siyasî temasların yoğunlaştığı Çin'deki Chou Hanedanlığı'nın son dönemlerinde tercümanlara ihtiyaç duymuşlardır. Nitekim konumuz dolayısıyla İzgi'nin eski Çin kaynaklarından olan "Li Chih" den alıp bizlere sunduğu şu bilgiyi bizde aynen veriyoruz:

"Chung-kuo (orta memleket), Jung ve Ti gibi, beş bölgedeki insanlar dünyayı oluşturmaktadır. Batıdaki insanlara Jung deniliyordu. Bunlar saçlarını kesmezler, deriden elbise giyerler ve hububat yemezlerdi. Kuzeydeki insanlara da Ti deniyordu. Bunlar,

¹⁴¹ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya I-II*, (Çev. Sadrettin Karatay), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, I, 78-81.

¹⁴² İzgi, *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi*, s. 21.

¹⁴³ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, s. 98.

¹⁴⁴ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (Çev. ve Haz. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 12.

kuştüyü ve hayvan tüyünden (derisinden) elbise giyerler. Mağarada yaşıyorlardı. Beş bölgedeki insanların dilleri birbirlerinden farklıdır. Birbirlerini anlamak için tercüman gerekiyordu. Batı insanların dilini tercüme eden kişinin adı da Ti-ti, Kuzey insanların dilini tercüme eden kişinin adı da Yi'dir."

İzgi, bu bilgiyi kaydettikten sonra, bir başka araştırmada ise şunların geçtiğini kaydetmektedir: *"Dört taraftaki insanlar Çin'in orta bölgelerine geldiklerinde, ancak tercüman vasıtasıyla anlaşabiliyorlardı. Bunlar birbirlerine benziyorlar, ama dilde anlaşmaları çok zordu."*¹⁴⁵

Araştırmamızın I. bölümünde, Çin'in Kuzey ve daha ziyade Kuzey-doğusuna Proto-Moğolları, Kuzey ve Kuzey-Batısına ise Proto-Türkleri yerleştirmiş; ayrıca Ti ve Jung kavimleri içerisinde Türklerin bulduklarına değinmiştik.¹⁴⁶ O halde Türklerin bu dönemlerden itibaren tercümana sahip olduğunu açıkça ifade edebiliriz. Fakat bu dönemlerde bu memuriyetin çok fazla gelişmiş olduğunu yukarıda İzgi'den alarak verdiğimiz bilgilerdeki, *"Bunlar birbirlerine benziyorlar, ama dilde anlaşmaları çok zordu."*, cümlesinden yola çıkarak söyleyemeyiz. Ancak bir gerçek var ki, Türkler "tercümanlık" memuriyetine çok eski dönemlerden itibaren sahip olmuş ve siyasî teşekküllerinin çok daha geliştiği, Asya Hunları döneminden itibaren bu memuriyeti geliştirmişlerdir. Zira Kafesoğlu, şunları kaydetmektedir: *"Asaya Hunları'nın merkezinde çeşitli dillerde konuşan ve yazan kalabalık bir heyet çalışırdı. Batı Hun İmparatorluğu'nun başkentinde kâtipler, tercümanlar, kuryeler faaliyet hâlinde idiler."*¹⁴⁷

Attila'nın imparatorluğunda ve sarayında, Gepid dilini, Germen dilini, Latinceyi ve Hun dili gibi birçok dili konuşan insanların bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁸ Nitekim yüksek Hun bürokrasisinin tepesinde, soyları tam olarak bilinmeyen ve kardeş oldukları anlaşılan Onegesios ile Scotta'nın Yunanca, Latince ve Hunca'yı çok iyi bildikleri

¹⁴⁵ İzgi, "Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkiler", s. 435.

¹⁴⁶ Bkz. Bölüm "1.3.2."

¹⁴⁷ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 278.

¹⁴⁸ Németh, "Attila ve Hunları", s. 900-901.

kaydedilmiştir.¹⁴⁹ Bununla birlikte yukarı Moesalı Rusticius'un ve Pannonialı Constantious'un Hunlar nezdinde tercümanlık vazifesini ifa ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁵⁰

Göktürkler, Uygurlar ve diğer Türk devletlerinin teşkilatları da esas olarak Hun Türklerinininki ile aynı olmuştur. Göktürklerde bulunan 28 çeşit ünvan ve memuriyetten birisi olarak yerini almış olan “tilmaç”, tercüman karşılığı olarak kullanılmıştır.¹⁵¹ Bu kelime Hazarlara da geçmiştir. Donuk, 730 yılında Ermeniyeye’yi istila eden Hazar generalinin adı ve ünvanı olarak gelen “Tarmaç” kelimesinin aslının, tercüman anlamındaki “talmaç” (tilmaç) olarak kabul edilebileceğini ileri sürmektedir. Ayrıca O, bu kelime için, Németh’den aldığı bir bilgiyi değerlendiriyorken, “*Gy. Németh’e göre ‘dışişleri bakanı’ manasını taşıması muhtemel olup, Orta Asya ile ilgili Çin kayıtlarında, devletlerin en başta gelen memuriyetleri arasında zikredilmektedir.*” diye kaydetmiştir.¹⁵²

“Tercümanlık” memuriyeti, Asya Hunları’ndan beri var olup günümüze yaklaştıkça gelişmiştir. Öyleki Uygurlarda da mevcut olduğunu bildiğimiz¹⁵³ bu memuriyet farklı bir boyut kazanmıştır. Uygur ülkesinde farklı dilleri bilen birçok insan bulunmuş olmakla beraber, bu insanlar çeşitli dillerden kitapları tercüme etmişlerdir.¹⁵⁴

2.5. TÜRKLERDE AND GELENEĞİ VE ANTLAŞMALARIN ONAYLANMASI

Türkler, siyasî andlaşmalarını umumiyetle, söz vermekle iktifa etmişler; fakat bazen bunu, Türk halkı arasında da yaygın olmuş olan, karşılıklı dayanışmayı kan kardeşliği haline getiren “and içme” töreni ile de takviye ettikleri olmuştur.¹⁵⁵ Nitekim bunun en açık örneğine, Asya Hunları parçalandıktan sonra Hun Hakanı Ho-han-yeh ile Çinli elçiler arasında yapılan bir and içme töreninde rastlamaktayız. Bu “and içme”

¹⁴⁹ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 74.

¹⁵⁰ Rusticius için Bkz. Thompson, *Hunlar*, s. 128; Constantious için Bkz. Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 75.

¹⁵¹ Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, s. 328.

¹⁵² Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari- Askerî Ünvan ve Terimler-*, s. 47.

¹⁵³ Uygurlar ve Çinliler tercüman vasıtasıyla görüşmelerini hallediyordu. 788 yılında Çin ülkesine giden bir Uygur prensesi, Çin İmparatoru ile Tercümanlar vasıtasıyla anlaşıyordu. Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygur Sarayına Gelin Giden Çinli Prensesler ve Bunun Arkasındaki Politik Gerçekler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 28-29, 1974-75, s. 67-68.

¹⁵⁴ İzgi, *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi*, s. 54.

¹⁵⁵ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 67-68.

töreninde, önce bir ırmak kenarına gidilmiş, sonra ise bir dağa (Kutlu dağa)¹⁵⁶ çıkılmıştır. Bu dağda beyaz bir at mukaddes “Hun Kılıcı” ile kesilerek, bir “Hun kaşığı” vasıtasıyla, kurbanın kanı veya and içenlerin kanları şarap ile karıştırılmıştır. Bu karıştırılmış sıvı, Yüeci kralının kafatası ile hem Hakan Ho-han-yeh tarafından hem de Çinli elçiler tarafından içilerek, böylece “kan andı” yapılmıştır. Yapılan bu and ise Çin sarayında resmen kabul edilmiştir.¹⁵⁷ Bu törendeki, “and”da söylenenler, Orkun’da da benzer bilgiler bulunmakla beraber¹⁵⁸ Ögel’de şöyle geçmektedir:

*“Bugünden, ta gelecek zamana kadar, Çin ile Hunlar, tek bir aile gibi birleşmişlerdir. Nesillerden nesillere, karşılıklı olarak ne birbirlerini aldatacaklar ne de birbirlerine akın yapacaklardır! Haydutluk ve yağma yapanlar olursa, karşılıklı olarak haber verecekler. Yapanları cezalandıracaklar, mal kayıplarını da ödeyeceklerdir. Eğer dışarıdan bir akın olursa, her iki taraf da ordularını alacak ve karşılıklı olarak yardım edeceklerdir. Kim olursa olsun, ister Çin isterse Hunlar olsun, bu andlaşmayı ilk defa kim bozmaya cesaret ederse, o, Tanrının belasına uğrasın ve Tanrıdan yardım ile şefaet bulmasın! Şimdiden sonra, nesillerden nesillere, torunlardan torunlara kadar, herkes bu andlaşmaya bağlı kalsın!”*¹⁵⁹

Devletlerarasında yapılan andlara, Büyük Hun İmparatorluğu’nda olduğu gibi Akhunlar ve Avrupa Hunları’nda da önem verilmiştir. Akhunlar’ın yardımı ile tahta çıkmış ve İran bölgesinde 459-484 yılları arasında saltanat sürmüş olan Şah Firûz, dönemin Akhun hükümdarı Aksungur’a verdiği bir sözü tutmamıştır. Bunun üzerine Şah’a kızan Aksungur, onu bazı şartlar için Tanrı adına “and” içmesi dolayısıyla

¹⁵⁶ Burada bahsedilen kutlu dağ, İnan’a göre No-şuy ırmağının doğusundaki “Hun dağı” adında bir dağdır. Abdulkadir İnan, “Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”, *DTCF*, IV (4), (Ekim 1948), s. 280.

¹⁵⁷ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 161 vd. Ayrıca bu andlar sırasında kullanılan Hun kaşığı için “Cinli uli”, kutsal Hun kılıcı için ise “Cinglo” isimleri geçmektedir. Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 106. Hun Hakamı ile bu andı içen Çin elçileri Çan ve Mın isimlerinde geçmektedir. İnan, “Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”, s. 279. Hunlardaki bu and geleneği, benzer şekilde İskitlerde de gözlemlenmektedir. İskitler, and içerken toprak bir kupanın içerisine şarap doldururlar, and içecek olanlar buna kanlarını karıştırırlar, sonra kabın içerisine bir pala, oklar, bir balta ve mızrak daldırır daha sonra ise Tanrısal öfke üzerine and içerlerdi. And içenler kişiler ile birlikte orda bulunanların ileri gelenleri de onlarla beraber kaptaki şaraptan içerlerdi. Fakat bu and geleneğinin İskitlerde daha çok fertler arasında olduğu kaydedilmiştir. Herodotos, *Herodot Tarihi*, (2. Basım), (Çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, s. 220-221.

¹⁵⁸ Orkun, *Hunlar*, s.52.

¹⁵⁹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 161-164.

bağışlamıştır.¹⁶⁰ Avrupa Hunları'nın andlaşma akdetmeleri hakkında bilgi veren Ahmetbeyoğlu, Attila ve Doğu Roma elçileri arasında yapılmış olan Margus Barış Andlaşması'na değinirken, bu antlaşmanın atalardan kalma bir yemin ve dinî merasim ile pekiştirildiğini; ancak antlaşmanın bozulmaması ile devamlılığı için edilen bu yemin ve yapılan dinî merasimin, ne şekilde gerçekleştirildiğinin bilinmemekte olduğunu bildirmektedir.¹⁶¹ Orkun da aynı antlaşmadan söz açarken, her iki tarafın da kendi âdeti veçhile sulh şartlarına riayet edeceklerine dair yemin ettiklerini kaydeder.¹⁶² Ancak o da bu yeminin veya “and” in nasıl olduğu hakkında bilgi vermemiştir.

Hunlarda görülen ve antlaşmaları teyit için başvuru olan andlar-yeminler diğer Türk devletlerinde de görülür. Göktürk ülkesinden Bizans'a giden elçi üyeleri ittifak anlaşmasını yaparken, heyet başkanı ellerini göğe kaldırarak yemin etmek suretiyle¹⁶³ anlaşmayı mühürlemiş; bu taahhütleri yerine getirmeyecek olursa kendisinin en korkunç belalara uğramasını dilemiştir.¹⁶⁴ VIII. yüzyılda Uygurlarla bir Çin komutanı arasında, Ho-han-yeh ile Çinli elçiler arasında yapılan “and”a benzer bir and içilmiştir. Abdulkadir İnan'ın belirttiğine göre Çinli komutan, yemininde şöyle demiştir: “*Tan Sülâlesi'nden Gök oğluna onbin yıl; Uygur hakanına da onbin yıl. Her iki hükümdar barış içinde bulunsunlar; hangisi bu sözleşmeyi bozarsa savaşta canı çıksın, soyusopu yok olsun.*” And şarabı getirildiğinde ise Uygur Başbuğları: “*Senin andınla and ediyoruz.*” demişlerdir.¹⁶⁵ Bulgarlar ise, antlaşmalarını genellikle kılıç üzerine yemin ederek teyit etmişlerdir. Fakat Omurtag Han zamanında Bulgarlarla Bizanslar arasında akdedilmiş olan 30 yıllık sulh anlaşmasında, daha farklı bir yemin merasimi göze çarpmaktadır. Bu merasim sırasında Bizans imparatoru V. Leon (813-820) Bulgar yemin merasimlerini, Bulgarlar da Bizans'inkileri yerine getirmişlerdir. Bu Bulgar-Bizans and töreninde and içenler tarafından bir bardak su yere dökülmüş ve bir hayvan kurban kesilmiştir, sonrasında ise yemin eden kişi, bir at eğerini ters çevirmiş ve ayrıca üç ipi eline alıp, yeşil bir otu da yukarı kaldırmıştır. Bu merasimdeki eylemlerin anlamı şöyle açıklanmaktadır: “*Sağlam ip örgüleri gibi birbirinin yakını kalmamalıdır,*

¹⁶⁰ Enver Konukçu, “Akhunlar”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 584.

¹⁶¹ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 62. (Dipnot kısmına bkz.)

¹⁶² Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 23.

¹⁶³ Bulgar ülkesine elçi olarak gidiyorken, Oğuz ülkesinden de geçmiş olan Fadlan: “*Türkler başlarına bir şey gelirse veya zulme uğrasalar bile, başlarını semaya kaldırıp ‘Bir Tanrı’ diyerek Gök Tanrı'dan istekte bulunurlardı.*” demektedir. Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s. 10.

¹⁶⁴ Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, I, 76.

¹⁶⁵ İnan, “Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”, s. 280.

*yeminlerini bozacak olurlarsa kanları bardaktan boşanırcasına yere aksın, eğerleri sahipsiz ve tersine dönmüş olarak kalsın, Tanrı otları kurutarak atlarını yemsiz, alafsız kosun”.*¹⁶⁶

Milletler arasında yapılan söz konusu andlaşmalar için, and anlamındaki Baçığ (Baçığ, Bıçgas) kelimesi kullanılmıştır.¹⁶⁷ Bu and içme geleneği, Kırgız, Kıpçak vs. Türk boylarında da görülmüş, öyleki eski Türk âdetlerine benzer şekillerde 1759-1760 yıllarına kadar devam ettirilmiştir.¹⁶⁸ Ayrıca, asırlarca Türklerle kültürel temaslarda bulunmuş olan Moğollarda da görülmüştür.¹⁶⁹

And törenlerine, sadece diplomatik sahadaki anlaşmaları yeminle teyit etme durumunda başvurulmamış, farklı durumlar için de başvurulmuştur. Türklerde Mo-tun devri (M.Ö. 209-174)’nden beri, varlığını açıkça takip edebildiğimiz¹⁷⁰ ve farklı zamanlarda toplanan üç kurultaydan ikincisinde, yani mayıs ayında yapılan kurultayda farklı bir and geleneğinin olduğunu görmekteyiz. Bu and, hakan ile Hun ileri gelenleri ve bağlı krallar arasında yapılan bir “bağlılık ve sadakat andı” niteliğinde olmuştur. Bu kurultaya gelmeyenler, bağımsızlıklarını ilan etmiş ve düşman olarak görülmüştür.¹⁷¹ Bir diğer and töreni ise hakanların seçilmesi sırasında yapılmıştır. Bu and törenlerinde ise, geleneğe göre hakanların boyunları ipek bir kaytanla sıkılarak onlara kaç yıl kağanlık yapacakları sorulmuştur.¹⁷²

Türkler and içerlerken, umumiyetle öldürdükleri devlet krallarının kafataslarını kadeh olarak kullanmışlardır. Türklerdeki bu geleneğe göre onlar, bir devleti yıkıp onun yerine kendi devletlerini kurunca, kendilerini yıkılan devletin varisleri olarak saymış, yıkılan bu devletin öldürülen kralının kafatasını ise şarap kâsesi yapmışlardır. Öldürülen kralların kafatasları altınla kaplanıp uluslararası “and” sembolü olarak kullanılmıştır.¹⁷³ Zira yukarıda bahsetmiş olduğumuz Ho-han-yeh ile Çinli elçiler arasında yapılan and töreninde kadeh olarak kullanılmış olan Yüeci kralının kafatası, Hunlar nezdinde çok

¹⁶⁶ V. Beşevliyev, “Proto-Bulgar Dini”, (Çev. T. Acaroğlu), *Belleten*, IX (34), (Nisan 1945), s. 251-254.

¹⁶⁷ Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler-*, s. 67. Bu kelime DLT’de de geçmektedir: “*Ol meniñ birlе baçığ kıldı.*” yani, “*O, benimle andlaştı, ahidleşti.*”. *DLT*, (Atalay), I, 371.

¹⁶⁸ İnan, “Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”, s. 280. vd.

¹⁶⁹ Ahmet Temir, *Cengiz Han, Kültür Bakanlığı Yay.*, Ankara 1989, s. 126-127.

¹⁷⁰ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 47; Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, s. 874.

¹⁷¹ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 76; Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, s. 875.

¹⁷² Osman Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık-”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, II, 890.

¹⁷³ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 105-106.

meşhur olmuştur. Çünkü asırlarca muahedelerde, dostluklarda kan kardeşliği yapılırken bu kafatası kadeh olarak kullanılmıştır.¹⁷⁴ Bu olayın benzerine Juan-juan (Avarlar) ve İskitlerde de rastlamaktayız. İskitlerdeki geleneğe göre, onlar düşmanlarının kafataslarını, kaşlar hizasından biçer, içerisini temizler ve dışını öküz derisiyle kaplardı. İskit zenginleri ise, umumiyetle bu kafataslarının içini altınla kaplayıp kupa olarak kullanırlardı. Hatırı sayılır bir konuk ziyaretlerine geldiğinde ise bu kafataslarını onlara gösterir ve açıklamakta kusur etmezlerdi.¹⁷⁵ Avarlar da umumiyetle öldürdükleri hükümdarların kafataslarını cilalayıp şarap kâsesi yaparlardı. Nitekim 516 yılında bir Avar hakanı, Kao-kuiler (Uygurlar)'in hükümdarını öldürerek kafatasını, gelenekleri gereğince şarap kâsesi yapmışlardır.¹⁷⁶

Eski Türklerde kadeh, iktidar alâmetleri arasında bulunmuştur.¹⁷⁷ Öyleki hakanın elinde bir kadeh tutması, hâkimiyet ve güçlülüğün bir sembolü sayılmış, hakanın tahta çıkma toyu için de kadeh tutma seremonisi yapılmıştır. Türklerde bu kadehlere “ayag” veya “ayak” demişlerdir.¹⁷⁸ Bu söz eskiden beri var olup, Kırgızlarda “and veya ant ayak” olarak geçmiştir. Hakan otağında, takdis ve dua için kullanılan kadehlere ise “Bata-ayak” denmiştir.¹⁷⁹ Görüldüğü üzere bu kadehler hem devletlerarası andlaşmalarda, hem de içerdeki bağlılık andlaşmalarında kullanılmıştır.

---

¹⁷⁴ Orkun, *Hunlar*, s. 22.

¹⁷⁵ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 220.

¹⁷⁶ L. Nikolayeviç Gumilëv, *Eski Türkler*, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2004, s. 30.

¹⁷⁷ Neméth, “Attila ve Hunları”, s. 895.

¹⁷⁸ Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, s. 881-882.

¹⁷⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IV, 172-173.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ TÜRK DİPLOMASİSİNDE ETKİN OLAN ZÜMRELER

3.1. HAKAN

Bozkır Türk devletlerinde, “tanhu veya şan-yü”, (5. yy. ortalarına kadar), bey, hakan, kagan (khagan), kan (chan, kral), yabgu (cabgu), idi- kut, il-teber, erkin (kül erkin, ulug erkin) gibi ünvanlar kullanmış olan¹⁸⁰ ve kendilerine bu ünvanların, Tanrı (Gök-Tanrı) tarafından verildiğine inanılan hükümdarlar, devletlerinin dış ilişkilerinde birinci dereceden sorumlu olmuşlardır. Türklerde diğer devletlerle ilişkileri yöneten ve tüm yetkileri bünyesinde toplamış olan “Tengri Kut” (Kağan)’dur. Tengri Kut savaş ilan etme, barış akdetme yetkilerine sahiptir. Yabancı devletlere giden elçiler Tengri Kut namına, onun sıfatıyla iş görmüş, diğer ülkelerin krallarına yazılan mektuplar onun imzasıyla gitmiştir. Anlaşmaları onaylayan da o olmuştur.¹⁸¹

Hakanlar, dış ilişkilere dair konular hakkında kurultaya katılanların görüşünü almakla birlikte kurultay kararıyla tam olarak bağlı olmamışlar, kurultay kararının aksini yapabilmışlerdir.¹⁸² Nitekim bu durumun en açık örneğini Mo-tun (Mete) Han zamanında görmekteyiz. Mo-tun Han, babası T’ou-man (Teoman)’ı öldürüp Hun hükümdarı olduğunda (M.Ö. 209), o zaman güçlerinin doruğunda olan Tung-hular, Mo-tun’a elçi gönderip küstahça isteklerde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Mo-tun, Hun ileri gelenlerinin katıldığı kurultayı toplamış ve Tung-hu elçisinin isteklerini değerlendirmiştir. Bu diplomatik görüşmelere dair, kurultaya katılan Hun beylerinin farklı görüşleri olmuştur. Buna rağmen Mo-tun kendi kararlarını geçerli kılmıştır.¹⁸³

Türk hakanları, Türk millî töresi gereği, atalarından kalan en büyük yadigârlarının, yani devletlerinin sınırlarını, istiklâlini ve ününü korumakla yükümlü olmuşlardır. Bu yüzden dış ilişkilerde buna çok dikkat etmeleri gerekmiştir. Zira kardeşi Ho-han-yeh’in Çin’e bağlanma fikrine karşı çıkan Çi-çi Han’ın, Hun kurultayında şöyle dediği kaydedilmektedir:

¹⁸⁰ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 267-268; Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 56.

¹⁸¹ Gültepe, *Mührün gücü -İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi-*, s. 39-40.

¹⁸² Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, s. 892.

¹⁸³ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 5-7.

“Tâbi olamayız. Çünkü bu, şan ve şerefle yaşamış olan cedlerimize karşı yapılması mümkün hıyanetlerin en büyüğüdür. Atalarımız bize geniş ülkelerle birlikte hürriyet ve istiklâli emanet ettiler. Korumakla vazifeli bulunduğumuz bu emanetleri, âdi bir ömür uğruna, feda edemeyiz. Hiçbir Türk’ün altında esaret damgasını taşımaya tahammül göstereceğini zannetmem.”¹⁸⁴

Ayrıca Türk hakanları dış devletlere karşı törelerini, âdetlerini korumak zorundaydılar. Çin, Göktürk Kağanı İşbara’ya Türk örf ve âdetlerini değiştirmeyi teklif ettiğinde, İşbara Çin imparatoruna cevaben: “Bizim âdet ve geleneklerimiz, çok eski çağlardan beri gelmektedir. Bundan dolayı onları değiştirmeye benim gücüm yetmez.” diyerek, Türk örf ve âdetlerinin değiştirilemeyeceğini ifade ediyordu.¹⁸⁵

Kağanların dış ilişkiler için saydığımız önemli yükümlülükleri yanında, devlet töresini uygulamak, ülkeyi iktisâden refaha ulaştırmak, milletin karnını doyurmak, üzerini giydirmek, milleti zengin yapmak gibi devlet içerisinde de birçok yükümlülükleri olmuştur.¹⁸⁶

Eski Türk devletlerinde, gerek devlet içerisinde gerekse devlet dış ilişkilerinde, o denli büyük sorumlulukları olan hakanlık mertebesine herkes sahip olamazdı. Bu yüzden hakan olacak kişinin Türk gelenekleri gereğince birçok özelliğe sahip olması gerekiyordu. Hakan olabilmek için en büyük şart, Gök-Tanrı tarafından “Kut” verilmiş aileye mensup olmaktı. Gök-Tanrı tarafından kut verilmiş aileler ise belliydi. Bunlar: Hunlarda Tu-ku, Göktürklerde Açına (Aşına), Uygurlarda ise Yağlakar aileleriydi.¹⁸⁷ Bu ailelerden seçilmiş olan Türk hakanları, hâkimiyetlerinin kaynağını ilahî menşeden almakla kudsîyet kazanıyorlardı. Öyleki Hun hükümdarları, bu menşeleri dolayısıyla

¹⁸⁴ Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul Yay., İstanbul 1957, s. 66.

¹⁸⁵ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 312-313; Saadetin Gömeç, “Kagan ve Katun”, *DTCF*, XVIII (29), Ankara 1997, s. 86.

¹⁸⁶ Gömeç, “Kagan ve Katun”, s. 85-86. Göktürk kitâbelerinde: “...ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım.” Ergin, *Orhun Âbideler*, s. 10, (Kül Tigin Yazıtı-Doğu Cephesi 29. Satır.). Hakas Türklerinde, babası öldükten sonra onun yerine Han seçilen Huban Arığ da, babasının yerine geçer geçmez yöneteceği toplumdaki sosyo- ekonomik açıdan en az korunan kimselere yönelik sosyal yardım uygulamaları başlatmıştır. Timur B. Davletov, “Toplumsal Siyaset Anlayışı”, *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları*, (2008/1), S. 8, 2008, s. 89.

¹⁸⁷ Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, s. 889. Aşına için ayrıca Bkz. A. Nimet Kurat, “Göktürk Kağanlığı”, *DTCF*, X (1-2), (Mart-Haziran 1952), s. 10; Kafesoğlu, Aşına soyunun, Güney Hun tanhuları yolu ile Mo-tun’un (Mete) mensup olduğu ünlü T’u-ko (Tu-ku) âilesinden gelmiş olduğu ihtimalinin kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Yağlaqar/yağlaqr ailesinin ise Uygurlarda hakan uruğu olduğunu belirtmektedir. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 98,131.

soylarının çok daha eski devirlere indiğine, başka bir aileden hiçbir kimsenin hükümdar olamayacağına ve hakan olsabile kendisine itaat edilemeyeceğine inanıyorlardı.¹⁸⁸ Türklerde Gök-Tanrı inancı gereği yerleşmiş olan bu kanıya Asya Hunları'ndan itibaren rastlayabilmekteyiz. Hun Şan-yü (Ch'an-yü)'sü Mo-tun, M.Ö. 176'da Han Devleti'ne gönderdiği mektubunda kendisinden “*Gök tarafından tahta çıkarılan Hsiung-nu'ların büyük Ch'an-yü'sü...*”. diye bahsetmiştir.¹⁸⁹ Göktürk yazıtlarında geçen şu sözlerde de yine aynı kanı görülmektedir: “*Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk Milleti yok olmasın diye babam (Kutlug) İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak.*”¹⁹⁰ Uygurlarda ise bunlara benzer olarak, kağanların unvanlarında “*Ay Tengri de Kut Bolmuş... Alp-Kutluk Bilge*” (Böğü Kağan için), “*Ulug Tengride Kut Bolmuş Alp-Külüğ Bilge Kağan*” (Mengli Kağan için) gibi tanımlamalar yer almıştır.¹⁹¹

Hakan olacak kişinin, kutlu sayılan ailelere mensup olmasının yanısıra, babasının “Hakan”, annesinin ise “Hatun” olması gerekiyordu.¹⁹² Bununla beraber eski Türk veraset sistemine göre Hakan, ölmeden önce bu şartları sağlayan büyük oğlunu veliahd tayin ederdi. Bu şekilde hükümdarlığın büyük oğula geçmesi geleneği, nadir durumlar haricinde¹⁹³ Hun, Göktürk ve Uygur gibi Türk devletlerinde aynı olmuştur.¹⁹⁴ Hakan olacak kişi ayrıca bilge, alp, doğru sözlü, erdemli,¹⁹⁵ adil, yetenekli, ilim sahibi, asil ve cesur olmalıydı.¹⁹⁶ Tüm bu şartları sağlayan kişi bağlılık yemini ederek hakan olurdu. Hakan, bu bağlılık yemini sırasında bir keçe üzerine oturtularak, dokuz kişi tarafından göğe kaldırılır, çadırının etrafında güneş istikametinde dokuz kez döndürülürdü. Sonra ipek bir bez ile boğazı sıkılarak kaç yıl hüküm süreceği sorulur ve

¹⁸⁸ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 2005, s. 36.

¹⁸⁹ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 13; Diyarbakirli, *Hun Sanatı*, s. 60.

¹⁹⁰ Ergin, *Orhun Âbideleri*, s. 6 (Kültiğin Yazıtı Doğu Cephesi 11. Satır.).

¹⁹¹ Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, s. 41,52.

¹⁹² Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, II, 212.

¹⁹³ Veraset sisteminin bazen değiştiği görülmüştür. Mesela Göktürk Kağanı İşbara, kardeşinin kendi oğlundan daha iyi ve bilge olduğunu görerek yerine kendi kardeşinin geçmesini vasiyet etmiştir. (Bkz. Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 66-67). Ayrıca küçük kardeşin de tahta geçtiği görülmüştür. Örneğin Uygurlarda küçük oğul olan Böğü-Tigin, Han olmuştur. Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, 85.

¹⁹⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, 85; Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 59.

¹⁹⁵ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 581-583.

¹⁹⁶ Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, s. 890.

ağızından çıkan ilk ses veya sözcüğe bakılarak bir süre tayin edilirdi.¹⁹⁷ Sonrasında ise hakanlar “hizmet andı” içerlerdi.¹⁹⁸

3.2. KATUN (HATUN)

3.2.1. Katun Kelimesi ve Katun Olma Şartı

“Katun”, Türk hükümdarlarının eşlerine verilen idarî bir ünvanıdır.¹⁹⁹ Hükümdarlar, tahta çıkarlarken törenle ünvanlarını aldıklarında, zevcelerinin de bu ünvanı aldıkları görülmüştür. Bu ünvanın, Hunlardan beri Türklerde mevcut olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁰

Katun kelimesinin menşe üzerine birçok görüşe de yer vermiş olan Donuk’un “Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler” adlı eserinden, bu kelimenin Çince şeklinin “Ko-ho-tun, k’o-tun” olduğu ve Asya Hunları’ndan beri var olduğu anlaşılıyor.²⁰¹ Kelime menşe üzerinde duran A. Özcan, Türk ve Moğol lehçelerinde hatun, hatyn, hotun; katun, katyn, kadın gibi çeşitli şekilleri bulunan ve hâtün şeklinde Arapça’ya da geçmiş olan bu kelimenin etimolojisinin, kesin biçimde yapılamadığını bildirmektedir.²⁰² T. Baykara ise, kelimenin Türk menşeden gelmiş olmasının muhtemel olduğunu ifade etmektedir.²⁰³ Kelimenin menşe hakkında kesin bilgiler bulunmamasına rağmen, Türkçe’deki en eski şeklinin “Katun” olduğunu veya hiç olmazsa “K” sesiyle başladığını söylemek mümkündür. Nitekim benzer şekilde, “Hun” kelimesinin aslının “Kun” olduğunu bildiren Orkun, eski Türk alfabesinde, “K” harfinin “H”dan daha evvel

¹⁹⁷ Gömeç, “Kagan ve Katun”, s. 82; Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, s. 890; Taşağıl, “Göktürkler”, s. 695. Ögel de, bağlılık yemini öncesindeki törenin aynı olduğunu belirtmekle birlikte, kağanların boyunlarına ipek bir bez bağlayarak boğazlarını sıkmanın, inanılması güç bir durum olduğuna dikkat çekmektedir. O, özellikle, Göktürk Kağanları Bumin ve İstemi Kağanlar’ın boyunlarına ip geçirerek, sıkabilecek bir çevrenin varlığına inanmanın çok güç olduğunu belirtmektedir. Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 64-65

¹⁹⁸ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 65-66.

¹⁹⁹ Gömeç, “Kök-Türkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar”, s. 928; Gültepe, “İlk Türk devletlerinde Bürokrasi”, s. 897.

²⁰⁰ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 58, Abdülkadir Özcan, “Hatun”, *İA*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, C. XVI, 499.

²⁰¹ Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler*, s. 30-31.

²⁰² Özcan, “Hatun”, s. 499.

²⁰³ Tuncer Baykara, “Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri”, *Belleten*, XLIV (175), TTK Yay., Ankara 1980, s. 501-502.

teşekkül ettiğini, Orhun kitâbelerinde bile “H” sesine tesadüf edilmediğini bildirmektedir.²⁰⁴

Katun ünvanının karşılığı olarak, Çin yıllıklarında, “yen-shih”, “ta (büyük, uluğ) yen-shih” veya “at-shih” şeklinde kelimeler geçtiği anlaşılmaktadır. Koca, bu ünvanlardan ta-yen-shih’in “Uluğ Hatun”, yen-shih’in ise Türkçe’de “incü veya evçi” anlamlarına gelip, “Hatun” karşılığı olarak eski Türk hükümdar eşleri tarafından kullanıldığını bildirmektedir.²⁰⁵ Bu ünvanlarla beraber, Hunlardan beri Türk hükümdarlarının Çinli prenseslerle evlenmiş olmaları dolayısıyla, bu prenseslerin kendi ünvanları olan “K’ong-çu” kelimesinin de Türk ülkelerine girdiği görülmektedir.²⁰⁶ R. Giraud, bu kelimenin “prensese, saraylı bayan” anlamlarını içerdiğini bildirmektedir.²⁰⁷ Fakat Çin’den gelen ve Konçuy (k’ong-çu) ünvanını taşıyan prensesler, mertebe olarak katunların bir derece aşağısında bulunup, hiçbir zaman onların derecesine ulaşamamıştır.²⁰⁸ Çünkü katun gelecekteki hakanın annesiydi ve asil olmalıydı. Türklerde bir insanın asil olabilmesi içinse hem annesinin hem de babasının asil Türk soyundan olması lazımdı.²⁰⁹ Bu yüzden, eski Türk devletlerinde, hakanların katunlarını seçmelerinde önemli bir sınırlama olmuştur. Bu sınırlamaya göre hakan (Şan-yü) soyu olan Lüan-ti, sadece diğer Türk sülâleleri olan Hu-yen, Lan, Hsü-pu ve Ch’iu-lin sülâleleri ile evlilik tesis edebilirdi. Bunlar eskiden beri Türk soylularını meydana getiren boylardı. Dolayısıyla müstakbel hakanların anneleri olmaları sebebiyle ilk katunun, yani “Uluğ Hatun”un bu soylardan olması gerekirdi.²¹⁰

²⁰⁴ Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 14; Orkun, *Hunlar*, s. 5.

²⁰⁵ Koca, “Büyük Hun Devleti”, s. 566 (Dipnot 20’ye Bkz.); Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, s. 325.

²⁰⁶ Baykara, “Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri”, s. 501-502; Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, II, 211.

²⁰⁷ René Giraud, *Göktürk İmparatorluğu*, (Çev. İsmail Mangaltepe), Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 109.

²⁰⁸ Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, II, 212; Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, s. 325.

²⁰⁹ Gülçin Çandarlıoğlu, *Türk Destan Kahramanları*, And Yay., İstanbul 1977, s. 63; Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1987, s. 32; Özcan, “Hatun” s. 499.

²¹⁰ Mori, “Kuzey Asyadaki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”, s. 210; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 394-395. Eberhard, Hsiung-nu (Hun) oymakları olan Ch’iu-lin ve Hsü-pu’ları, Kuzey Çin’de kurulmuş bir Türk devleti olan To-pa (Tabgaç) boyları arasında, Lan, Hu-yen ve Lüan-ti’leri ise direk Hsiung-nu boyları arasında göstermektedir. Eberhard, *Çin’in şimal komşuları*, s. 157-158, 201-204.

3.2.2. Katunların Devlet İçindeki ve Diplomasideki Yeri

İslâmiyet öncesi Türk toplumlarında kadın, devlet teşkilâtının içinde en baştaki yerden, en sade bir ferd olarak, erkeğinin her türlü faaliyetine iştirak etmiş; ziyafetlerde, savaşta, dinî, siyasî, iktisadî sahnelerde onunla, erkeğiyle beraber bulunmuştur.²¹¹ Zira ünlü Türk fikir adamı Z. Gökalp'ın, Türk kadını hakkındaki şu ifadesi: “*Eski Türklerde kadın tabu olmadığından ve bilâkis erkeğin tamamlayıcısı bulunduğundan, kadınsız hiçbir iş görülmezdi. Hükümdar emirnâmeleri yalnız ‘Hakan emrediyor ki’ diye başlamışsa, geçerli olmazdı. Devletlerin elçileri de, yalnız Hakan’ın huzuruna çıkamazlardı. Hakan sağda ve Hatun solda oturmak üzere, ikisinin müşterek huzuruna çıkabilirdi.*”²¹² ve buna ek olarak Petersburg doğumlu ünlü tarihçi ve araştırmacı L.N. Gumilëv’ün şu sözleri: “*Kadına karşı davranışlarda, dikkat çekecek ölçüde şövalyelere yaraşır tarzda bir saygı vardı. Çadıra giren oğul önce annesine, sonra babasına tâzim kılardı.*”²¹³ Türk kadınının, toplumundaki ve Türk diplomasisindeki yerini açıkça ifade etmektedir.

Türk devletlerinde haknlardan sonra ikinci sırayı alan “Katun”lar, devletlerine onlarla birlikte hükümet etmişlerdir.²¹⁴ Siyasî konuşmalarda, elçilerin kabullerinde hazır bulunmuş ve hatta harp meclislerine iştirak etmişlerdir.²¹⁵ Nitekim Roux, Türk kadınlarından bahsederken: “*Han, ya da Kağan ile birlikte Devletin çatı kirişini meydana getirirler ve Devletin varlığı için vazgeçilmez görülürler. Onun (Kağan) gibi kozmik düzenin kefilî olmaları yanında, aynı zamanda bütün toplumsal yaşamın da kefilidirler ve imparatorluğun kaderi, kağaninkine olduğu gibi, kuşkusuz daha az ölçüde olmakla birlikte, onların (katunların) kaderine de bağlıdır.*” demektedir.²¹⁶

Türk devletlerinde katunlar, her zaman söz (katunluk hukuku) sahibi olmuşlardır. Aralarında devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve naibe

²¹¹ Tuncer Baykara, *Türk-Türklük ve Türkler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 314; Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, s. 30-31.

²¹² Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, II, 211. Bu konu hakkında Kafesoğlu, memleketin iç işleri ve dış politikasında ancak hatunun da tasvip ettiği kararlar yürürlüğe girer demektedir. Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyet*, s. 33-34. Gülçin Çandarlıoğlu da aynı konuya değinerek, benzer fikirler belirtmektedir. Çandarlıoğlu, *Türk Destan Kahramanları*, s. 64.

²¹³ Gumilëv, *Eski Türkler*, s. 101.

²¹⁴ Gömeç, “Kagan ve Katun”, s. 89.

²¹⁵ Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyet*, s. 33-34; Çandarlıoğlu, *Türk Destan Kahramanları*, s. 64.

²¹⁶ J. Paul Roux, “Ortaçağ Türk Kadını”, *ED*, V (13), (Ocak 1989), TTK Yay., Ankara 1990, s. 202.

olarak devleti idare edenler (Sabirler, Gök-Türkler, Uygurlar, Oğuzlar vs.) olmuştur.²¹⁷ Türk katunlarının diplomasiye iştirakine örnekler vermek gerekirse, bunu Büyük Hun Hakanı Mo-tun zamanından başlatmak doğru olacaktır. Mo-tun, M.Ö. 200'de Pe-teng (Pai-teng) yaylasında, Çin ordusunu pusuya düşürdüğünde, katunu da yanında bulunmuştur. Bu pusudan kurtulamayacak durumda olan Çin imparatoru, Mo-tun'un katununa bir elçi gönderip, onun sayesinde kurtulabilmiştir. Böylece, Çinlilerle ilk diplomatik anlaşmayı Mo-tun'un katunu akdetmiştir.²¹⁸ Devlet meclislerinin de baş üyelerinden olan katunların, ayrı sarayları ve "buyrukları" olmuştur.²¹⁹ Doğu Roma'dan Hun ülkesine gelmiş ve içinde Avrupa Hunları hakkında günümüze birçok bilgi bırakmış olan Priskos'un da bulunmuş olduğu elçilik heyetini, Hükümdar Attila'nın katunu Arıkan (Arıg-kan) da huzuruna kabul etmiştir. Arıkan'ın devlet içerisinde öyle bir yeri vardır ki, kendine ait ayrı bir sarayı ve hizmetine bakan özel erkânı bile olmuştur.²²⁰ Bütün bu özellikler ve yetkiler, Göktürk katunları içinde geçerliliğini korumuştur. Zira Alman Türkbilimci olarak nam salmış olan rahmetli A. von Gabain, Göktürklerden bahsederken, hükümdar kadınlarının ayrı ve müstakil bir ev idaresine sahip olduklarını, onların umumiyetle hürmet görüp, oldukça müstakil bir hayat sürdürdüklerini ifade etmiştir.²²¹ Göktürklerde, kağanlar gibi "Bilge" ünvanını da kullanan katunlar, eşlerinin ve oğullarının yokluğunda "Terken" ünvanı ile naib olabilmıştır.²²² Nitekim 725'de Çin'den gelen elçiyi karşılayan heyet arasında da bizzat bulunmuş olan²²³ Tonyukuk'un kızı ve Bilge Kağan'ın katunu P'o-p'o, Bilge kağan öldükten sonra ülkesinde naibe olmuştur. O, ülkesinde karışıklıkların çıkması sonucu, Çin ile diplomatik ilişkiler kurarak halkını korumaya çalışmış ve Çin devleti tarafından kendisine, "*Memleketini sulha kavuşturan Hatun*" şeklinde bir şeref ünvanına layık görülmüştür.²²⁴ Uygur ülkesine elçi olarak gitmiş olan Wang-Yen-Te'nin, Uygur kadınlarının elçi kabul töreninde bulunduğunu belirttiği, kaydedilmiştir.²²⁵ Uygurlarda

²¹⁷ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 58-59.

²¹⁸ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 406 vd.; Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 551-554; Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, s. 32.

²¹⁹ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 58-59.

²²⁰ Németh, "Attila ve Hunlar", s. 890; Priskos., *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 50 vd., Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 151.

²²¹ A.von Gabain, "Köktürklerin Tarihine Bir Bakış", (Çev. Saadet S. Çağatay), *DTCF*, II (5), Ankara 1944, s. 688.

²²² Esin, "Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar", s. 415.

²²³ Gömeç, "Kagan ve Katun", s. 89.

²²⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, 78.

²²⁵ Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, s. 33.

rastlanan ilginç bir nokta da, yüksek rütbeli kişilerin eşleri olan üç Uygur hanımının Çin'e elçi olarak gitmiş olmasıdır.²²⁶ Uygurlar VII. asırda henüz devletlerini kurmadan önce, bu boyun reisi savaşlarla meşgul olduğu için, anası Uluğ Hatun, ülke içerisindeki çeşitli davalara bakmış ve içerdeki nizamı sağlamıştır. Arap istilâsı karşısında, o sıralarda kocası ölmüş ve oğlu Tuğ-Şad küçük olduğundan ülkeyi idare etmek hatuna kalmıştır. 15 yıl Buhara hükümdarı olarak tahtta kalan bu hatun, Araplarla uzun müddet savaş ve barış halinde olmuştur. O, ayrıca Çinlilerle münasebette olup, Çin imparatoruna 719'da elçi göndererek Araplara karşı yardım istemiştir.²²⁷

Hun, Göktürk, Uygur gibi İslamiyet öncesindeki Türk devletlerinde olduğu gibi ilk Müslüman-Türk devletlerinde ve Türklerle tarihî süreç içerisinde kültür alış-verişlerinde bulunmuş olan Moğollarda da hükümdar kadınlarının benzer yetki ve özellikleri devam etmiştir.²²⁸

Eski Türk devletlerinde katunların önemi o kadar fazla olmuştur ki, onlar ruhanî bir kisveye büründürülmüştür. Öyleki doğurganlık Tanrıçası olan "Umay" ile ilişkilendirilmiş olan katunların Umay ile olan ilişkileri, hakanların "Tengri" ile olan ilişkileriyle aynı nitelikte olmuştur.²²⁹ Ayrıca, eski Türk telakkisine göre, hakan ile katun, gök ile yerin evlatları sayılmışlardır. Bu telakkiye göre ise, "Güneş Ana" ile "Ay Ata", onların gökyüzündeki temsilcisi sayılmış ve katunun mümessili olan Güneş Ana göğün yedinci katında yerini alarak, hakanın mümessili olan Ay Ata'dan bir kat daha yukarı mevkide bulunmuştur.²³⁰ Başkurt ve Kazak-Kırgızların "Kuzu Körpeç ve Bayan"

²²⁶ Çandarlıoğlu, "Uygur Sarayına Gelin Giden Çinli Prensesler ve Bunun Arkasındaki Politik Gerçekler", s. 65.

²²⁷ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*, s. 141. Kayı boyuna bağlı bir Türk Hatunu olduğu tahmin edilen bu Hatun'un ismi için Kınık Hatun, (Kabaç Hatun, Hatun) geçmektedir. Kocasını Beydun öldürdü, ülke idaresini eline almış ve Araplara karşı cesaretle savaşmıştır. Zekeriyâ Kitapçı, *Mukaddes Çevreler ve Eski Hilafet Ülkelerinde Türk Hatunları*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1995, s. 39 vd.

²²⁸ "Türkler Müslüman olduktan sonra kadın Karahanlı, Selçuklu, Harezmsahlı ve diğer devletler zamanında da mevkiini muhafaza ediyordu. Türkistan hakanları devlet işlerinde hatunlarla müşavere eder ve onların fikirlerini üstün tutarlardı. Karahanlılar ve Selçuklularda sultanların zevceleri sadece hükümdarlara ve siyasî hadiselerle te'sir etmekle kalmıyor; bizzat idare ve siyaset içinde de mühim roller oynuyorlardı." (Bkz. Turan, *Türk cihan Hâkimiyeti Mefkûresi tarihi*, s. 141. Ayrıca Karahanlılar, Selçuklular için Bkz. Özcan, "Hatun", s. 499-500.). Türk tesirinin fazla olduğu Moğol imparatorluklarında da, kadına büyük değer verilmiştir. Kadınlar, Moğollarda da kurultay çalışmalarına katılır, alınacak siyasî veya askerî kararlarda faal rol oynarlardı. A. Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1976, s. 106.

²²⁹ Roux, "Ortaçağ Türk Kadını", s. 206.

²³⁰ Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, s. 16.

destanlarında da, kadının bir melek olarak tasvir edildiği kaydedilmiştir.²³¹ Bunlara ek olarak Ögel, Türk mitolojisindeki erkeğin insanî, kadının ise ruhanî bir kisveye bürünmüş olduğunu kaydetmektedir.²³²

3.3. KURULTAY

Eski Türklerde dışişleri ile ilgili konuları karara bağlamada, yılda üç kez topladıkları ve aynı zamanda devlet içişlerine dair meseleleri de görüştükları “Kurultaylar” (devlet mesclisleri) büyük rol oynamıştır. Dinî, ruhanî gereklerin yerine getirildiği ve çeşitli eğlencelerin de düzenlendiği bu kurultaylardan özellikle ikincisinde (ilkbaharda yapılan) devlet dışişlerine dair meselelerin ele alındığı anlaşılmaktadır.

Türk toplumunun, siyasî teşekküllerini ileri boyutlara ulaştırdığı, tarihî seyir içerisinde Türk kültürünü ve tarihini daha açık bir şekilde takip etmeye başladığımız Asya Hunları’ndan itibaren, söz konusu kurultayların varlığı bilinmektedir. Nitekim Bahaeddin Ögel ve İbrahim Kafesoğlu gibi güzîde Türk tarihçileri de, kurultaylara dair ilk açık haberlerin Şan-yü Mo-tun devrine (M.Ö. 209-174) ait olduğunu bildirmektedir.²³³

Senede üç kez toplanan bu kurultaylardan ilki, daha çok dinî nitelikte olup, yılın ilk ayında Şan-yü’nün sarayında yapılmıştır. İkincisi ilkbaharda (5. Ayda) Lung-ç’eng’de; üçüncüsü ise, atların semirdiği mevsim olan sonbaharda, hayvan mevcudunu, devletin insan ve askerî gücünü tespit etmek için Ma-i (Şan-si’de) bölgesindeki Tailin’de yapılmıştır.²³⁴ M. Mori’ye göre, Lung-ç’eng’de yapılan ikinci kurultay, stratejik meseleler, dışişleri konuları, Han’dan (Çin’den) gelen elçilere yapılacak muameleler, yeni Şan-yü’nün seçimi gibi mühim devlet işlerini müzakere etmek amacıyla olağanüstü olarak toplanmıştır.²³⁵ Kafesoğlu da bu kurultaylardan bahsederken, bunlar arasından en mühimi ve en büyüğünün ikincisi, yani

²³¹ Abdulkadir İnan, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., Ankara 1968, s. 276.

²³² Efsanelere göre, Böğü Han’ın Hatunu Tanrı tarafından gönderilmiş; Oğuz Kağan’ın birinci karısı gökten inmiş ikinci karısı ise bir göl ortasında tek olarak bulunan bir ağaç koğuşunda, Oğuz Kağan tarafından bulunmuştur. Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, 87, s. 117.

²³³ Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, s. 874; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 223-225; Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 73; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 259; Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 47.

²³⁴ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 259.

²³⁵ Mori, “Kuzey Asya’daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”, s. 220.

ilkbahardakinin olduğunu belirtmiştir. O, ayrıca bu mühim kurultay hakkında, Mori'nin fikrine benzer şekilde olmak üzere şöyle kaydetmiştir: “ ‘Gök’e, ‘Yer’e, ‘Atalar’a ve diğer tabiat güçlerine kurbanların sunulduğu, at yarışları ve deve güreşleri vb.’nin tertiplendiği bu toplantıda hükümdarlıklar tastik edilir veya yeni tanhu seçimi yapılır, gerektiğinde idareye geniş icraât yetkiler verilir (yani töreye yeni hükümler getirilir) ve bütün meseleler üzerinde umûmî müzakereler açılarak, görüşülüp kararlara bağlanırdı.”²³⁶

Türklerdeki söz konusu önemli kurultaylara, başta hakan ve katun olmak üzere, prensler (Mori'nin de göstermiş olduğu Sağ ve Sol Başbuğlar), hükümet üyeleri, asker-sivil tüm önemli kişiler (Koca'nın gösterdiği ve özellikle daha sonraları Yabgu, il-teber, erkin, kül-çor, tudun gibi önemli unvan sahipleri), tâbi boylar ve tâbi yabancı krallıkların (Mori ve Ögel'in gösterdiği Wu-sunlar gibi) reisleri katılırdı.²³⁷ Bağlılık ve sadakat andının da yenilendiği bu kurultaylara katılmayanlar, asî ve bağımsızlığını ilan etmiş sayılır, dolayısıyla düşman olarak görülürlerdi.²³⁸ Asya Hunları'ndan beri mevcudiyetini bildiğimiz bu kurultaylara Avrupa Hunlarında da rastlamaktayız. Ancak onların meclisleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Orkun, Ostrogot ve Gepid krallarının, Attila nezdine çıkabildiklerini ve meclislere katıldıklarını ifade etmektedir.²³⁹ Bu bilgi, onlarda meclisin olduğunu doğrulamaktadır. Diğer taraftan Thompson, barış zamanında bütün erişkin Hunların ya da her aile reisinin, genel mevzularla ilgili sorunları tartışmak üzere bir konsey oluşturduklarını ve at üzerinde müzakere ettiklerini kaydetmektedir.²⁴⁰ Ancak Thompson'un değindiği bu müzakere şeklinin daha çok iç meselelerle ilgili olduğu anlaşılıyor. Ahmetbeyoğlu ise, Doğu Roma elçileri ile birlikte Attila nezdine gelmiş olan Priskos'un Logades diye adlandırdığı, elçilerin tekliflerini müzakere eden seçkinler meclisi dikkate alınarak, Avrupa Hunları'nda meclisin varolduğuna kanaat getirilebileceğini belirtmektedir.²⁴¹ Fakat Kafesoğlu, Logades yani seçkinler meclisini az sonra inceleyeceğimiz,

²³⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 259.

²³⁷ Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, s. 325; Mori, “Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”, s. 220; Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 73; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 209.

²³⁸ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 73; Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, s. 874-875; Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 47; Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık-”, s. 891.

²³⁹ Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 62.

²⁴⁰ Thompson, *Hunlar*, s. 65.

²⁴¹ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 152-153.

kurultaylardan daha sınırlı olan, daha az fakat ileri düzey mevkilere sahip kişilerin katıldığı hükümet (Ayukı) konusunda ele almıştır.²⁴² Temennimiz, Logades Meclisi ile genel kurultayların karıştırılmamasıdır. Logades Meclisi, anladığımız kadarıyla, Attila'nın ölümünden sonra, oğulları Ernek ve Dengizik zamanında, Hun rüesasının toplanarak oluşturulduğu²⁴³ kurultaydan farklıdır.

Yukarıda değindiğimiz kurultaylar Göktürkler, Uygurlar ve Oğuzlar gibi diğer Türk devletlerinde de varlığını korumuştur. Göktürklerde, yine devletin önemli ünvanlarına sahip olan (erkin, tudun, il-teber, Kül-çor gibi) “toygunlar” (yani kurultay üyeleri) toplanarak kurultaylara katılmış ve devletin bütün meselelerini görüşmüşlerdir.²⁴⁴ Onlar da Asya Hunları'nda olduğu gibi, önemli meselelerini daha çok 5. Ayda toplanan ve dinî törenlerle başlayan büyük kurultayda görüşmüşlerdir.²⁴⁵ Çinliler tarafından “Han-shih, She ve Tung-chih” olarak kaydedilmiş olduğu anlaşılan bu kurultaylar, Uygurlarda,²⁴⁶ Tu-cüeler (Türkler)'de²⁴⁷ ve ayrıca Tuna Bulgarları, Kuman-Kıpçak toplulukları ile Peçenekler gibi Türk boylarında da varlığını sürdürmüştür.²⁴⁸ Oğuzlar ise, yine aynı şekilde işlerini meclisler kurarak istişare (keneşme) yolu ile halletmişlerdir. Oğuz Han, sü-başısı Etrek ve Tarhan, Yınal gibi Oğuz büyüklerini çağırarak, halifeliğin elçilik heyetine ne gibi bir muamelede bulunulması gerektiği hususunda onlarla istişare etmiştir.²⁴⁹ Nitekim ileri gelen Türk tarihçilerinden O. Turan, bu tür meclislerin Oğuzlara has olmakla beraber eski Türklerde de var olduğuna değinmiştir.²⁵⁰

Şan-yü Mo-tun'un tahta çıkmasıyla başlattığımız eski Türk kurultaylarının nüfuzları, Mo-tun'dan sonra giderek artmıştır. Daha öncede değindiğimiz üzere, Mo-tun Tung-hu elçilerinin tekliflerini müzakere etmek için bir kurultay toplamış; ancak bu

²⁴² Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 264.

²⁴³ Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 125.

²⁴⁴ Taşağıl, “Göktürkler”, s. 697; Salim Koca, “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, II, 51.

²⁴⁵ Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, s. 875.

²⁴⁶ İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, s. 59; Koca, “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, s. 51.

²⁴⁷ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 86-88.

²⁴⁸ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 49.

²⁴⁹ Sümer, *Oğuzlar- Türkmenler*, s. 54.

²⁵⁰ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi tarihi*, s. 137-138.

müzakerede kurultay kararları pek etkin olmamıştı.²⁵¹ Ancak Mo-tun döneminden sonra bu kurultayların nüfuzlarını arttırdıkları gözlemlenmektedir. Öyleki kurultaya her durumda ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Mesela M.Ö. 101’de Hun Hakanı, Hun ülkesine gelmiş olan ve intihara kalkışıp yaralanan Çin elçisi Su Wu’nun bu durumu hakkında görüşmek için kurultay toplamak gereği duymuştu. Yine M.Ö. 68 yılından sonra Hun hakanı, Çin ile barış kurma hakkında görüşme yapmak için kurultay kararına ihtiyaç duymuştu.²⁵² Her an ihtiyaç duyulmaya başlanılan kurultay, hakan bile seçebiliyordu. Örneğin 13. Hun Hakanı Wu-yen-chü-te bunlardan birisiydi. Hakan Çi-çi ile kardeşi Ho-han-yeh’in arasındaki ihtilafı çözüme kavuşturup, ülkenin geleceği hakkında karar vermek üzere toplanmış olan kurultay (M.Ö. 51), Çi-çi’den önce hakan olmuş olan Ho-han-yeh’in Çin’e bağlanma hakkındaki fikirlerini reddediyordu.²⁵³ Göktürklerde de aynı şekilde kurultayların güçleri devam etmiştir. Mesela 581 yılında veliaht gösterilmiş olan Ta-lo-pien, annesi Türk olmadığı için kağan olarak tanınmıyor ve amcası İşbara onun yerine kağanlığa layık görülüyordu. Bilge Kağan’ın (716-734), Göktürk şehirlerinin etrafının surlarla çevrilmesi ve Budizm’in ülkelerinde propaganda edilmesi yönündeki teklifleri, toplanmış olan kurultay tarafından kabul edilmiyordu.²⁵⁴ Uygurlarda ise P’u-sa Kağan’ın kağanlığı yine kurultay tarafından veriliyordu.²⁵⁵

Türk devletlerinin temel direkleri olan mevzubahis kurultaylar, onlarla birlikte Moğollarda da görülmüştür. Nitekim Kafesoğlu, Kurultay (Khuriltai) sözünün aslen Moğolca bir kelime olup, Türkçe karşılığının ise “Toy” olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁶ Ögel ise, bu kelimenin Türkçe “kurul” ve Moğolca “tay” ekiyle oluştuğunu kaydetmektedir.²⁵⁷ Ayrıca anlaşıldığına göre, kelimenin karşılığı olarak, Göktürkler de “toy”,²⁵⁸ Oğuzlarda ve Kırgızlarda ise “kengeş” kelimeleri kullanılmıştır.²⁵⁹

²⁵¹ Tafsilen Bkz. Koca, “Büyük Hun Devleti”, s. 545; Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 6-7.

²⁵² Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, s. 878-879.

²⁵³ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 136, 153-155.

²⁵⁴ Taşağıl, “Göktürkler”, s. 694-695.

²⁵⁵ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 67.

²⁵⁶ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 50.

²⁵⁷ Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, s. 874.

²⁵⁸ Taşağıl, “Göktürkler”, s. 696.

²⁵⁹ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 103-104; Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IV, 173.

3.4. HÜKÜMET (AYUKI)

Eski Türk devlet teşkilatında kültürel, siyasî ve dolayısıyla diplomatik alanda büyük yetkilere sahip olan toylardan az önce bahsetmiştik. Bu toyların her ihtiyaç anında toplanması çok güçlü. Çünkü toy üyeleri (toygunlar) geniş imparatorluk arazisinde görevleri gereği dağınık halde bulunuyorlardı. Bu yüzden, toy kararlarının memleket çapında ahenk içinde uygulanmasını sağlamak ve icraatı takip etmek için ayrı bir kurula ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim bu ihtiyacı da “buyruk”lardan oluşan Ayukı (hükümet) karşılamıştır.²⁶⁰

Ayukı, eski Türklerde hükümet anlamına gelen bir kelime olup, Ayukı’ya, zaman zaman kurultayı da yöneten, ayrıca kağanların danışmanı veya sözcüsü olarak gösterilen Aygucı (Aygucu) başkanlık etmiştir.²⁶¹ Aygucı, “konuşan veya emir veren”, “devlet baş müşaviri”, “kağan adına emir veren sözcü” gibi anlamlara gelmektedir. Bir tür “vezir” veya “sadrazam” gibi üst düzey bir ünvan olduğu anlaşılan Aygucu’nun, ayrıca kağanın yetkilerinin birçoğuna sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁶² O halde Kafesoğlu’nun da işaret ettiği gibi,²⁶³ Avrupa Hunları’nda Aygucı ünvanına sahip olan kişinin, Attila’nın başyardımcısı ve ondan sonra devlet işleriyle ilgilenen en yetkili kişi olan Onegesios olduğunu söyleyebiliriz. Göktürklerde ise bu ünvana, uzun süre vezirlik yapmış olan, Bilge Kağan ve kardeşi İteriş zamanında devlette bunlardan sonra en önemli kişi konumundaki Tonyukuk’un sahip olduğunu gösterebiliriz. Zira Ögel, Tonyukuk’un Bilge Kağan’ın hemen yanında oturmuş bir şekilde, Göktürk Kağanına gelen Çin elçilerinin karşılanması sırasında da bulunduğunu belirtmiştir.²⁶⁴

Asya Hunları’ndan beri mevcudiyeti bilinen Ayukı’nın üyeleri, yani bakanları Hun dilinde Ta-chü-ch’ü, Ta-ch’en ve Ku-tu-hou’lar diye geçmiştir. Kafesoğlu, bu kurulun Tabgaçlarda da var olduğunu belirtmekle beraber, Avrupa Hunları’ndaki Logades Meclisi’nin de böyle bir kurul olduğunu kaydetmektedir.²⁶⁵ Hunlardaki bu hükümetlerin üye sayısını tam olarak tespit edememize rağmen, bunların Göktürk ve

²⁶⁰ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 52.

²⁶¹ Kaşıkçı, “Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, s. 892.

²⁶² User, “Eski Türkçede Bazı Ünvanların Yapısı Üzerine”, s. 223; Donuk, *Ünvanlar*, s. 2-3.

²⁶³ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 52.

²⁶⁴ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 639.

²⁶⁵ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 264.

Uygur kağanlıklarında 6'sı dış ve 3'ü iç olmak üzere 9 tane olduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁶ Nitekim Donuk, buyruk kelimesinin eski Türklerde hükümet üyesi, yani "bakan" manasına geldiğini kaydetmiştir.²⁶⁷ Ögel ise, buyrukların kağanın yanında bulunan büyük memurlar ve danışmanlar olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁸ Eski Türk yazıtlarında da rastlanan buyrukların gerçekten de çok önemli kişiler olduğu görülüyor. Mesela Kül Tigin yazıtın da şöyle geçmektedir: "*Türgiş kağanı Türkümüz, milletimiz idi. Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği için kağanı öldü. Buyruku, beyleri de öldü.*"²⁶⁹ Burada Türgiş Kağanı'ndan hemen sonra buyrukundan bahsedilmesi, "Buyruk"un mevki olarak beylerden kağana daha yakın olduğunu göstermektedir.

İdareyi tanzim etmek, dış işlerini düzenlemek ve toylarda alınan kararların uygulanmasını sağlamakla görevli olan hükümetler,²⁷⁰ anlaşıldığı kadarıyla toylara göre daha az kişiden oluşmuştur. Asya Hunları'ndan itibaren varlığını bildiğimiz toylara halkın da katıldığı bilinmektedir.²⁷¹ Ancak bu bakanlar kurulunda böyle bir şey söz konusu değildir. Hatta bakanlar kurulunda, toylara katılması zorunlu olan bağlı boy beyleri ve bağlı kralların bulunmadığını, hiç olmazsa hepsinin katılmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Göktürkler ve Uygurlarda bu kurul, sadece görevleri bakımından seçkin 9 kişiden oluşmuştur. Devlet teşkilatlarının benzerliği dikkate alınacak olunursa, Hun hükümeti için de bu kişi sayısının benzer olduğu söylenebilir.

²⁶⁶ User, "Eski Türkçede Bazı Ünvanların Yapısı Üzerine", s. 223; Göktürkler için Ayrıca Bkz. Taşağıl, "Göktürkler", s. 697.

²⁶⁷ Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler-*, s. 12.

²⁶⁸ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 640.

²⁶⁹ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, 38; Ergin, *Orhun Âbideleri*, s. 7.

²⁷⁰ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 52.

²⁷¹ Kaşıkçı, "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık", s. 890.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASYA HUNLARI VE DİĞER DEVLETLERLE OLAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

4.1. DEVLETLERARASI DİPLOMASİDE İKİ ÖNEMLİ NOKTA

Asya Hunları veya diğer Hun devletlerinin, siyasî veya diplomatik anlamda diğer devletlerle ilişkilerine değinmeden önce aşağıda verdiğimiz iki önemli nokta dikkate alınmalıdır. Bunların birisi “evlilik bağları kurmanın devletlerarası ilişkilerde oynadığı rol” ve diğeri de “rehin verme” olayıdır. Özellikle diplomatik anlamdaki ilişkileri değerlendirirken bu konular gereklidir. Bu yüzden kısaca bu konulara değinmek istedik.

4.1.1. Evlilik Bağı Kurmanın Devletlerarası İlişkilerde Oynadığı Rol

Devletlerarası ilişkilerde, evlilik bağı kurmanın yeri azımsanmayacak kadar önemliydi. Tarih boyunca örneklerine oldukça sık rastlanan bu tür akrabalıklara dayalı ittifaklar, ait oldukları dönemde etkili bir silah görevi yapmıştır.²⁷² Hemen her devlet bu önemli silahı kendi menfaatlerine uygun olarak kullanmaya çalışmıştır. Kimileri rakip güçlü bir devlete karşı topraklarını korumak ve diplomatik ilişkiler kurmak, kimileri de kendi menfaatlerine ters düşen başka bir devleti, ittifaklar kurarak yıkmak maksadıyla bu durumdan faydalanmaya çalışmıştır.

Evlilik bağı ile menfaatleri koruma ve diplomatik ilişkiler kurma yoluna ilk olarak ne zaman başvurulduğu tam olarak bilinmemekle beraber, bunun örneklerine Chou Hanedanlığı döneminden (M.Ö. 1050-247) itibaren rastlamaktayız. Chouların doğuya, Shang Hanedanlığı'na yaklaştığı dönemlerde Shang Sülalesi'nin hükümdar ailesiyle Chou Sülalesi'nin hükümdar ailesi arasında evlenmeler olmuştur.²⁷³ Yine Chou Hanedanlığı, M.Ö. 640 yılında doğudan kendisine bağlı bir derebeylik tarafından sıkıştırılmış durumdayken Chou hükümdarı, kendini korumak için, içinde Hunların da çok etkin olarak bulunduğu Ti kavminden yardım istemiştir. Bu ittifak antlaşmasında o zamanki Ti beyinin kızı Chou Hükümdarı ile evlenmiş, böylece tesis edilen ittifak

²⁷² Onat, “Eski Orta Asya Kavimlerinin Çin İle Olan İlişkileri Hakkında Kısa Bir İnceleme”, s. 67.

²⁷³ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 33.

antlaşması bu akrabalıkla güçlendirilmiştir.²⁷⁴ Türk tarihçilerinden A. Onat da bu tür akrabalıkların M.Ö. 7. yüzyılda, hatta daha önceki dönemlerde olduğunu belirtmektedir. Nitekim söz konusu yüzyıl dolaylarında, Çindeki feodal devlet başkanlarının, komşularına karşı güçlü olma isteğiyle yabancı prenseslerle evlilikler yaptıkları, bunun yanısıra kendi kızlarını ve kızkardeşlerini de step kavimleri idarecilerine vermiş oldukları anlaşılmaktadır. Onat, bunun en önemli nedeninin, step kavimlerinin yardım ve desteğine kavuşmak olduğunu kaydetmektedir.²⁷⁵

Yukarıda bahsettiğimiz evlilik olayları, gerek kendi boyları içinde gerekse dış devletlerle olmak üzere, Hunlardan beri Türk devletlerinde de sıkça rastlanan bir durum olmuştur. Özellikle Hunlardan itibaren Türk hükümdarları Çinli prenseslerle evlenmeye başlamıştır.²⁷⁶ Fakat şunu belirtmeliyiz ki, bu evlilikler dostane münasebetlerden kaynaklanmamıştır. Nitekim Ligeti: “Çinliler lütüfkâr dalaverelerle Hun hükümdarlarının gözüni birçok defa alelâde kızlarla boyamışlardı.” demektedir.²⁷⁷ Çin’in bu evliliklerden en önemli beklentileri, şüphesiz Hun ülkesine gönderdikleri prenseslerin herhangi birisinden doğan erkek bir çocuğun tahta geçmesiydi. Fakat Çin’in hesaba katmadığı bir Hun geleneği vardı ki, o da Çinden gelen prenseslerin “Hatunluk” konumuna yükselememesi ve dolayısıyla onlardan doğan çocukların taht üzerine hak iddia edememeleriydi.²⁷⁸ Buna rağmen yine de Çin’in Türk ülkelerine gönderdiği prenseslerin nüfuzlarından farklı şekillerde faydalandığı görülmektedir. Bunun en açık örneklerini Uygurlarda görmekteyiz. 758’de Çin imparatoru, Uygur kağanı Moyunçur’a Ning-kuo adındaki kızını göndermiş, çıkardığı fermanla da, prensesin gönderilmesindeki temel amacın ülkesinin geleceğini düşünmek olduğunu açıkça ifade etmiştir. Uygurların o dönemler Çin’e karşı çıkan birçok isyanı bastırıldığı anlaşılmaktadır. Zira Uygur Kağanı, prenses geldikten hemen sonra Çin’e yardım maksatlı üç bin süvari göndermiştir. 788 yılında ise Uygur Kağanı Ho Ku-tu-lu’ya gönderilmiş olan bir Çinli prenses sayesinde, Çin’in anlaşıldığı kadarıyla asıl amacına

²⁷⁴ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 48.

²⁷⁵ Onat, “Eski Orta Asya Kavimlerinin Çin İle Olan İlişkileri Hakkında Kısa Bir İnceleme”, s. 68.

²⁷⁶ Baykara, “Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri”, s. 499.

²⁷⁷ Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, I, 49.

²⁷⁸ Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, II, 211; Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, s. 325; Gömeç, “Kagan ve Katun”, s. 90.

ulaştığını, yani Uygurlarla Tibetlilerin diplomatik ilişkilerini sonlandırdığını görmekteyiz.²⁷⁹

Şan-yü Mo-tun'un, imparator Kao-ti'yi yendikten sonra Çinlilerle yapmış olduğu antlaşmanın bir maddesi de, bir Çinli prensesin Hun hükümdarı ile evlenecek olması hakkındaydı. Bu antlaşma Mo-tun'dan sonra tahta çıkan Hun hakanları tarafından da yenilenmiştir.²⁸⁰ Bu evlilikler sadece Hun-Çin arasında olmuyordu. Han kralı Wu-ti (Vu-di), Şyung-nulara (Hunlara) karşı müttefik aramak amacıyla M.Ö. 115 yılında Çanğ Çyen (Cang Kien)'i ikinci kez Batı bölgesindeki devletlere (Fergana: Da Yüan, Sogdiana: Kanğ-cü ve Wu-sun gibi devletlere) göndermişti. Çin ile batıdaki devletlerin ittifak için yaptıkları alışverişlerinde sadece altın ve ipek kullanılmıyordu. Bunlarla beraber evliliklerde önemli bir pazarlık konusuydu. Nitekim Çindeki Han hükümdarı batı devletlerinden olan Wu-sun Kun-mo'su (kral ya da hükümdar)'yla evlenmesi için bir prenses gönderiyor ve böylece Hunlara karşı ittifak kurmayı amaçlıyordu. Fakat Hun hükümdarı da bu evliliklerin ne derecede önemli olduğunun farkında idi ki, o da derhal Wu-sun Kun-mo'suna bir Hun prensesi göndermiştir.²⁸¹ Böyle bir olayın benzerine yine Göktürkler ile Sasaniler arasında rastlamaktayız. İstemi Yabgu, Soğdiana'nın zengin şehirlerinin hâkimiyetini elinde bulunduran Eftalitler (Ak-hunlar)'i ortadan kaldırmak için, Sasanilerden gelen elçilik heyetini kabul etmiş ve bir ittifak antlaşması yapmıştı. Bu ittifak, ayrıca Sasani Şahı'nın, Yabgunun kızı ile evlenmesi sonucu pekiştirilmiştir.²⁸²

Türk boylarının kendi aralarında yaptıkları evliliklerdeki asıl amaç ise, hem Türk soyunun asilliğini korumak hem de boylar arasındaki bağılıkları güçlendirmek olmuştur. Hun hakanlarının evlenebildiği Türklerin ünlü soylarına daha önce değinmiştik. Onlar, katunlarını sadece önemli Türk boyları olan Hu-yen, Lan, Hsü-pu ve Ch'iu-lin boylarından seçebilirlerdi. Hakanların, katunlarını seçmesindeki bu

²⁷⁹Çandarlıoğlu, "Uygur Sarayına Gelin Giden Çinli Prensesler ve Bunun Arkasındaki Politik Gerçekler", s. 64-65,67.

²⁸⁰ Ayşe Onat, "Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri", *Belleten*, LI (200), TTK Yay., Ankara 1987, s. 614. Ayrıca bu antlaşma maddeleri için Bkz. İzgi, "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler", s. 91.

²⁸¹ Yıng-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", (Çev. Selçuk Esenbel), *Erken İç Asya Tarihi*, (4. Baskı), (Der. Denis Sinor), İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 185.

²⁸² Gumilëv, *Eski Türkler*, s. 57; Enver Konukçu, "Akhunlar", *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 585. Bu sıralar Bizans'ı da haraç ödemeye mecbur bırakmış olan Sasanilerin yönünü Soğdiana'daki Akhun topraklarına çevirdikleri anlaşılıyor. Erol Kürkçüoğlu, *Ortaçağda Erzurum (V-XV. Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Yay., Erzurum 2007, s. 45.

sınırlama şüphesiz asil Türk soyunu korumak için olmuştur. Bu durum diğer Türk devletlerinde de devam etmiştir. Türgiş Hanı Sou-Lou, Bilge Kağan'ın kızını alarak ve onun oğluna da kendi kızını vererek, kendisi ile aynı soydan gelen Gök-Türk devleti ile hem samimiyetlerini güçlendiriyor hem de soylarının asilliğini korumuş oluyordu.²⁸³ Uygur devletinin kuruluşunda rolleri büyük olan Bayırku, Bugu gibi Türk oymaklarının da yine aynı şekilde Uygur hanedanı ile kız alıp verdikleri görülüyor. Ögel, buradaki Bayırku gibi bazı oymakların Mo-tun devrinden beri önemli kabilelerden olduğunu belirtmektedir.²⁸⁴ Aslında bu durum, bize Asya Hunları dönemindeki sınırlamayı hatırlatmaktadır. Bu sınırlama geleneğinin devam ettiği söylenebilir.

4.1.2. Rehin Verme

Rehin verme konusu diplomaside göz önünde bulundurulması gereken önemli bir durumdur. Rehin verme eylemi genellikle güçsüz bir devletten güçlü olan bir devlete doğru bir seyir göstermiştir. Milattan önceki yıllardan beri örnekleri mevcuttur. Burda başvurulmasının nedeni devletlerarasında yapılmış olan antlaşmaların geçerliliğini sağlamaktır. Daha açık bir ifadeyle büyük devletlerin, küçük devletlere yaptıkları ve kuvvetle muhtemel büyük kazançlarının olduğu antlaşmaların geçerliliğini korumak için ellerinde bir koz bulundurmak isteğinden ortaya çıkmıştır. Fakat bazen bazı önemli amaçlar içinde bu eyleme başvurulmuştur.

Şan-yü Mo-tun'un, tahta çıkmadan önce babası Touman tarafından Yüe-çilere rehin olarak gönderildiğini görmekteyiz. Onun rehin gönderilmesinin sebebi, Touman'ın ikinci karısından olan bir diğer oğlunu tahta geçirmek istemesidir. Fakat aslında tek neden bu değildir. M.Ö. 214 yılında, Ch'in devletinden General Mıng Tyen, Touman'ın liderliğindeki Kuzey-batı Hun saldırılarına karşı koymuş, hatta daha da başarılı olarak onları gerilere püskürtmüştür.²⁸⁵ Ögel, bu sıralarda Touman'ın oldukça zor günler geçirdiğini, bu yenilmenin sonucu olarak Orta Asya'daki diğer komşularına karşı da saygınlığını kaybettiğini kaydetmiştir. O, ayrıca Mo-tun'un Yüe-çilere rehin olarak göndermesinin de bunu gösterdiğini vurgulamıştır.²⁸⁶ Kısacası o dönemde Hunlar güç

²⁸³ Hüseyin Salman, *Türgişler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 42.

²⁸⁴ Bahaeddin Ögel, "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", *Belleten*; XIX (75), TTK. Yay., (Temmuz 1955).

²⁸⁵ Yıng-shih Yü, "Hsi Ung-nu (Şyung-nu)", s. 169.

²⁸⁶ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 163.

kaybına uğramış ve o zaman çok güçlü olduğu anlaşılan²⁸⁷ Yüe-çilerin herhangi bir hareketini dizginlemek istemişlerdir. Zira Koca, Mo-tun'un rehin olarak gönderilmiş olmasının, bu sıralarda Hunların Yüe-çilerin vassalı olduğu kanaatini uyandırdığını, devletler hukukuna göre ise rehin göndermenin tâbiilik göstergesi sayıldığını belirtmektedir.²⁸⁸ Fakat burada şu soru akla gelmektedir. Hunlar o kadar güçsüzdülerse, o zaman Yüeçilere nasıl saldırıyorlardı? Bu sorunun cevabı gayet açıktır. Bizce Tou-man, M.Ö. 214 yenilgisinden sonra yönünü güney-batıdaki Yüe-çilere çevirmişti. Ancak gücünü toparlaması için biraz zamana ihtiyacı vardı ve zaten tahta çıkmasını istemediği oğlu Mo-tun'u göndererek bu zamanı kazanmıştı. Yani Yüe-çileri oyalıyordu. Şan-yü Tou-man gücünü toparladıktan sonra, uykudaki Yüe-çilere büyük bir darbe vurarak onları çökertecek; onlar ise, o sıralar kendilerinde rehin olarak bulunan Şan-yü'nün oğlunu öldürecekti. Nitekim Tou-man öyle yapmıştır. Ancak, büyük Türk hükümdarı Mo-tun zamanını iyi ayarlayarak ve atik davranarak Yüe-çilerden kaçmayı başarmıştır. Sonuç olarak Tou-man'ın bu eyleme başvurmasının vassallığından ziyade, akıllı davranarak kendi tasarılarını gerçekleştirmek isteğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Yukarıda bahsettiğimiz olay aslında nadir değildir. Bu rehin verme eylemine M.Ö. 108'de Loğ-lan (Loulan) kralının da başvurduğunu göstermekteyiz. M.Ö. 108 sıralarında Çinliler ile Hunlar arasında sıkışan Loulan kralı ülkesini korumak için bir oğlunu Çinlilere diğer bir oğlunu da Hunlara göndermiştir. Fakat Ying-shih Yü'nün de ifade ettiği gibi, Hunlar Loulan Kralı'nın gönderdiği prensi, Çin'den önce davranıp Loulan'a getirerek tahta çıkartmış ve kendi çıkarlarını doğrultusunda kullanarak siyaset oyunundaki becerilerini açık bir şekilde göstermişlerdir.²⁸⁹ Hun Hakanı Çi-çi de, Çin ile iyi ilişkilerini korumak ve ilk ilk başta Çin'i oyalayarak devleti güçlendirmek için oğlunu rehin olarak göndermiştir. Kendini güçlü hissettikten sonra ise M.Ö. 45'de Çin'e bir elçi göndererek, rehin olan oğlunu geri getirtmiştir.²⁹⁰ Bu örnekler dışında, devletlerin güçlü oldukları sıralarda egemenlikleri altına aldıkları devlet krallarının oğullarını, sürekli rehin olarak aldıkları gözükmektedir. Zira bu olayların ardında daima bir amaç yatmıştır. 21. Hun Hakanı Yü Han (M.S. 18-46) zamanında Türkistan şehir

²⁸⁷ Tafsilen Bkz. Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 5.

²⁸⁸ Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 545.

²⁸⁹ Ying-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 186.

²⁹⁰ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 161. vd.

krallarının oğullarını sık sık Hunlar'a rehin olarak gönderdikleri ve M.S. 29'dan sonra Türkistan şehirlerinin Hunlara bağlandığını görüyoruz.²⁹¹ Alman destanlarında da önemli derecede yer bulmuş olan Attila'ya karşı koyamayacaklarını anlayan Frank, Burgond ve Akitanya kralları, Attila'ya haraç ve oğullarını da rehin vermek suretiyle sulhu satın almışlardır.²⁹² Yine I. Balkan seferinde, birçok yeri alarak, İstanbul kapılarına dayanan Attila karşısında zor durumda kalan Doğu Roma, Batı Romalı Aetius'un araya girmesiyle kendisini kurtarabilmiştir. Aetius, Doğu Roma'nın Attila ile yapmış olduğu antlaşmaya uyacağına teminat göstermek için, kendi oğlu Karpilion (Carpilio)'u Attila'ya rehin vermiştir.²⁹³ Sonuç olarak diyebilirizki Rehin verme eylemi, çıkarları koruma yolunda sürekli başvurulmuş bir durumdur, bu durumu yalnızca vassallıkla ilişkilendirmemek lazımdır.

4.2. ASYA HUNLARI

4.2.1. Siyasî Teşekkülün Oluşumu ve Yükseliş Devri

M.Ö. 1450-1050 yılları arasında Çin'de hüküm sürmüş olan Shang Hanedanlığı'na son vermiş olan Chou sülalesi (M.Ö. 1050-247), burada kendi hâkimiyetini kurmuştu. Chou Hanedanlığı yapı olarak küçük büyük derebeyliklerden oluşuyordu. Zamanla bu hanedanlığın zayıflaması sonucu, derebeylikler müstakil hareket etmeye, hatta tek hâkim olmak için birbirleriyle mücadelelere başlamışlardır. Yıllarca süren mücadeleler sonrasında, sayıları bir zamanlar 1000'i bulmuş olan bu derebeyliklerden sadece 14 tanesi kalmıştır. Bu 14 derebeylik de birbirleriyle mücadele etmişti ki, bu mücadeleler dönemi "muharip derebeyleri devri" (M.Ö. 480-256) olarak adlandırılmıştır.²⁹⁴ Hun siyasî birliğinin tarihide işte bu dönemlerde başlatılmaktadır. Bu dönemde ağırlık merkezinin, Orhun-selanga ırmağı ve Ötüken havalisi Ongin ırmağı üzerindeki Karakum ile Ordos bölgesi arasında bulunduğu anlaşılan Hunlar, Çindeki derebeyliklerle temas içindeydi. Nitekim M.Ö. 318'de, bahsi geçen 14 derebeylikten en kuvvetlisi olan Ch'in (T'sin)'e karşı komşu olan beş derebeylik²⁹⁵ Hunlarla ittifak

²⁹¹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 233.

²⁹² Akkaya, "Eski Alman Destanlarında Attila'nın Akisleri", s. 565.

²⁹³ Priskos, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 13; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 69-70; Thompson, *Hunlar*, s. 87.

²⁹⁴ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 34-51.

²⁹⁵ Salim Koca, bu derebeyliklerin dört tane: Han, Chao (Cav) Wei, Ch'u derebeylikleri olduğunu göstermiştir. Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 533.

andlaşması yapmıştı.²⁹⁶ Fakat anlaşılıyor ki, bu ittifak da Ch'in derebeyliğinin çökertilmesine engel olamamıştı. M.Ö. 256'da Chou sülalesinin son imparatoru, Ch'in derebeyliğinin hükümdarı lehine tahttan feragat etmiş ve Çin'deki kontrol bu sülalenin eline geçmişti. Öyleki Ch'in sülâlesi M.Ö. 221'e kadar, diğer derebeylikleri bertaraf ederek tek başına bütün Çin'e hâkim olmuştu.²⁹⁷ İşte Hunlar da, tarihte ilk defa korkulu bir güç olarak M.Ö. III. asrın sonlarında yani Ch'in (Ts'in)'in, Çin'i birleştirdiği bu dönemlerde ortaya çıkmıştır.²⁹⁸ Çinde Ch'in'in hâkimiyeti ele almasına kadar geçen zamanda Hunlar, güney sınırlarındaki komşularıyla (derebeyliklerle) mevzu bahis andlaşma haricinde pek de iyi geçinmemiştir. Sürekli Çin üzerine akınlar düzenliyor ve bunun sonucu olarak, Kuzey Çindeki güçlü Cav (Chao), Yen ve az önceki bahsettiğimiz Ch'in derebeyliklerinden herbiri kendilerini savunmak için sınır boyunca setler inşa etmişlerdi. Ch'in'in hükümdarı Shih-huang-ti döneminde (M.Ö. 247-210) ise, sözkonusu setler birleştirilerek meşhur Çin seddi oluşturulmuştu (M.Ö. 214). Çin seddinin oluşturulmuş olduğu aynı yıl içerisinde, Ch'in'in bir generali olan Ming Tyen, Kuzey, Kuzey-batı Hun saldırılarına karşı başarılı olmuş, hatta Ordos'u ellerinden alarak onları gerilere itmiştir. İşte bu olaydan sonra, etrafı güçlü komşularla da sarılmış bir vaziyette olan Hunlar, Şan-yü T'ou-man (Teoman) etrafında toplanarak, siyasî bir birlik meydana getirmişlerdir.²⁹⁹ Ancak anlaşılıyor ki, bu dönemde Hunlar çok fazla teşkilatlı değil ve komşuları karşısında güçsüzdü. Kansu'nun bereketli ovalarında yaşayan güney-batı komşuları Yüe-çiler; Mançurya ile Moğolistan'ın güneyindeki çorak bölgelerde yaşayan ve daha iyi yaşamak için saldırganlaşan doğu komşuları Tung-hular ile güneyde hâkimiyetini güçlendirmiş olan komşuları Ch'in Devleti arasında sıkışmışlardı.³⁰⁰

T'u-man işte bu sıralarda diğer eşinden doğan oğlunu tahta geçirmek maksadıyla, büyük oğlu Mo-tun'u Yüe-çilere rehin vermiş ve Yüe-çilere karşı bir saldırı planlamıştı. O, yüeçilere saldırdığında, onlar da Mo-tun'u öldüreceklerdi. Fakat Mo-tun bu tuzaktan kurtulup ülkesine döndü ve babası T'ou-man'ı öldürdü. Böylece Tanhu (Tanju, Şan-yü vs.) ünvanını alan Mo-tun tahta çıktığında (M.Ö. 209), doğu komşuları

²⁹⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 59.

²⁹⁷ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 77.

²⁹⁸ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 45.

²⁹⁹ Yıng-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 167-170.

³⁰⁰ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 24-25; Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı*, s. 5; Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 537.

Tung-hular ona bir elçi göndererek, önce babasının değerli atını³⁰¹ sonra Mo-tun'un hanımlarından birisini istedi. Onların bu isteklerini kabul eden Mo-tun, toprak konusundaki isteklerini kabul etmeyip, üzerlerine saldırdı ve onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Mo-tun, bu zaferin ardından batıya yöneldi. Yüe-çilere vurduğu darbe ile onları da çökertti.³⁰² Tanhu Mo-tun'un tahta çıkışından 1 yıl önce, Çin Seddi'ni yaptırmış olan Ch'in'in meşhur imparatoru Shih-huang-ti ölmüştü. Onun ölümüyle ülkede iç karışıklıklar çıkmış ve bu iç karışıklıklar sonrasında Han Sülalesi mensuplarından olan Liu Pang, M.Ö. 206'da Han Sülâlesi'ni (İlk Han M.Ö. 206-M.S. 22, ikinci Han M.S. 24-220)³⁰³ kurmuştu. O'na, Han Sülalesi'ni kurduğunda Kao-tsu adı veya unvanı verildi.³⁰⁴

Tung-huları ve Yüe-çileri çökerten Mo-tun,³⁰⁵ yönünü Çin'e çevirdi ve 3 yıl (M.Ö. 201-199) kadar sürdüğü anlaşılın savaşlarda Ma-i, Tai-yuan bölgelerini zaptetti. Pai-teng'de İmparator Kao-tsu'nun da yenildiği bu savaşlar sonrasında iki devlet arasında Ho-çin (M.Ö. 198) andlaşması³⁰⁶ yapıldı ve Çin vergiye bağlandı. Sonrasında Wu-sunları ve hemen hemen bütün Türk boylarını hâkimiyeti altına alan Mo-tun, imparatorluğunun sınırlarını doğuda Kore'ye; kuzeyde Baykal gölü ve Ob, İrtiş, İşim nehirlerine; batıda Aral gölüne; güneyde ise Wei ırmağı-Tibet yaylası- Karakurum dağları hattına kadar ulaştırmıştı.³⁰⁷ Tanhu Mo-tun M.Ö. 174'de öldü ve yerine oğlu Ki-ok (M.Ö. 174-160) geçti. Ki-ok, babasının yolundan giderek, yaptığı akınlarla Çin'i baskı altında tuttu. Ayrıca Yüe-çilere vurduğu bir darbe ile onları Orta Asya'dan attı.³⁰⁸ Bu dönemin en önemli siyasî olayı belki de Yüe-çilerin Kansu'yu terk edip batıya doğru göçmesiydi. Göç edemeyip geride kalan ve Küçük Yüe-çiler olarak adlandırılan bir kısım Yüe-çiler Nan-şan dağlarının güneyine inmiş ve Tibetliler arasında asimile

³⁰¹ Bahsi geçen at, Mo-tun'un babasının atıdır. Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 6; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 224.

³⁰² Ying-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 170-171; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 60; Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 5-7.

³⁰³ Verilen tarih için Bkz. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 60.

³⁰⁴ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 85.

³⁰⁵ Hunlar tarafından Yüe-çiler ve sonrasında Wu-sunların hakimiyete alınışları için ayrıca Bkz. İlhami Durmuş, "Vusunlar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, C. I, 784.

³⁰⁶ Ho-çin andlaşması için Bkz. Ayşe Onat, "Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler", *Bulleten*, LIV (211), TTK Yay., Ankara 1990, s. 914; İzgi, "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler", s. 91; Ying-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 73; Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 556.

³⁰⁷ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 61.

³⁰⁸ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 504,514; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 32-33; Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 560.

olmuştu. Ancak batıya giden ve Büyük Yüe-çiler olarak adlandırılan asıl Yüe-çi topluluğu, İli vadisi dolaylarındaki Wu-sunlar tarafından iyice batıya itilmişti. İyice batıya giden bu Yüe-çiler, M.Ö. 160 dolaylarında Fergana civarlarına gelmiş ve Sakaları da yerlerinden oynatarak, Makedonyalı İskender'in halefleri tarafından Baktriya'da kurulmuş olan Yunan krallığına son verilmesine neden olmuştu.³⁰⁹

Wu-sunlar ile Yüe-çilerin Kansu civarlarından Isık göl-İli vadisi dolaylarına nasıl geldikleri, ileriki dönemleri anlatırken bu kavimlere tekrar deyineceğimizden önemli bir meseledir. Bu yüzden bu meseleyi biraz açmak istedik. Yüe-çiler ve Wu-sunlar ilk yurtları olan Kansu bölgesindeyken birbirleriyle mücadele halinde olmuşlardı. O zamanki Wu-sun hükümdarı Nan-teu-mi, Yüe-çilerin vurduğu bir darbe ile yenilmiş ve öldürülmüştü. Bu olaydan sonra Nan-teu-mi'nin oğlu Kun-mo ile halkı Hun himayesine sığınmıştı. Bu Yüe-çi ve Wu-sun mücadelesi Hun Tanhusu Mo-tun'dan sonra da devam etmişti. Yüe-çilerin M.Ö. 160 yılı dolaylarında Wu-sunlara tekrar saldırması üzerine Hunlar, Wu-sunlarla beraber Yüe-çilere saldırmış ve onları batıya sürmüştü. Anlaşılan şu ki, Wu-sunlar, Yüe-çiler batıya itildiğinde onların topraklarına yerleşmişlerdi.³¹⁰ Nitekim Çin elçisi Chang Kien'in imparatora verdiği rapora göre, takriben M.Ö. 128'de Wu-sunlar yine aynı yerlerinde, yani Isık göl ve İli vadisinde yerleşik vaziyetteydiler. Wu-sunların iki bin li³¹¹ güney-batısında Ta Yüan (Fergana) ve Ta Yüan memleketinin iki veya üç bin li batısında (Ceyhun'un kuzeyi) ise Yüe-çiler bulunuyordu.³¹²

4.2.2. Duraklama ve Gerileme Devri

Hakan Ki-ok'tan sonra hâkimiyeti eline alan oğlu Kün-çin (M.Ö. 160-126), babası ve dedesi kadar dirayetli ve asker ruhlu bir kişiliğe sahip değildi.³¹³ Bu hakan döneminden itibaren Hun İmparatorluğu bir duraklama hatta gerileme dönemine girmişti. Nitekim Çin dış siyasetinde de bu döneme rastlayan önemli değişiklikler

³⁰⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 47-48; Roux, *Orta Asya -Tarih ve Uygarlık-*, s. 92.

³¹⁰ Durmuş, "Vusunlar", s. 784.

³¹¹ "Li" bir uzunluk birimi olup, 1000 li, takriben 400 km'ye eşittir. (Bkz. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, I, s. 54.). Eberhard ise 1000 li'nin takriben 500 km. olduğunu kaydetmiştir. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 87.

³¹² N. Hidayet Ekrem, "Chang-Ch'ien'in Seyahat Raporuna Göre Hunlar Dönemindeki Orta Asya", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, C. I, 767. Bu bilgi için, ayrıca verilen memleketler hakkındaki dipnot kısmını da dikkate alınız ve İlhami Durmuş'un "Vusunlar" adlı makalesinin 783. Sayfasındaki Wu-sunlar (Vusunlar) hakkında verdiği coğrafi yerlerle karşılaştırınız.

³¹³ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 64; Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 560.

olmuştu. İmparator Wu-ti (M.Ö. 141-89) ile birlikte Çinliler, Hunlara karşı ilk defa olarak faal bir siyaset takip etmeye başlamışlardı. Doğal olarak İmparator Wu-ti'nin Çin dış siyasetini değitirmesinde bazı etkenler olmuştu. Bu zamana kadar Hunların Ordos bölgesinde ve Kuzey Shansi'den yaptıkları baskınlarla Çin'in hükümet merkezine kadar indikleri çok kez görülmüştu. Ayrıca Ön Asya ile Orta Asya arasındaki büyük ticaret yolları Hunların kontrolündeydi.³¹⁴ Tarihte "İpek Yolları" olarak adlandırılan bu ticaret yolları, Doğu Türkistan üzerinden geçiyor ve Avrasya medeniyetleri arasında bütün ticarî ile kültürel mübadeleler buradan yürütülüyordu. Bu yüzden bu yollar, Hunlar için olduğu gibi Çin için de büyük bir ehemmiyet arz ediyordu.

Doğu Türkistan bölgesinde hemen hemen 36 küçük şehir devleti kurulmuştu. Buradaki şehirler (Turfan, Beş-balığ, Loulan, Aksu, Hotan, Kuça vs.)³¹⁵ Hunlar'ın Sağ Bilge Prensi tarafından, bir nevi polis görevlileri atanmak suretiyle kontrol ediliyor ve yine onlar tarafından bu şehirlerden vergi toplanıyordu.³¹⁶ Çin ile uzak batı arasındaki transit ticaretinin büyük hacmi dolayısıyla buradan elde edilen vergi gelirleri çok yüksekti. Hunlar, yiyecek sağlamak için de bu bölgedeki devletlerin ürettiği tahıla bağımlıydı. Bunlardan hariç bölge, Hunlara önemli askerî, siyasî ve iktisadî temeller oluşturunuyordu. Bölgeden demir silahlar da dâhil olmak üzere savaş malzemesi sağlanıyordu.³¹⁷ Doğu Türkistan'ın Çin için de değeri çok büyüktü. Çin, başka madenlerce de çok zengin olan bölgeden, çok değerli ve nadir bulunan "yeşim taşı" sağlıyordu.³¹⁸ Kısacası Doğu Türkistan ve bu bölgeden geçen İpek Yolu her iki imparatorluk için de çok kıymetliydi. Fakat buranın kontrolü Hunların elindeydi. Zaman zaman bölgedeki şehir devletçikleri (özellikle Loulan), Hunlar adına casusluk yapıyor, buralardan geçen Çin kervan ve elçilerinin yollarını keserek onlara saldırıyordu.³¹⁹ İpek yollarının önemini ilk defa kavrayan ve Çin'in dikkatini bu yol üzerine çeviren İmparator Wu-ti, bu yolların kontrolünü ele geçirmek ve Hunları buralardan atmak istiyordu. Ayrıca bu imparator Çin İmparatorluğu için onur kırıcı olan "Ho-çin" antlaşmalarını kendi lehlerine çevirmek ve Hunlara karşı siyasî üstünlük kurmak

³¹⁴ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 93, 95; Onat, "Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler", s. 913.

³¹⁵ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 433-449.

³¹⁶ Risalet Kerimova, "Hun İmparatorluğu İle Çin'in Doğu Türkistan Mücadelesi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 743-744.

³¹⁷ Ying-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 184,189.

³¹⁸ Kerimova, "Hun İmparatorluğu İle Çin'in Doğu Türkistan Mücadelesi", s. 744.

³¹⁹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 25-26.

amacındaydı.³²⁰ Wu-ti, tüm bu nedenlerden dolayı Çang-Kien adındaki bir elçisini Hunlar'a karşı ittifak kurmak amacıyla batıdaki Yüe-çi devletine gönderdi (M.Ö. 138). Bu elçi Hun topraklarından geçerken yakalandı ve 10 yıl kadar Hun ülkesinde alıkondu. Fakat bu süreç sonrasında kaçarak Yüe-çi devletine ulaştı. Bu gidişinde herhangi bir ittifak kuramamasına rağmen bu elçinin İpek yolları üzerindeki devletler hakkında edindiği bilgiler, Çin'in işine çok yaramıştı. Çin, bu elçinin verdiği bilgiler doğrultusunda, Orta Asya'da rahatlıkla hareket edebilmişti.³²¹ Hunlar'a karşı ittifak bulamayan İmparator Wu-ti, tek başına hareket etmeye karar verdi. Böylece Hunlar ile Çinliler arasında yıllarca süren savaşlar dönemi başlamış oldu.³²²

Hunlar ile Hanlar (Çin) arasında Hakan Kün-çin döneminin sonlarına kadar kapsamlı bir savaş olmamıştı. Fakat Çin İmparatoru Wu-ti M.Ö. 129 sıralarında dört generalini (Vey Çing, Gung-sun Ho, Gung-sun Av ve Li Guanğ) sınır pazarlarında Hunlara saldırttı. Ancak herhangi bir başarı elde edemedi. Han ordusunun Hunlara vurduğu ilk darbe M.Ö. 127 yılı idi. Çin generali Vey Çing, Ordos'u aldı. Bu tarihten sonra Ordos tamamıyla Hunların elinden çıkmış oldu. Çinliler burayı iskân etti. M.Ö. 121 ile M.Ö. 119 arasındaki iki büyük savaş sonrasında ise Hunlar, Kansu koridorundan batıya, Labnor'a kadar uzanan topraklarını kaybetti.³²³ İmparator Wu-ti, alınan toprakları iskân ettiriyordu. Ayrıca M.Ö. 127 ile M.Ö. 111 yılları arasında Kansu'da bir askerî tımarlar teşkil ederek iskân edilenlerin geri dönmelerini engellemek istiyordu.³²⁴

Çin saldırıları devam etti. M.Ö. 108'de Turfan (Guşi) ve Loulan üzerine saldıran Çin orduları, buralarda başarı elde ettikten sonra M.Ö. 104-101 arasında Doğu Türkistan üzerindeki fetihlerine devam etti. Bu savaşlar sonrasında Doğu Türkistan Çin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı.³²⁵ Hunlar artık eskisi gibi değillerdi. Akınları duraklamıştı. Özellikle Hakan Tsü-ti-hou zamanı (M.Ö. 101-96)'ndan itibaren 40 yıl devamınca zengin güneybatı topraklarının (Tanrı Dağları, Cungarya, Turfan, Yarkent, Kuça vs.) düşman istilasına uğramasıyla devlet gelirleri azalmış, o zaman kadar Çin'den

³²⁰ Ayşe Onat, "Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri", s. 612.

³²¹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 10-11, 20 vd.; Ekrem, "Chang-Ch'ien'in Seyahat Raporuna Göre Hunlar Dönemindeki Orta Asya", s. 763; Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 95-96; Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 560-561.

³²² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 52 vd.

³²³ Ying-shih Yü, "Hiung-nu (Şyung-nu)", s. 182-184.

³²⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 52.

³²⁵ Kerimova, "Hun İmparatorluğu İle Çin'in Doğu Türkistan Mücadelesi", s. 745; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.54.

vergi ve hediye olarak sağlanan mali destek kesilmişti.³²⁶ M.Ö. 79 yılındaki kuraklık, kıtlık ve yoksulluk ile de karşışarşıya kalmış olan Hunlar, M.Ö. 78’de doğuda Wuhuanlarla uğraşmışlardı.³²⁷ M.Ö. 72-71 yıllarında ise bağılı kitleler isyan etmiş, kuzeyden Ting-lingler, batıdan Wu-sunlar ve yine doğudan Wuhuanlar Hunlar’a saldırmıştı.³²⁸ Kısacası bu savaşlar dönemi Hunlar’ı adeta yıkmıştı. Savaşlar Çinliler için de büyük kayıplar yaratmıştı. Öyleki Hun Hakanı Wu-wei döneminde (M.Ö. 114-105) en güçlü zamanını yaşayan Çin, Hakan Hu-yan-ti zamanında (M.Ö. 85-68) herhangi bir düzenli ordu kuramayacak hale gelmişti.³²⁹ Fakat yine de Hunlar, Orta Asya hâkimiyetini kaybetmiş, İpek yolu Çinliler’in eline geçmişti.

4.2.3. Hunların İkiye Ayrılması ve Batı Hunları’nın Yıkılışı

M.Ö. 129’lardan itibaren başlayan Hun-Çin savaşları, kuraklık ve kıtlık sonrasında Hunlar, ağır ekonomik kayıplara uğramış ve ülke iyice sarsılmıştı. Bağılı kavimlerin ayaklanıp Hunlara saldırması ise durumu iyice kötüleştirilmişti. İşte bu durum içinde bulunan Hunlar, ayrıca M.Ö. 68 yılında başlayıp³³⁰ ülkenin M.Ö. 54’de doğu-batı şeklinde ayrılmasına³³¹ kadar süren iç karışıklıklar ve taht kavgaklarıyla yüzyüze kalmıştı. Denilebilir ki, Hunların çöküşü gerçekte bu yıllara kadar Çin ile yaptığı savaşlar nedeniyle olmamış, kendi içindeki bu karışıklar ve taht kavgalarından dolayı olmuştur. Nitekim Grousset bu yıllardan söz açarken Hunların Çin’e karşı tesirsiz bir karşılık vermesinin nedenini özellikle M.Ö. 60’lı yıllardan itibaren başlayan iç savaşlara bağlamıştır.³³²

M.Ö. 68’de Hun tahtına çıkan Hsü-lü-chü Han (M.Ö. 68-60), Sağ Kanat Eligi’nin kızını Ulu Hatun mevkiine getirmiş ve eski Ulu Hatun’u yerinden etmişti. Bunun üzerine eski Ulu Hatun, onun babası ve diğer taraftarları hakana karşı cephe almıştı.³³³ Bunun sonucu olarak ise eski Ulu Hatun ve çevresinin desteğı ile kurultayda Hakan Hsü-lü-chü Han’ın soyuna verilmesi gereken hakanlık, onlardan alınarak önceki hakanlardan birinin torunu olan Wu-yen-chü-te (M.Ö. 60-58)’ye verilmiştir. Bu yeni

³²⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 65; Koca, “Büyük Hun Devleti”, s. 561.

³²⁷ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 120-125.

³²⁸ Ying-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, s. 189-190; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 129-130.

³²⁹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 70, 117.

³³⁰ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 48.

³³¹ Koca, “Büyük Hun Devleti”, s. 563.

³³² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 55-56.

³³³ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 48; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 130-132.

hakan, tahta çıkar çıkmaz önceki hakanın oğullarını ve yakınlarını yerlerinden atmış, birçok kişiyi de öldürmüştü. Bu kötü tutumları onun, merkezde bile hâkimiyetinin tanınmamasına ve isyanlar çıkmasına yol açmıştı. Ayrıca bu hakan döneminde bazı Hun prensleri Çin'e sığınmaya başlamıştı. Çin ise bu durumdan faydalanarak Hun büyükleri arasındaki ayrılığı iyice kızıştırıyordu.³³⁴ Öyleki söz konusu Hun Hakanı döneminde başlayan bu karışıklıklar, M.Ö. 57 yılında Hunların beş rakip gruba bölünmesine neden olmuştu. Her grup kendine bir hakan belirlemiş ve taht mücadelesine başlamıştı.³³⁵ Bu beş grubun neden olduğu iç karışıklıklar, Hakan Ho-han-yeh (M.Ö. 58-31)'in ilk dönemlerine kadar devam etmişti. M.Ö. 56 yılında ise söz konusu grupların tesiri ortadan kalkmış; fakat bu sefer de büyük mücadele Ho-han-yeh ile ağabeyisi Çi-çi (Hu-tu-wu-su) arasında devam etmişti.³³⁶

Kardeşi Ho-han-yeh ile ilk mücadelesini kazanan (M.Ö. 54) Çi-çi, tek ve büyük Hun hakanı olmuştu.³³⁷ Hakan Ho-han-yeh, anlaşıldığına göre bu sıralarda kendi beylerinden birisi olan Sol İ-chin-tuzu Beyi'nin tesirinde kalmıştı. Bu bey, Ho-han-yeh'in yenilmesi üzerine, ona Han'ın hizmetine girerek ondan yardım istemesini, ancak bu şekilde Hunların huzura kavuşabileceğini önermişti. Fakat Ho-han-yeh'in durumu görüşmek üzere topladığı kurultayda bu fikre büyük bir tepki gelmişti. Hun beyleri ve Çi-çi taraftarlarının cevapları şöyle olmuştu:

“Olmaz. Hsiung-nu'ların geleneğine göre esasen güçlü olmak yüceltici, hizmet etmek ise küçültücüdür. Hsiung-nu'lar at üzerinde savaşarak devlet kurmuşlar dolayısıyla bütün kavimler arasında saygınlık kazanmışlardır. Kahramanlar savaşta ölecektir. Bugün kardeşler devletin başına geçmek için savaşmaktadırlar. Büyük kardeş başarılı olmazsa küçüğü olacaktır. Bunlardan biri ölse bile saygınlığı kalacak, onların oğulları ve torunları her zaman devletlere hâkim olacaklardır. Bugün Han devleti güçlü olsa bile Hsiung-nu'ları kendisine katamaz. Neden atalarımızın eski uygulamalarını bozarak Han devletinin hizmetine girelim, eski Ch'an-yüleri küçük düşürerek

³³⁴ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 136-140.

³³⁵ Ying-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, s. 193.

³³⁶ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 54-55; Ying-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, s. 194; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 151vd.

³³⁷ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 151.

*diğer devletlere karşı gülünç olalım? Belki bu şekilde huzura kavuşabiliriz ancak bütün kavimler üzerinde yeniden nasıl hâkimiyet kurabiliriz?”*³³⁸

Bu tepki üzerine Hakan Ho-han-yeh bir oğlunu M.Ö. 53’de Çin’e rehin olarak göndermiş ve kendisi de M.Ö. 51’de bizzat Çin’e giderek Han İmparatoru’na bağlılığını bildirmişti. Çin bu olaydan gayet memnun olmakla beraber Hakan Ho-han-yeh’i büyük bir törenle karşılamıştı. Ho-han-yeh’in Çin’e gelirken geçeceği yedi ilden toplam 2 bin atlı yol kenerasına dizilmişti. Ayrıca Ho-han-yeh Çin sarayına geldiğinde, imparator tarafından ona “*altın hükümdarlık mührü*”³³⁹ ile birlikte 20 sandık altın, 200 bin madeni para, 6 bin sandık ham ipek, at arabaları, giysi vs. birçok hediye verilmişti.³⁴⁰ Hakan Çi-çi ise, kendi taraftarları ile birlikte batıya doğru çekilmiş ve Wu-sunlar, Kırgızlar, Tinglingler, Ogurlar gibi birçok kitle üzerinde hâkimiyet sağlamıştı. Bundan sonra ise, Çu-Talas nehirleri arasına yerleşmiş ve kendisine etrafı surlarla çevrili yeni bir başkent, yeni bir saray yaptırmıştı (M.Ö. 41).³⁴¹ Fakat Hakan Çi-çi’nin bu hâkimiyeti çok fazla devam etmemişti. Çinliler kesif siyasetlerini hayata geçirerek Ho-han-yeh’i ona karşı kışkırtıyorlardı. Öyleki, M.Ö. 43-44 yıllarında Ho-han-yeh’e gelen Çin elçileri, onun artık güçlendiğini ve Çi-çi’den korkmaması gerektiğini söylüyorlardı. Bu olay sonrasında Çin’in hediyeleriyle kendisini avutmuş ve geçmişini unutmuş olan Ho-han-yeh ayrıca bu elçilerle bir andlaşma yaparak Çin ile dost olduğunu, bu dostluğun uzun yıllar devam edeceğini garanti etmişti. Neticede M.Ö. 36’da Ho-han-yeh kuvvetlerinin de içinde bulunduğu bir Çin ordusu Hakan Çi-çi üzerine yürüyerek onu yenmiş ve öldürmüştü. Böylece Batı Hun Devleti yıkılmış Hakan Çi-çi’nin hâkimiyetinden arda kalan Hun boyları dağılarak hayatlarını, bu şekilde, dağınık halde devam ettirmeye başlamışlardı.³⁴²

³³⁸ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 55.

³³⁹ Orkun, *Hunlar*, s. 49. Bu mühür bundan sonra Çin’e sığınan bağlı Hun hakanlarına devamlı verilecektir. Bu bir nevi bağlılık simgesiydi. Ayrıca Çin, bu mühür özellikle ileride kendi siyasî emelleri için kullanacaktır. Tafsilen Bkz. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 211 vd.

³⁴⁰ Yıng-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, s. 196; Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 56.

³⁴¹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 65-66; Koca, “Büyük Hun devleti”, s. 563; Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 58; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 157 vd.

³⁴² Yıng-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, s. 197; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 66; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 180 vd.; Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 60-61; Orkun, *Hunlar*, s. 52-54.

4.2.4. Doğu Hunları ve Hunların Tekrar İkiye Bölünmesi

Batı Hunları yıkıldıktan sonra, Hunların başında tek hakan olarak Ho-han-yeh kalmıştı. O, öldükten (M.Ö. 31) sonra sırasıyla Hun tahtına çıkan Hun hakanları Tiao-t'ao Makao (M.Ö. 31-20), Chü-ni Hsü (M.Ö. 20-12), Chü-mo-ch'e (M.Ö. 12-8), Wu-chu-liu (M.Ö. 8-M.S. 13), ve Hsien Wu-liu (M.S. 13-18) zamanlarında, Hunlar açısından çok önemli siyasî gelişmeler olmadı.³⁴³ Fakat burada üzerinde durulması gereken önemli bir konu var o da, M.Ö. 8 yılında Çin tahtına çıkan ve kendi Hsin sülalesini kuran Wang Mang'ın Hunlar üzerindeki kesif siyasetidir. Wang Mang, daha Çin tahtını ele geçirmeden önce, Çin'den Hun ülkesine giden bir elçiye tesir ile onun Hunlardan toprak talep etmesini istemişti. Elçi bu talebi yerine getirmiş; ancak Hun Hakanı bunu kesinlikle reddetmişti. Bu emeline ulaşamayan Wang Mang ayrıca, Hun şehzadelerini ülkesine davet edip onları yakalatarak, ayrı ayrı Hun hakamı ilan etmişti. Böyle 15 kişiyi hakan ilan ederek, Hunları 15 parçaya bölmeyi amaçlayan Wang Mang, bu emeline de ulaşamamıştı. Kısacası Çin'in kesif siyaseti bu kişi tarafından yürütülmüştü.³⁴⁴

Bahsi geçen Hun hakanları dönemlerinde Hunlar açısından pek önemli olay olmamıştı; ancak Hunlar, Hakan Yü zamanında (M.S. 18-46) toparlanmaya başlamış ve kudretli bir devlet adamı olduğu anlaşılan bu hakanla Çin'e karşı istiklâllerini yeniden kazanmışlardı.³⁴⁵ Hakan Yü, önce Proto-Moğolları (Wuhuanları ve Sien-pileri) ezmiş, sonrasında ise onları da yanına alarak Çin'e karşı akınlar düzenlemişti. Ayrıca bu dönemde Türkistan ve dolayısıyla İpek Yolu tekrar Hun egemenliğine girmişti. Hakan Yü, bunlarla birlikte Türkistan'ı kontrol etmek için "elçi" adında bir garnizon kurmuş ve onlar vasıtasıyla tekrar buralardan vergi toplamaya başlamıştı.³⁴⁶ Aynı dönemde Çinde ise Wang Mang'a karşı büyük bir isyan patlak vermişti. Bu isyanlar sırasında milyonlarca insan ölmüş; fakat nihayetinde Liu Hsiu adında birisi başarı sağlayarak, ikinci Han Sülalsi'nin kuruluşunu gerçekleştirmiş ve bundan sonra ona Kuang-wu-ti adı veya ünvanı verilmişti (M.S. 25-57).³⁴⁷

³⁴³ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 198 vd.

³⁴⁴ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 101,104. Bu konu hakkında Ögel daha da ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ögel, *Büyük, Hun İmparatorluğu*, II, 211-226.

³⁴⁵ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 66.

³⁴⁶ Ögel, *Hun İmparatorluğu*, II, 232-233.

³⁴⁷ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 104-105.

Hun Hakanı Yü, Çin'in yukarıda değindiğimiz karışıklık döneminde o kadar kuvvetlenmiş ve cesaretlenmişti ki, M.S. 24'te ülkesine gelen Çin elçilerine şöyle diyordu:

“Hsiung-nu’lar esasında Hanlar’la kardeşdir. Hsiung-nu’larda iç karışıklıklar çıkınca, Hsiao Hsüan Huang-ti, Hu-han-yeh Ch’an-yü’nünbaşa geçmesine yardım etmişti. Bu sebeple Hu-han-yeh Han’a saygı duyarak, Tâbi olmuştu. Şimdi de, Han büyük bir karışıklık içine düşmüş, taht Wang Mang tarafından zorla ele geçirilmiş, Hsiung-nu’lar da ordu yollayarak Mang’a saldırmış ve sınırlar boşaltılmıştır. Bu durum ülkeyi sarsarak harekete geçirmiş ve Han yönetimine özlem duyulmuştu. Böylece Wang Mang yenilmiş ve Han yeniden başa geçmiştir. Bu benim sayemde olmuştur! Bu kez de siz bana saygı gösteriniz!”³⁴⁸

Kısacası Hun Hakanı Yü, Çin’den teslimiyet istiyordu.

M.S. 46’da Hakan Yü ölmüştü. Onun yerine geçen oğlu da çok geçmeden ölünce, Yü’nün kardeşi Sol Bilge Kralı P’u-mu tahta çıkmıştı. Bu hakan döneminde Hunlar yine eski halini almaya başlamıştı. M.S. 45-46 yıllarındaki kuraklık ve çekirge afeti bu dönemleride etkilemiş, halk ile hayvanların neredeyse yarısı ölmüştü. Ayrıca 46’da P’u-mu’nun yeğeni Pi tahta çıkarılmadığına kızarak isyan etmiş, kendisini destekleyen 8 Hun boyunu da yanına alarak Çin’e sığınmış (M.S. 48) ve böylece, Hunların bir daha birleşmemek üzere Kzey-Güney şeklinde tekrar ikiye bölünmesine neden olmuştu.³⁴⁹ Böylece M.S 48’de ayrı siyasî vasıfları kesinlik kazanan iki Hun devleti arasındaki büyük fark, güneydekinin Çin tâbiyetini devam ettirmesi, kuzeydekinin ise istiklâlini daima koruması olmuştu.³⁵⁰

³⁴⁸ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 91-92.

³⁴⁹ Wolfram Eberhard, “Muahhar Han Devrinde (M.S. 25-M.S. 220) Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış”, *Bellekten*, IV (16), Ankara 1949, s. 346-347; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 66-67; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 247, 250-252; Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 106-107; R. R. Crespigny, “Hun Konfederasyonu’nun Bölünmesi ve Yıkılması”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 751-752; Orkun, *Hunlar*, s. 59.

³⁵⁰ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 67.

4.2.5. Kuzey Hunları ve Sonu

Güney Sibiryaya, Cungarya ötesine kadar Batı ve İç Asya'da iktisadî ehemmiyeti bilinen bütün şehir devletleri Kuzey Hunları'nın idaresi altındaydı. Dolayısıyla bu bölge eskilerde olduğu gibi, siyasî ve askerî Çin saldırılarının ana hedefini teşkil edecekti. Kuzey Hunları, bu durumun farkında olarak, Güney Hunları ile ayrıldıkları ilk yıllarda Çin ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştı. 51,52 ve 55 yıllarında Çin'e elçiler göndererek dostluk talep etmişlerdi. Fakat Çin, bu elçileri Güney Hunları'nı gücendirmemek ve bağlılıklarını zedelememek için ya kabul etmemiş ya da kabul ettikleri elçiler karşılığında elçi göndermemişti. Bunun üzerine, o sıralar gücünü toparlamış olan Kuzey Hunları, Çin sınırlarına akınlara başlamıştı (M.S. 62). Çinliler bu akınların sonucu olarak, 64 yılında Kuzey Hunları'ndan gelen elçiyi kabul ederek, akınların ve yağmaların duracağını ümit etmiş, ayrıca onlara Mareşal rütbesinde bulunan Chang Chung'u elçi olarak göndermişlerdi.³⁵¹ Fakat anlaşılıyor ki, 72 yılına kadar Kuzey Hun saldırıları durmamıştı. Özellikle iki ülke için de büyük önem arzeden Kansu bölgesine kuvvetli Hun akınları devam etmişti. Bölgedeki Hun taarruzları öyle kuvvetli olmuştu ki, Çinliler şehir ve kalelerinin kapıların gündüz bile açamamışlardı. Dönemdeki Hun akınlarına, Hunlara bağlanmış olan batı mamleketleri de katılmıştı.³⁵² Zamanın Çin İmparatoru Ming-ti de bu saldırılar karşısında boş durmamıştı. O, hâlihazırda diplomatik ilişkiler sonucu Çin tarafına çekilmiş olan Wuhuan ve Sien-piler ile Güney Hun kuvvetleri destekli büyük bir orduyu sefere yollamıştı (M.S. 73). Bu büyük seferden kesin bir sonuç alamamışlardı; fakat aynı dönemde bir dizi kuraklık ve bölgeye mahsus çekirge talanı Kuzey Hunlarını bitap düşürmüşken, Çinlilerin desteğini alan Wuhuan ve Sien-pilerin doğudaki baskıları da artmıştı.³⁵³

Kuzey Hunlarına karşı savaşan birleşik kuvvetler, 73 yılında kesin bir başarı elde edememiş; ancak savaşlarını aralıksız sürdürmüşlerdi. Devam eden savaşların ağır sonuçları nedeniyle güçsüz düşen Kuzey Hunları bölünmeye başlamış, hatta bazı boylar Çin'e, Güney Hunları'na, Wuhuan ve Sien-pilere sığınmaya başlamışlardı. En büyük sığınma ise 87 yılında olmuştu. Öyleki bu tarihlerde aşağı yukarı 200 bin sivil ve 8 bin

³⁵¹ Eberhard, "Muahhar Han Devrinde (M.S. 25-M.S. 220) Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış", s. 349-350.

³⁵² Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 268-274; Crespigny, "Hun Konfederasyonu'nun Bölünmesi ve Yıkılması", s. 752-753.

³⁵³ Crespigny, "Hun Konfederasyonu'nun Bölünmesi ve Yıkılması", s. 753.

askerden oluşan 58 Hun boyunun, Çin'den koruma isteyerek Çin sınırlarına yerleştiği kaydedilmiştir.³⁵⁴ 87 yıllarında böyle bir durum içinde bulunan Hunlar, 89'da daha büyük bir savaşla karşı karşıya kalmıştı. Hunlar, bu savaşta doğuda Sien-pilere yenik düşerken, Doğu Türkistan'ı da meşhur Çin generali Pan Ç'ao'nun hâkimiyetine bırakmak zorunda kalmıştı. 89'dan 91'e kadarki savaşlarda ise, artan Sien-pi baskısı yüzünden, büyük kitleler halinde batıya doğru çekilmişlerdi.³⁵⁵ Artık Hun topraklarında hüküm sürecektir kavim Sien-pilerdi. Kuzey Hun Hakanı, Dış Moğolistan'dan çekilerek, sarayını İli vadisine taşıdıktan (91) sonra, Sien-piler Hunlar tarafından boşaltılan bu bölgeye yerleşmişlerdi. II. yüzyılın ortalarında daha da güçlenen Sien-piler, Kuzey Hunları'nın bütün topraklarını ele geçirerek, daha önceden Hunların İç Asya'da oynadıkları rolü üstlenmişti.³⁵⁶

Yukarıda bahsettiğimiz savaşlar sebebiyle II. yüzyılın ortalarına doğru tesirlerini kaybetmiş olan, Yüeban (Yüepan)'lar dışındaki Hun kitleleri, iyice batıya çekilmişlerdir. Bunların sonradan, şimdiki Güney Kazakistan bozkırlarında soydaşlarına, yani Hakan Çi-çi'den arda kalan ve dağınık olarak yaşamlarını sürdürmekte olan Hunlara katıldıkları kaydediliyor.³⁵⁷ Yüebanların ise, Kuça'nın kuzeyinde "Yüeban" adında küçük bir devlet kurarak, siyasî varlıklarını ve tesirlerini bir süre devam ettirdikleri anlaşılıyor. Bu arada Kuzey Hunları'ndan arda kalan ve kendisinden önemle bahsedilen diğer bir Hun boyu da Huyenlerdir. Fakat onların da II. yüzyılın ortalarında önemini yitirdiği anlaşılmaktadır.³⁵⁸ Böylece, istiklâllerini her şeye rağmen koruyan Kuzey Hunları, tarihî seyir içerisindeki önemlerini bir süreliğine kaybetmiştir. Bir süreliğine diyoruz çünkü Hakan Çi-çi'den arda kalan boylarla birleşen bu Hunlar, ileride görüleceği üzere onlarla birlikte Avrupa Hun İmparatorluğu'nun çekirdeğini oluşturacaklardır.

4.2.6. Güney Hunları ve Sonu

Kuzey Hunları'ndan ayrıldıklarından (48 yılı) beri Çin sınır bölgesinde yaşayan ve kuzeyden gelecek herhangi bir saldırı için, Çin'in adeta bir ileri karakolu durumunda

³⁵⁴ Ying-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 206.

³⁵⁵ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 307-318.

³⁵⁶ Ying-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 207; Kerimova, "Hun İmparatorluğu İle Çin'in Doğu Türkistan Mücadelesi", s. 747; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 378-379.

³⁵⁷ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 68

³⁵⁸ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 316 vd., 388-389.

bulunan Güney Hunları da pek huzurlu değildi. Kukla (Çin tarafından desteklenerek idare sağlayan) hakanlara karşı Hun boyları sık sık baş kaldırıyordu. Bunun neticesi olarak 94, 124 ve 140 yıllarında görülen ayaklanmalar güçlkle bastırılmış; fakat bunları 153 ve 158 isyanları takip etmişti. Böylesine kötü bir durum içerisinde bulunan Güney Hunları, ayrıca bu sıralarda Kuzey Moğolistan'ı işgal etmiş olan Sien-pilerin güneye yönelen baskılarıyla karşı karşıya kalmışlardı.³⁵⁹ Fakat bu sebeplere nazaran onlar için en zararlı etken kendi izledikleri siyasetti. Onlar, 157-158 yıllarında Sien-pi ve Wuhuanlarla birleşerek Çin üzerine akınlarda bulunmuş, yine 158 yılı içinde Çin ile ittifak ederek bu sefer bahsi geçen kavimlere saldırmışlardı. 166 yılında, Çin ile kısa bir barış döneminden sonra Wuhuan ve Sien-pilerle ittifak etmiş ve Çin üzerine saldırmışlardı. 177 yılında ise kuzeydoğudaki Sien-pilere saldıran Çinlilere katılmışlardı.³⁶⁰ Kısacası denge politikası izlemeye çalışan Güney Hunları, daha ziyade bu dengesiz siyasetleri dolayısıyla hemen hemen bütün savaşlarda bulunarak kendilerini her anlamda yıpratmışlardı. Ayrıca, 180'li yıllara böyle giren Güney Hunları, 187 yılına doğru artan karışıklıklarla karşı karşıya kalmış, 188 yılındaki Sağ Kanat Hunları'nın isyanıyla da, hakanları Ch'iang-ch'ü'yü kaybetmişlerdi. Bu hakanın yerine geçen Yü-fo-lo'yu ise kendi adamları, yani Sol Kanat Hunları tanımamıştı. Neticede iç karışıklıklar yüzünden iyice parçalanmış olan Güney Hunları'nın siyasî tarihi, son hakanın 216 yılında Çinlilere teslim olmasıyla son buldu.³⁶¹ Bu tarihten sonra ise, varlıklarını parçalanmış halde Çin'in çeşitli eyaletlerinde, Çinli askerî valilerin gözetimi altında sürdürdüler.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, varlıklarını Çin sahasında sürdürmüş olan Hun boylarının bazıları, millî benliklerini korumuş ve Han Hanedanlığı'nın sona ermesiyle (220), tarih sahnesine yeniden çıkmışlardır. Özellikle Han Hanedanlığı'nın zayıflamaya yüz tuttuğu tarihlerde (180'den itibaren) birbirleriyle mücadeleye girişen Çin generallerinin bu tutumları Hun boylarının işine yaramıştır.³⁶² Bu zamanlarda Büyük Han Hanedanlığı'nın yıkılmasıyla iyice artan iç karışıklar ve idarî boşluk döneminin başlarında Çin, önce üç büyük devlete (Shu: 220-263, Wei: 220-265 ve Wu:

³⁵⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 68.

³⁶⁰ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 410-411.

³⁶¹ Eberhard, "Muahhar Han Devrinde (M.S. 25-M.S. 220) Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış", s. 376-377; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 412-414; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 68; Koca, "Büyük Hun devleti", s. 564.

³⁶² Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 68.

220-237) bölünmüştür. Ancak Han Hanedanlığı döneminin sonlarında ortaya çıkan bütün iç sorunları da devralan bu devletler, birbirleri üzerinde hâkimiyet kuramamış ve aşağı yukarı 45 yıl sonra yıkılmışlardır. 265 yılında ise, ülkenin başına geçen Chin Devleti (265-317), yabancı kavimlerin bağımsızlık mücadeleleriyle karşı karşıya kalmıştır. İşte bu bağımsızlık mücadelelerinde başrol oynayan Hun boyları, sayıları 16'yı bulan devletler kurmuşlardır. Bu devletlerin en önemlileri I. Chao (veya Ön Chao) Devleti (304-329), II. Chao (veya Arka Chao) Devleti (319-351), Kuzey Liang Devleti (401-439)³⁶³ ve Hsia devleti (407-431)'dir.³⁶⁴ Bu devletler içinde ise, Türk tarihi açısından şüphesiz ki, en önemli devlet Kuzey Liang Devletidir. Nitekim Göktürk İmparatorluğunun temelini oluşturacak olan Türk Aşina ailesi bunların içindedir. Tabgaç Türk Hanedanı'nın, Kuzey Liang Devleti'ne vurduğu darbe (439)'den sonra Aşina ailesi önce Juan-Juanlar'a (Avarlara) sığınacak sonrasında ise bunlara vuracakları darbe ile Göktürk Devleti'ni kuracaklardır.³⁶⁵

4.3. ASYA HUNLARI - ÇİN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

4.3.1. Ho-çin Sistemi - Çin'in Amaçları ve Başarısızlığı

Asya Hunları'nın, tarihî seyir içerisinde askerî, siyasî ve dolayısıyla diplomatik anlamda temas halinde bulunmuş olduğu en önemli devlet şüphesiz Çin olmuştur. Nitekim Hunların Çin sahası ile olan diplomatik ilişkileri, M.Ö. 318'li yıllardan itibaren kesin olarak izlenilebilmektedir. Çin sahasında Chou hanedanlığı'nın zayıfladığı ve derebeylerinin hüküm sürdüğü söz konusu yıllarda, Ch'in derebeyliğinin gittikçe güçlenmesinden endişelenen komşu beş derebeylik Hunlar ile Ch'in derebeyliğine karşı bir ittifak anlaşması yapmıştır. Fakat Hunların siyasî alanda olumlu adımlar attığı ve askerî alan yanında diplomasiyi de ön plana çıkardığı bu dönemdeki söz konusu ittifakın, amacına ulaşmadığı anlaşılıyor. Çünkü Ch'in derebeyliğinin, Hunların müttefiklerini sindirdiği ve hâkimiyeti eline aldığı görülmektedir.

³⁶³ Eberhard ve Ögel Kuzey Liang Devleti için 397-439 yılları arasını göstermektedir. Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 182; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 461-462.

³⁶⁴ Verdiğimiz kaynaklardaki bilgileri karşılaştırınız. Tilla Deniz Baykuzu, "Kuzey Liang Devleti", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, 758; Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 182; Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 564-565; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 68-69.

³⁶⁵ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 69; Baykuzu, "Kuzey Liang Devleti", s. 762; Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 565.

Sözünü ettiğimiz dönem ve sonrası için Hunların gerek diplomatik gerekse diğer alanlarda dikkate aldığı devlet Çin (bu dönemde Ch'in) olmakla beraber, Çin'in de her alanda dikkate aldığı, en önemli siyasî teşekkül Hunlarınki olmuştur. Nitekim M.Ö. III. yüzyılın sonlarına doğru siyasî bir birliktelik oluşturan Hunlar, kuzey-batıdan Çin'i sıkıştırmaya başladığında şüphesiz Çin, bu siyasî teşekkülün kendisini her alanda meşgul edeceğini görmüş ve onlara karşı tedbir almaya başlamıştır. O zamanlar Çin sahasındaki hâkimiyeti eline almış olan ve Ch'in derebeyliğinin en önemli hükümdarı olarak gösterilen Shih-huang-ti'nin, kuzeye ve kuzey-doğuya karşı krunmak amacıyla, daha önceleri parça parça yapılmış olan sedleri birleştirerek, M.Ö. 214'te Büyük Çin Seddi'ni meydana getirtmesi de bunun en önemli göstergesidir. Fakat Çinde Han Hanedanlığı'nın başladığı (M.Ö. 206) ve Hun İmparatorluğu'nun başına Tanhu Mo-tun'un geçtiği (M.Ö. 209) zamanlardan itibaren, bu seddin Hunları durduramadığı açıkça görülmüştür. Zira Tanhu Mo-tun, M.Ö. 201 ile 199 arasında vurduğu darbelerle Han İmparatoru'nu çökertmiş,³⁶⁶ bunun üzerine Han'ın önde gelen âlimleri, savaş alanında karşı konulamayan Hunlara karşı çeşitli kesif siyasî sistemler geliştirmeye başlamışlardır. Bu siyasî sistemlerin ilki ise, "Ho-çin" sistemi (evlilik yoluyla barış münasebeti!) olmuştur.

Ho-çin sistemi Tanhu Mo-tun'un, İmparator Kao-tsu'yu Pai-teng'de yenilgiye uğrattığı savaştan (M.Ö. 200) hemen sonra başlatılmıştır. Çin'in izlediği bu siyaset, genellikle saf ve basit bir taviz veya mal değişimi ile satın alma arasında bir strateji olarak görülmesine rağmen içeriği çok daha farklıydı. Bu siyasetin mimarı Liu Jing'e³⁶⁷ göre bir yakınlık (evlilik ilişkisi) kurulduğunda, Tanhu Mo-tun imparatorun damadı olacaktı. Sonrasında ise tanhunun oğlu (burada düşünülen aynı zamanda Çinli prensesin oğlu), veliaht olacaktı. Bu durumda İmparator Kao-tsu'nun torunu varis oluyordu. Dolayısıyla bu varisin zamanla Çin'e itatat etmesi planlanıyordu. Liu bu siyasetin, diğer iki stratejiyle de desteklenmesi gerektiğini öneriyordu. Bunlardan birincisi "çürütme kampanyası" idi. Buna göre Han, Hunlara onların şiddetle arzuladığı değerli eşyeleri periyodik olarak gönderecekti. İkincisi ise "telkin kampanyası" idi. Buna göre ise Han, Hunlara etkin iletişim kurallarını öğretecek olan hatipler gönderecekti. Bununla

³⁶⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 59-61.

³⁶⁷ Ögel'de General Liu Ch'eng olarak geçen bu kişi, kuvvetle muhtemel Kao-tsu'nun Mo-tun karşısındayenildiği sırada Mo-tun'un hanımına hediyeler göndererek Mo-tun'u savaştan caydırmaya çalışan, daha öncede belirttiğimiz kişidir. Bu kişinin siyasî amaçları için ayrıca Bkz. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 423-424.

amçlananda Konfüçyüz öğretisini Hunlara aşılamağı.³⁶⁸ Bu noktada son maddenin açığı kavuşturulması için Konfüçyüz'ün savunduğı fikirlerin burayla ilgili kısmını bilmek gerekir. Bu yüzden Chao Hanedanlığı dönemi (M.Ö. 1050-247)'nin zihnî kültüründe bir temel oluşturmuş olan Konfüçyüz'ün bir kısım düşüncesini ve Eberhard'ın bunlara dair, parantez içinde gösterilen bazı yorumlarını aynen aktarıyoruz:

“Aile, cemiyetin bir hücrelidir ve ailenin başında en yaşlı erkek aza, bir nevi reis olarak bulunmaktadır. Devlet, yalnız ailenin genişlemiş bir şeklinden ibarettir (Burada devletle, tabii olarak, yine derebeyler tabakası kastedilmiştir). Aile nasıl tanzim edilmişse, tanrılar âlemi de öyle tanzim edilmiştir. Aile içinde tek taraflı birçok bağlar vardır: Baba ile oğul arasında (Buna göre oğul, babasına kayıtsız şartsız itaate mecburdur ve kendi hakları yoktur.); karı ile koca arasında (Kadının kendi hakları yoktur); ağabey ile kardeş arasında, bunun daha geniş şekli arkadaşlar arasındadır, bu ağabey ile kardeş arasındaki bağlar gibi telakki edilmektedir. Bunların en sonuncusu ailenin dışına çıkarak devletle aileyi bağlayan hükümdarlarla tebası arasındakidir ve baba ile oğul arasındaki bağ gibi telakki edilmektedir. Hükümdarla ‘Gök’ arasındaki bağ da, baba ile oğulda olduğu gibidir.”

Konfüçyüz'ün bu fikirlerini veren Eberhard, sonrasında is şöyle demektedir. *“Böylece Konfüçyanizm’de Gök dini, aile sistemi ve devlet sistemi bir birlik haline gelmiştir. Bu sistemin ihtilafsız olarak işleminin sebebi, herkesin emredilen “rit”lere göre hareket etmesidir. Zaten umumiyetle 100 kişiye kadar varan büyük ailelerde devamlı geçimsizliklerin önüne geçebilmek için fertlerin birbirlerine karşı muameleleri bir nizam dâhilinde tespit edilmelidir (“rit” denilen söz konusu nizamdır.).”*³⁶⁹ Eberhard, Konfüçyüz'ün fikirlerini çok iyi yorumlamıştır. Biz de onun fikirlerine katılmakla birlikte şunu belirtmek isteriz. Konfüçyüz'ün bu fikirlerinin bağlantılı olduğu temel bir nokta vardır o da “Gök Dini” dir. Eberhard bu kısmı fazla açmamış, yani yorumlamamıştır. Daha önceleri değindiğimiz üzere bu Gök inancı, Çin sahasına

³⁶⁸ N. D. Cosmo, “Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 715;

³⁶⁹ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 46-47.

Türkler tarafından götürülmüştü.³⁷⁰ Türklerdeki Gök inancına göre, Türk hükümdarları Gök Tanrı tarafından verilen manevi bir kudretle kudsîyet kazanırlardı ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri, yani biraz daha geniş bir anlamda bizce yeryüzündeki bütün insanların idarecisi, Tanrı katında temsilciydi. Buna göre düşünülürse siyasî teşekkül olsun ya da olmasın, diğer bütün kavimlerin onun hâkimiyetine girmesi gerekti. Nitekim yine bu inanç gereği olarak hem Türk hükümdarları hem de Çin hükümdarları kendilerini, “Göğün Oğlu” diye bir sıfat ile nitelendiriyorlardı. Kofüçyüz'ün, asıl demek istediği de bizce buydu. Ona göre baba ile babasına koşulsuz şartsız bağlı olan oğul arasındaki bağ, Gök Tanrı'nın tebasıyla arasındaki bağ ile aynıydı. Nihayet Konfüçyüz de bir Çinli filozof veya bilgin olduğuna göre, “baba” sıfatını şüphesiz Çin hükümdarına yakıştırıyordu. Kısacası bütün kavimler, onun rit (Biz bu kelimeyi burada sadece dinî anlamdaki nizam veya kurallar olarak değil genel olarak yorumluyoruz)'lerini kabul ederek onu tek idareci, tanrının kudsîyetlik verdiği tek hükümdar olarak tanıyacak ve hakimiyetini kabul edecekti. Vurgulanması gereken diğer bir nokta da, Gök Tanrı'nın sonuçta sorgulanamayan ve o inanca sahip olan insanlar için, her kuvvete ya da kendilerinin erişemeyecekleri bir kuvvete sahip olmasıdır. Bu yüzden onları cezalandıran, mutlu eden veya onların her şeyine karar veren de odur. Bu noktada bizim soracağımız soru ise şu olacaktır. Acaba kastedilen Konfüçyüz öğretisinde bu yön var mıdır veya daha açık bir ifadeyle, Ho-çin sisteminin mimarı Liu bu yönü ortaya çıkartarak, Hunlara şunun öğretilmesini mi istemektedir: Gök Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi Çin hükümdarıdır, ona itaat ediniz aksitaktirde Gök Tanrı sizi cezalandıracaktır? Bu sorunun cevabı şimdilik belirsizdir. Fakat konumuz açısından ortaya çıkan sonuç gayet açıktır. Konfüçyüzün öğretisi ile zamanla Hunlara, Çin imparatorunun Hun hükümdarından üstün olduğu gösterilecekti. Bu sayede ise, Hunlar, Cosmu'nun³⁷¹ da vurgulamaya çalıştığı üzere, Çin üzerine olan saldırılarını durduracak ve zamanla pasifleşerek Çinlilerin hâkimiyetine girecektir. Kısaca amaçlanan budur.

Netice itibariyle, Liu'nun bir temel (Çinli prensesin oğlunun veliaht olma ümidi) ve iki destekleyici maddeden oluşan önerisi imparator tarafından kabul edilmiş ve Çin, Hunlarla bu siyasetin doğrultusunda maddeler içeren bir Ho-çin antlaşması yapmıştır. Bu antlaşmanın temel maddeleri şöyledir: 1. Hun Tanhusu ile evlenmesi için bir Çinli

³⁷⁰ Eberhard, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, s. 27; Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 33

³⁷¹ Cosmo, “Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi”, s. 715.

prene gönderilecek; 2. Çinliler, Hunlara herbirinin miktarı önceden belirlenmiş olmak üzere para yardımı, ipek, şarap, pirinç ve başka yiyecek maddelerinden oluşan yıllık ödemelerde bulunacak, bu ödemeler yıl içerisinde birkaç defa tekrarlanacak; 3. Han Sülalesi ile Hunlar İki eşit devlet sayılacak; 4. Çin Seddi, Hunlar ile Hanlar arasında sınır olacak.³⁷²

Yaklaşık olarak 60 yıl süren ve bu süre zarfında Çin diplomasisine yön veren Ho-çin antlaşmasıyla görülmeyen, çin gayet mantıklı bir siyaset izlemiştir. Ancak bu siyasetleri ilk başlarda başarıya ulaşmamıştır. M.Ö. 135 yılına kadar 10dan fazla imzalanmış olan³⁷³ bu antlaşmaların onların aleyhine döndüğü görülmektedir. Ho-Çin antlaşması gereği olan ödemeler, her imzalanışında periyodik olarak artmış ve Hunların isteğine göre genişletilmiştir. Hunların daima artan ekonomik istekleri ise, bu sistemin onların aleyhine dönmesinenden olmuştur.³⁷⁴ Nitekim ileride göreceğimiz üzere Çin, bu sistemi değiştirmek veya bu sistemden kurtulma gereği duyacaktır.

Ağır ekonomik şartlarının yanında, Hanı siyasî bir “aşağılık kompleksine” de sokan böyle bir siyaset, Çinliler için önceden benzeri görülmemiş bir durumdu. Durum öyle bir hal almıştı ki Tanhu Mo-tun, o zamanki askeri güç üstünlüğünü de güzel bir şekilde diplomatik ilişkilere yansıtarak, Han Sülalesi’ni baskı altında tutuyordu. İmparator Kao-tsu öldükten (M.Ö. 194) sonra idareyi eline alan imparatoriçe Kao-hou’ ya şöyle bir mektup yazmıştı:

“Ben yalnız ve ayakları üzerinde duramayan bir hükümdarım. İrmaklar ve göller arasında doğdum, sığırlar ve atlar arasında, geniş ovalarda ve bozkırlarda büyüdüm. Sık sık Çin sınırlarına geldim. Şimdi de, Çin’i ziyaret edip gezmek istiyorum. Siz majesteleri de, (bir dul olarak) yalnız oturuyorsunuz. Ben de tek başına ayakları üzerinde duramayan biri olarak tamamiyle yalnız oturuyorum. Bizler, yani iki hükümdar için, artık bir mutluluk kalmadı. Bizim için teselli ve zevk olabilecek bir şey de yok. Sizin

³⁷² Onat, “Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler”, s. 914; İzgi, “XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin’le Yaptığı Ticarî Münasebetler.”, s. 91-92; Mehmet Tezcan, “Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler: I-i Chih-i / I-i-fa-i ve Beş Tuzak”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 729.

³⁷³ Tezcan, “Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler: I-i Chih-i / I-i-fa-i ve Beş Tuzak”, s. 730; Ying-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, s. 177.

³⁷⁴ İzgi, “XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin’le Yaptığı Ticarî Münasebetler”, s. 92.

*neyiniz varsa onu alarak, neyiniz yoksa onu vererek karşılıklı değiştirmek istiyorum!*³⁷⁵

Tanhu Mo-tun'un mektubundaki üslup görüleceği üzere çok ağırdır. Bu mektup belki de Mo-tun'un bir diplomatik oyunu, bir tahriki idi. Eğer öyle ise amacına ulaşmıştır. Zira sözkonusu mektup imparatoriçeyi büyük bir aşağılık kompleksine sokmuştur. İmparatoriçe mektubu alır almaz, yüksek memurlarından oluşan bir divan toplamış ve Hunlara karşı saldırıya geçilmesi konusunda onların fikirlerini almıştır. Ancak Chi Pu adındaki bir görevli, Çin'in içinde bulunduğu durumu izah ederek, Hunlara karşı yapılacak bir savaşın, kendileri için zararlı olacağını ileri sürmüş, imparatoriçe de onun söylediklerini dikkate alarak saldırıdan vazgeçmiştir. Sonrasında ise Tanhu'ya şöyle bir mektup göndermiştir:

*“Chan-yü! Ülkemizi unutmayarak bir mektup gönderme lütfunda bulunmuşsunuz. Ülkem korku ve endişe içindedir. Günler geçtikçe kendi kendime düşünüyorum. Yaşlandım, nefesim daralıyor, saçlarım ve dişlerim dökülüyor. Yürürken adımlarım düzensizleşti. Chan-yü! (benim hakkımda) yanlış (bilgiler) duymuş olmalısınız; ancak kendinizi aşağılanmış hissetmeyiniz. Ülkemin bir suçu yoktur. Bunu böyle kabul ederek bizi affetmenizi rica ederim. Bendenizin sahip olduğu iki takım atla çekilen iki imparatorluk arabasını her gün kullanabilmeniz için sunuyorum.”*³⁷⁶

Peki, Çin imparatoriçesinin bu kadar aşağılanmasına rağmen neden karşı koyulamıyordu? Bizce bu sorunun cevabı Ho-Çin sisteminin devam ettirilmesinin istenmesi değildir. Aslında Çin, daha bu zamandan, Ho-çin antlaşmasının kendi aleyhine işlediğini biliyordu; fakat Hunların bu dönemdeki saldırgan tutumu karşısında pek de yapacak birşeyleri yoktu. Ho-çin sistemi ile Hunların pasifleştirilmesi ve akınlarının durdurulması da ümit edilmişti. Ancak Tanhu Mo-tun'un son dönemlerinde Sağ Bilge Prensi'nin Çin sınırlarına saldırması,³⁷⁷ Tanhu Ki-ok'un M.Ö. 166'da Çin sınırlarına girerek, başkent Ch'ang-an yakınındaki imparator sarayını yakması ve Tanhu

³⁷⁵ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 11; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 429.

³⁷⁶ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 431-433; Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 11-12.

³⁷⁷ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 13-14.

Kün-çin'in ilk dönemlerinde Çin sınırlarına saldırılması (M.Ö.157-141)³⁷⁸ pek de Ho-çin antlaşmalarının amacına hizmet ettiğini göstermemektedir.

Ho-çin antlaşmalarının, Çin çıkarlarına değil aksine Hunların çıkarlarına hizmet ettiğinin bir delili de, bu sistemi eleştiren ve konfüçyanist bir âlim olan Chia I'in imparator Wen-ti'ye (M.Ö. 179-157) sunduğu bir raporda gözlemlenmektedir. Bu raporun baş kısmı şöyledir:

“İmparatorluğun durumu, tam olarak ayaklarından baş aşağıya asılmış bir adam şeklinde tasvir edilebilir. Göğün Oğlu, imparatorluğun başıdır. Niçin? Çünkü o tepede kalmalıdır. Barbarlar imparatorluğun ayaklarıdır. Niçin? Çünkü onlar ayak tarafında yer almalıdır. Şimdi Hsiung-nular bir taraftan marur ve küstah diğer taraftan da bizi istila ediyorlarki, bu durum bize karşı son derece saygısız bir davranış olarak kabul edilmelidir. Onların imparatorluğa verdikleri zararın ise haddi hesabı yok. Daha fazla hakarete maruz kalmamak için birçok masrafa giriyoruz, her yıl Han Sülalesi onlara para, ham ipek ve kumaş veriyor! Bunları takip etmek, hâkim ve sahip olmak demektir! Onlara bu vergiyi vermek ise onların tabiiyeti altına girmek demektir! Barbarlara emretmek, tepede bulunan imparatora bahşedilmiş bir yetkidir. Göğün oğluna haraç takdim etmek ise, ayak kısmındaki vasallar tarafından yapılması gereken olağan bir davranıştır. Demek oluyor ki şimdi ayaklar üstte, baş ise aşağıda bulunuyor!”³⁷⁹

Burada “Göğün Oğlu” diye atfedilen Çin İmparatoru'dur. Chia I'in sunduğu bu rapor ise imparatorun vaziyetini açık bir şekilde göstermektedir. O, alttadır ve Hunlara hizmet etmektedir.

Son olarak Ho-çin sisteminin temel amacının eyleme nasıl geçirilemediğini göstermek isteriz. Yukarıda da değindiğimiz üzere Ho-çin siyasetinin temel amacı, Çinli bir prensesten doğan herhangi bir erkek çocuğun Hun tahtına çıkarılmasıydı. Diğer maddeler buna hizmet ediyordu. Ancak, eski Türklerde öyle bir gelenek vardı ki bu

³⁷⁸ Kafesoğ lu, *Türk Millî Kültürü*, s. 63-64.

³⁷⁹ Tezcan, “Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler: I-i Chih-i / I-i-fa-i ve Beş Tuzak”, s. 731.

geleneğe Çinlilerin bu amacını kesinlikle mümkün kılmıyordu. Bu geleneğe göre, hakanın Baş Hatunu, yani gelecekteki hakanın annesi sadece önemli Türk sülalelerinden seçilebilirdi. Bu sülaleler: Hu-yen, Lan, Hsü-pu ve Ch'iu-lin sülaleleri idi. Çin'den gelen konçuyar ise "Hatunluk" mertebesine kesinlikle çıkamazlardı.³⁸⁰ Dolayısıyla Çin'in, Ho-çin sistemindeki temel amacı hâlihazırda uygulama alanı bulmuyordu.

4.3.2. Diğer Çin Siyasetleri ve Hun-Çin Diplomatik İlişkilerinin Devamı

Ho-çin antlaşmalarının, gerek ekonomik gerekse siyasî-diplomatik alanlarda Hunları lehine gelişmesi, Çin'in bu politikasını değiştirmesine neden olmuştur. Özellikle İmparator Wen-ti zamanından (M.Ö. 179-157) itibaren bazı Çin âlimlerinin Ho-çin sistemini eleştirmesi ve yeni sistemler ortaya atması buna önyak olmuştur. Bu âlimlerden belkide en önemlisi yukarıda da bahsini ettiğimiz, henüz 20 yaşlarındayken İmparator Wen-ti tarafından kendisine âlimlik görevi verilen Konfüçyanist âlim Chia I'dir. Ona göre Çin, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için, savunmaya dayalı politikadan yayılmacı politikaya geçmeli ve Ho-çin sistemi yerine "Haraç Sistemi"ni uygulamaya koymalıydı.³⁸¹ Gerçekten de Çin, Tanhu Mo-tun'dan itibaren iyice kabuğuna çekilmiş ve sürekli savunma halinde kalmıştı. Bu durum İmparator Wu-ti (M.Ö. 141-89) zamanına kadar böyle devam etmişti. Chia I, işte bu durumun terk edilmesini istiyordu. Peki, "Haraç sistemi" neydi? Haraç sistemi genel itibariyle "Beş Yem" olarak da bilinen ve tamamiyle Hunları yozlaştırmak için başvurulan bir politika idi. Bu sistemin içeriğindeki maddeler ise şöyleydi: 1. Hunlara, gözlerini yozlaştırmak için süslü elbiseler ve arabalar; 2. Ağızlarının tadını yozlaştırmak için, hoş yiyecekler; 3. Kulaklarını yozlaştırmak için müzik ve kadın; 4. Midelerini, genel arzu ve iştahlarını yozlaştırmak için, büyük binalar, silolar ve köleler verilmelidir; 5. İmparator, onlardan teslim olmaya gelenler, zihinlerini yozlaştırmak için, onları kabul törenleri ile ağırlamalı, onlara bizzat kendi elleriyle içki ve yiyecekler sunmalıdır.³⁸²

³⁸⁰ Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, II, 212; Mori, "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı", s. 210; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 394-395.

³⁸¹ Tezcan, "Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Staratejiler: I-i Chih-i / I-i-fa-i ve Beş Tuzak" s. 730-732.

³⁸² İzgi, "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler", s. 89; Tezcan, "Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Staratejiler: I-i Chih-i / I-i-fa-i ve Beş Tuzak", s. 733.

Çin'in Hunlara veya diğer milletlere karşı izlemesi gereken politikalar hakkında Çin imparatoruna rapor sunan diğer önemli iki âlim de Ch'ao Ts'o ile Tung Chung-shu idi. Ch'ao Ts'o (ölm. M.Ö. 154)'nin temelde iki önemli önerisi vardı. Bunlardan birisi "Barbarları durdurmak için barbarları kullanmak" (i-i-chih-i), diğeri ise "Barbarlara saldırmak için barbarları kullanmak" (i-i-fa-i) idi. Aynı zamanda İmparator Wu-ti'nin danışmanlık görevini de üstlenmiş olan Tung Chung-shu ise şöyle diyordu: "İmparatorluğun temel idare prensipleri değişmeden kalır; ancak siyasetin tedbir almayı gerektiren kuralları, farklı çağların değişen şartlarını bunların uygulandıkları şartlara uydurmak için her zaman değiştirilmelidir." O, ayrıca Hunların yapılan antlaşmalara riayet etmelerini sağlamak için onlardan bir şehzadenin rehin olarak Çin'e verilmesi gerektiğini de belirtiyordu.³⁸³

Bütün âlimler ve sundukları raporlar, Çin'in dış politikaya, özellikle Hunları hedef alan politikalarına çok önem verdiğini göstermektedir. Fakat bu âlimlerden Chia I'in ve Ch'ao'nun teklifleri, ortaya atıldıkları ilk zamanlarda hayata geçirilememiştir. Bunun nedeni ise Hunların, Tanhu Kün-çin zamanının (M.Ö. 160-126) ilk dönemlerine kadar Çin'i siyasî, diplomatik ve özellikle askerî alanlarda baskı altında tutmalarıydı. Fakat Tanhu Kün-çin döneminde, Hun ülkesine gelen Çinli prenseslerin himayesinden de faydalanan Çin diplomat ve vazifelilerinin, Türkler ile tâbi kavimler arasında hâlihazırda yapmakta oldukları kötü propagandaların artması ve Çin ipeğinin rehaveti arttırmasından kaynaklanan ciddi iç huzursuzluklar belirdi.³⁸⁴ Bu durumda ise Çin'in, sözkonusu âlimlerin politikalarını uygulaması olağan hale geldi. Ayrıca bu politikaların uygulanmasında M.Ö. 141-89 yılları arasında hüküm süren İmparator Wu-ti'nin savunmaya dayalı Çin siyasetini değiştirmesi³⁸⁵ de önemli bir etken oldu.

Çin İmparatoru Wu-ti, tahta çıktıktan bir süre sonra, savunma politikasını terkedip yayılcı politikaya geçmiştir. Bunun için yaptığı ilk önemli eylem ise Chang Ch'ien adındaki bir elçisini "Batı Memleketleri"ne (Yüe-çiler ve Wu-sunlar gibi) müttefik aramak için göndermesiydi (M.Ö. 138 veya 139 da ve M.Ö. 115 de). Fakat Çin bu dönemde herhangi bir ittifak edinemedi.³⁸⁶ Buna rağmen Çin'in, o zamanlar

³⁸³ Tezcan, "Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler: I-i Chih-i / I-i-fa-i ve Beş Tuzak", s. 735-738.

³⁸⁴ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 63-64.

³⁸⁵ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 93.

³⁸⁶ Ekrem, "Chang-Ch'ien'in Seyahat Raporuna Göre Hunlar Dönemindeki Orta Asya", s. 768.

Hunların batısında bulunan Wu-sunları zamanla müttefik haline getirmeyi başardıkları görülmektedir. Nitekim onlara bir Çinli prensesin gönderilmesi şartını da içeren bir anlaşma yapmışlar ve böylece yakınlık kurmuşlardı. Bunun üzerine Wu-sunlar, Çin'in Fergana'ya düzenlediği bir seferde 2000 kişilik yardımcı bir kuvvet göndermiş (M.Ö. 102), M.Ö. 71 yılında ise yine bir ittifakla Hunlara karşı saldırmışlardı.³⁸⁷ Bizce bu durum, Çin siyasî politikalarının Hunlar odaklı olmasıyla birlikte, bu politikaların diğer kavimleri de kapsadığını, ayrıca Çinlilerin “barbarlar” olarak niteledikleri milletlerin daha geniş kapsamlı, bir nevi kendilerinden başka İç Asya'da yaşayan bütün milletler olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bir Çinli prensesin Wu-sunlara gönderilmesi ve onların Hunlara saldırtılması bize Haraç sisteminin bir parçasını (Çinli prensesin verilmesi) ve Ch'ao'nun “Barbarlara karşı barbarları kullanmak” fikrini hatırlatmaktadır. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde ise, İmparator Wu-ti'nin az önce bahsini ettiğimiz Çin politikalarını, kısmen de olsa birleştirerek uygulamaya koyduğu söylenebilir.

İmparator Wu-ti'nin Çin siyasetini değiştirmesinin ve özellikle M.Ö. 127 lerden başlamak üzere askerî alanda aktif bir siyaset izlemesinin, Hun-Çin diplomatik ilişkilerine de ayrı bir hava kattığı görülmektedir. Bu tarihlerden başlamak üzere savaşlardaki üstün başarılarını yavaş yavaş yitiren Hunlar, diplomatik alanda da Çin tarafından baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Öyleki M.Ö. 110 da Çin'den Hakan Wu-wei (M.Ö. 114-105)'ye gelen, Kuo Chi'yi adlı bir elçi şunları söylemeye bile cesaret edebilmişti: *“Güney Yü Kralı'nın başı şu anda Han sarayının kuzey kapısında sallanmaktadır. Bugün siz Ch'anyu, gelerek Han Devleti ile savaşabilirsiniz. Göğüs oğlu bizzat ordusunun başında sınırda beklemektedir. Eğer savaşamayacak durumdaysanız bir an evvel yüzünüzü güneye dönerek Han Devleti'ne tabii olunuz. Neden boşyere uzakalara giderek çölün kuzeyindeki suyun ve otun bulunmadığı çok soğuk ve elverişsiz yerlere kaçıp saklanıyorsunuz?”*³⁸⁸ Aslında tüm bu söylemler her devletin, güçlü olduğu konumdayken rakip devleti sindirmek için kullandığı diplomatik bir usul gereği gibi görünmektedir. Nitekim bunu, biraz geriye gidersek Tanhu Motun'un M.Ö. 176'da Han'a gönderdiği bir mektubunda görebiliriz. Mektubuna “Gök

³⁸⁷ Durmuş, “Vusunlar”, s. 785.

³⁸⁸ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 70,74; Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 30.

tarafından tahta çıkarılan Hsiung-nuların büyük Chan-yü'sü" diye başlayan Mo-tun mektubunun ilerleyen kısımlarında şöyle diyordu:

"... Bugün küçük memurlar yüzünden andlaşmanın bozulması üzerine Sağ Bilge Beyi'ni cezalandırarak batıdaki Yüeh-chihleri bulup onlara saldırması için gönderdim! Göğün yardımı ile yetenekli askerlerimiz ve güçlü atlarımız sayesinde Yüeh-chihleri ağır bir hezimete uğratarak hepsini ya öldürdük, ya da tabii kıldık ve böylece bu meseleyi hallettik. Lou-lan, Wu-sun, Hu-chieh ve yakınlarındaki yirmialtı ülkenin hepsi artık Hsiung-nu oldu. Yay çeken halkların hepsi tek bir aile içinde toplanmış, böylece kuzey bölgelerinde huzur sağlanmıştır."

Böylece Tanhu Mo-tun'un bu mektubundaki gözdağından çekinen Han sarayının ileri gelenlerinin hepsi Ho-çin antlaşmasını yenileyerek Mo-tun'u dizginlemeyi karar alıyordu.³⁸⁹ Görülüyor ki Çin devlet adamları bu mektubun içeriğindeki kilerden çok çekinmişti. Ancak yukarıda bahsini ettiğimiz Çinli elçinin sözleri üzerine Hakan Wu-wei, onu kuzey bölgesinde bir yere sürgüne göndermiş ve bu diplomatik savaşta kendisini yenik düşürmemişti. Aynı zamanda elçiyi kabulde bulunan ve onun sözlerini duyun bütün Hun ileri gelenlerini de öldürmüştü. Hakan, bu olayın sonrasında Çin'e bir elçi göndererek gerçek bir barışın kurulmasını istemiş, bunun üzerine Çin'den kendisine gelen Wang Wu adlı elçi, bütün Hun töresini dikkate alarak hakanın huzuruna çıkmıştı.³⁹⁰ Ayrıca bu Hun Hakanı akıllı davranarak Çin'in gerçek amacını öğrenmeye de çalışmış. Çin elçisi Wang-wu'ya sahte bir nezaketle "*veliahtımı Han sarayına rehin olarak gönderip Ho-çin antlaşması yapmak istiyorum*" demişti. Söz konusu elçiden sonra gelen Yang Hsin adındaki bir Çinli elçinin "eğer Ho-çin andlaşması yapmayı istiyorsanız veliahtınızı Han Devleti'ne rehin olarak gönderiniz." Demesiyle bu amacına ulaşmıştı. Hun Hakanı'nın Yang Hsin'e verdiği cevap ise şöyleydi:

"Eski andlaşmamız böyle değildir. Eğer andlaşmamıza göre her seferinde Han Devleti bir Weng-chu (prens) ile birlikte ipekli kumaş ve yiyecek gibi şeyler göndererek Ho-çin andlaşması yapmış ve Hsiung-nular da bir daha sınırlarda rahatsızlık yaratmamışlardı. Bugün siz geçmişe aykırı bir şekilde benim

³⁸⁹ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 14-15.

³⁹⁰ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 74-75.

veliahtımı rehin olarak istiyorsunuz. Artık geride bir şey kalmadı ki!”³⁹¹

Hakan Wu-wei zamanı Çin’in en güçlü ve gösterişli olduğu dönemdi. Yukarıda anlattığımız tüm o diplomatik gerginliklere rağmen Hun Hakanı’nın Çin ile olan diplomatik ilişkilerine dikkat ettiği gibi Çin de bu ilişkilerin devam etmesi için titiz davranıyordu. Nitekim şu hadise bunu destekler mahiyettedir. Hakan Wu-wei, Çin’e değerli bir elçisini göndermiş, fakat bu elçi Çin’de hastalanarak ölmüştü. Bu olay üzerine Çin’de herkes telaşa düşmüş onu tedavi etmeye çalışmış; fakat başaramamışlardı. Hun elçisinin cenazesi ise Çin’in önemli bir memuru olan Lu Ch’ung başkanlığında bir elçilik heyeti ile ülkesine getirilmişti. Bu durumda böyle davranan Çin, kesif siyasetini sürdürmeyi de ihmal etmiyordu. Belki de Çin, ilişkilerin devamını kesif siyasetlerini sürdürmek için yapıyordu. Zira M.Ö. 105-102 yılları arasında hüküm süren Hun Hakan’ı Wu-shih-lu’nun amcası Sağ Bilge Prensi ile arasının iyi olmadığı bir dönemde, Çin, hakan ile amcasının arasını açmak için her ikisine de ayrı ayrı elçiler göndermişti. Bunu farkedene hakan ise iki elçiyi de yakalatmıştı. Ayrıca aynı dönemlerde Çin, hakanın Sol Bilge Prensi ile anlaşarak 20.000 kişilik bir kuvvetle hakanı devirmeye çalışmıştı. Ancak hakan bütün bunların cevabı olarak hem sözkonusu 20.000 kişilik kuvveti yenmiş hem de Çin sınırlarına akınlarda bulunmuştu.³⁹²

M.Ö. 127’lerden itibaren etkin bir şekilde devam eden savaşlar, aslında hem Hunları hem de Çinlileri yıpratmıştı. Bu savaşlar döneminde devam eden diplomatik ilişkiler ise, esas itibariyle savaşlardaki üstünlük durumuna göre şekilleniyordu. Nitekim Hakan Wu-wei zamanında gelen Çin elçisinin cesaret dolu sözleri öncesinde Hanlar Yüeh Devleti’ni ortadan kaldırmış ve kendilerince savaşlardaki üstünlüğü ellerine geçirmişlerdi. M.Ö. 90 yılında ise bu gibi bir durum Hunlar için sözkonusu olmuştu. Bu tarihte bir Çin generali Hunlara yenilmiş ve Hakan Huluku (M.Ö. 96-85) bir elçiyle Han’a şöyle bir mektup göndermişti:

“Güneyde Büyük Han Devleti, Kuzeyde güçlü Hsiung-nu Devleti vardır. Hsiung-nular göğün sevgili oğulları olduklarından ufak tefek kurallar için sıkıntıya girmezler. Şimdi Han Devleti ile aramızda büyük bir kapı açmak ve Han Hanedanı’ndan bir kız ile

³⁹¹ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 31-32.

³⁹² Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 70, 78-82.

evlenmek istiyorum. Her yıl bize 10.000 ton ağırlığında mayalanmış içki, 5.000 hu (aşağı yukarı 99.840 litre) ağırlığında hububat, 10.000 top çeşitli ipekli kumaş veriniz. Diğerleri eski andlaşmalara göre devam etsin. Böyle olduğu takdirde sınırda karşılıklı yağma ve talanlar olmayacaktır.”³⁹³

M.Ö. 60’lı yıllara kadar olan Hun-Çin diplomatik ilişkileri böyle gelişmişti. Ancak bir gerçek var ki, Hunlar iyice güçsüzleşmişti. Hunlar Hakan Hu-yen-ti (M.Ö. 85-68) Hakan Hsü-lu-Kuan-chü (M.Ö. 68-60) ve Hakan Wu-yen-Chu-te (M.Ö. 60-58) zamanlarında dış politikadan ziyade ülkelerinde beliren kuraklık, kıtlık ve yoksulluk ile bunun yanısıra ülkeyi parçalamaya götürecektir olan iç karışıklıklarla uğraşmıştı.³⁹⁴ Onları yıpratın diğer önemli bir etkense M.Ö. 72-71 yıllarında Ting-lingler, Wu-sunlar ve Wuhuanlar gibi bağlı kitlelerin kendilerine saldırımları olmuştu.³⁹⁵ Dolayısıyla bu durum Çin’in kesif siyasetlerinin daha çok belirmesine ve Hunlar üzerinde etkili olmasına zemin hazırlamıştı.

4.3.3. Hunların Parçalanması ve Diplomatik İlişkilerin Gidişatı ile Sonu

İmparator Wu-ti’nin uygulamaya koyduğu Çin politikalarının, aslında M.Ö. 54’de Hunların ikiye bölünmesine kadar geçen zamanda tam olarak başarıya ulaştığı söylenemez. M.Ö. 127-126 yıllarından itibaren Hun hakanları, Ho-çin andlaşmalarını getirmeye çalışmışlardı. Ancak Han sarayının, “Haraç” sistemine dayalı biat politikasını uygulamaya koyması, bunu mümkün kılmamıştı. Bununla beraber Ho-han-yeh dönemine kadar hiçbir Hun hakanı bu politika içerisine alınamamıştı. Yıng-shih-yü bu dönemlere değinirken şöyle demiştir: “Şyung-nular (Hunlar) onurlu ve dikbaşlı bir halktı. Han’ın vasalı olmayı kabul etmek, onlar için hazmedilmesi çok acı bir durumdur.”³⁹⁶ Fakat Ho-han-yeh bu sözlere layık olmuş mudur bilmiyoruz. O, iktisadî darlık ve askerî güçsüzlük karşısında, yardım temin edilir düşüncesiyle Çin himayesini istemişti.³⁹⁷ Fikrinde direten Ho-han-yeh, durumu Hun ileri gelenlerine açtığında ise onlar:

³⁹³ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 30, 40; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 113.

³⁹⁴ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 117-143.

³⁹⁵ Yıng-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, s. 189-190.

³⁹⁶ Yıng-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, s. 194-195.

³⁹⁷ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 65.

“Olmaz. Hsiung-nuların geleneğine göre esasen güçlü olmak yüceltici, hizmet etmek ise küçültücüdür. Hsiung-nular at üzerinde savaşarak devlet kurmuşlar, dolayısıyla bütün kavimler arasında saygınlık kazanmışlardır. Kahramanlar savaşa ölecektir. Bugün kardeşler devletin başına geçmek için savaşmaktadırlar. Büyük kardeş başarılı olamazsa küçüğü olacaktır. Bunlardan biri ölse bile saygınlığı kalacak, bunların oğulları ve torunları her zaman devletlere hâkim olacaklardır. Bugün Han Devleti güçlü olsa bile Hsiung-nular’ı kendisine katamaz. Neden atalarımızın eski uygulamalarını bozarak Han Devleti’nin hizmetine girelim, eski Ch’an-yüleri küçük düşürerek diğer devletlere karşı gülünç olalım? Belki bu şekilde huzura kavuşabiliriz. Ancak bütün kavimler üzerinde yeniden nasıl hâkimiyet kurabiliriz?”³⁹⁸

diyerek karşı çıkmışlardır. Ho-han-yeh’e ağabeyisi Çi-çi de karşı çıkmış ve şöyle demişti: *“Tabii olamayız. Çünkü bu, şan ve şerefle yaşamış olan cetlerimize karşı yapılması mümkün hıyanetlerin en büyüğüdür. Atalarımız bize geniş ülkelerle birlikte hürriyet ve istiklali emanet ettiler. Korumakla vazifeli bulunduğumuz bu emanetleri adi bir ömür uğruna feda edemeyiz. Hiçbir Türk’ün altında esaret damgası taşımağa tahammül göstereceğini zannetmem.”³⁹⁹* Kurultay ileri gelenlerinin kararları ve Hakan Çi-çi’nin bu sözleri aslında Hun dış siyasetinde yıllar boyunca etkin olan yegâne ilkeyi ortaya koymaktadır. O da, “hürriyet ve istiklaldir.” Fakat Ho-han-yeh bu yegâne ilkeyi unutmuş olmalıydı.

Hun ülkesini ikiye bölen Ho-han-yeh, M.Ö. 53’te oğlunu Çin sarayına rehin olarak göndermekle Çin’in bir siyasetine uygun adım atmış oluyordu (Tung. Chung-shu’nun görüşüne bakınız). Bu yetmediği gibi Ho-hanyeh’in M.Ö. 51’de ilk defa biatta bulunmak üzere, haraç vergisini de götürerek Çin İmparatoru’nu bizzat ziyaret etmesi, “Haraç” sisteminin temel amacına uygun düşüyordu. Ho-han-yeh bundan sonra Han’ın haraç sistemine katıldığı için bol bol ödüllendirildi. Han İmparatoru ona hala Çin

³⁹⁸ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 55.

³⁹⁹ Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyet*, s. 66.

sarayındayken 20 sandık altın, 200.000 madeni para, 77 takım kıyafet ve 6.000 sandık ham ipek verdi. Ayrıca yiyecek sağladı. M.Ö. 51 yılının sonlarında ise Han, Hunlara 43.000 çuval kuru pirinç, M.Ö. 48 yılında 20.000 çuval tahıl yolladı. Mali yardıma ek olarak Ho-han-yeh'e askeri destekte verdi.⁴⁰⁰

Çin, bütün siyasi politikalarını hayata geçirebilmişti. M.Ö. 43'te ise, Ho-han-yeh'e gelen Çinli görevliler onun Çi-çi Han'dan korkmaması gerektiğini, kendisinin artık güçlendiğini söyleyerek Ho-han-yeh'i kardeşine karşı kışkırtıyorlardı. Ayrıca Ho-han-yeh ile bir andlaşma yapmışlardı. Bu andlaşma şöyleydi:

“Bugünden itibaren Han ile Hsiung-nular tek bir aile olmuşlardır. Nesiler boyunca birbirlerini aldatmayacak ve karşılıklı saldırılarda bulunmayacaklardır. Yağma yapanlar olduğu takdirde bu durumdan her iki taraf haberdar edilip bunları cezalandıracak ve kaybedilen mallar telafi edilecektir. Bir saldırı olursa, asker gönderilerek karşılıklı yardımda bulunulacaktır. Han ve Hsiung-nular'dan hangisi ilk olarak bu andlaşmayı bozmaya cesaret ederse Göğün lanetine uğrasın. Nesillerden nesillere oğullarımız ve torunlarımız hepsi bu andlaşmaya bağlı kalsın.”⁴⁰¹

Bu andlaşma sonrasında ise Çin başka bir politikasını, daha önce Wu-sunlar ile Hunlar arasında M.Ö. 71'de uyguladığı bir politikasını, “barbarlara karşı barbarları kullanma”yı uygulamaya koyuyordu. Fakat bu seferki biraz daha farklıydı. Hunları Hunlara karşı kullanıyordu. Ho-han-yeh destekli 70.000 kişilik bir kuvvet M.Ö. 36'da Hakan Çi-çi'nin üzerine yürüdü ve “Batı Hunları”nın siyasi hâkimiyetine son verdi.⁴⁰²

Hunların bu dönemlerinde görülüyor ki, Çin kesif siyasetiyle birlikte diplomatik ilişkilerini, Ho-han-yeh hunları ile sürdürmeye devam etmişti. Fakat “Batı Hunları” yani Hakan Çi-çi bu kesif Çin siyasetine ve bu siyaseti temel alan Çin diplomasisine boyun eğmemiştir. Nitekim O, Çin elçisi Ku Chi'yi bile öldürmeye cesaret ederek Çin'e meydan okumuştur.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Ying-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, s. 196.

⁴⁰¹ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 59; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 161-164.

⁴⁰² Koca, “Büyük Hun Devleti”, s. 563; Ying-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, s. 197.

⁴⁰³ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 58.

Ho-han-yeh'ten sonra Hun hakanları Tiao-t'ao Mo-kao (M.Ö. 31-20), Chu-ni Hsü (M.Ö. 20-12) ve Chü-mo Ch'e (M.Ö. 12-8) zamanlarında diplomatik anlamda kayda değer bir olay gözükmemektedir. Hun Hakan'ı Wu-chu-liu Han (M.Ö. 8-M.S. 13) zamanında ise İmparator Wang-mang'ın kesif Çin siyasetlerinin devam ettiği görülür. Zira Wang-mang bu dönemde Hun şehzadelerini önce ülkesine davet ediyor sonrasında ise onları yakalatarak her birini ayrı ayrı "Hun Hakanı" ilan ediyordu. Wang-mang'ın amacı Hunları 15 parçaya bölmektir. Ancak bunu başaramamıştı. Hakan Hsien zamanında ise (M.S. 13-18) Wang-mang'ın kötü siyaseti devam etmişti. Bu Hakan'ın oğlu Ting, Wang Mang zamanında Çin'de öldürülmüş ve Hun-Çin ilişkileri bozulmuştu.⁴⁰⁴ Ho-han-yeh'in Çin'e bağlanmasından Hakan Yü Han zamanına (M.S. 18-46) kadar geçen zamanda kısaca söylemek gerekirse Hunların diplomaside peki fazla etkin oldukları söylenemez. Nitekim onlar özellikle ekonomik alanda Çin boyunduruğu altında kalmışlardır. Yü Han ise ülkesini güçlendirmiş Türkistan şehirlerinde de hâkimiyet sağlamıştır. Ayrıca bu Tanhu diplomatik anlamda da gücü eline almış ve bir mektubunda Han'a şöyle demiştir:

"Hsiung-nular esasen Hanlarla kardeştir. Hsiung-nularda iç karışıklık çıkınca Hsiao Hsüan Huang-ti, Ho-han-yeh Ch'an-yü'nün başa geçmesine yardım etmiştir. Bu sebeple Ho-han-yeh Han'a saygı duyarak tabii olmuştur. Şimdi de Han büyük bir karışıklık içine düşmüş, taht Wang-mang tarafından zorla ele geçirilmiş, Hsiung-nular da ordu yollayarak Mang'a saldırmış ve sınırlar boşalmıştır. Bu durum ülkeyi sarsarak harekete geçirmiş ve Han yönetimine özlem duyulmuştur. Böylece Wang-mang yenilmiş ve Han yeniden başa geçmiştir. Bu benim sayemede olmuştur! Bu kez de siz bana saygı gösteriniz!"⁴⁰⁵

Çin'den (İkinci Han Hanedanlığı'nın kuruluş zamanı) sözkonusu isteklerde bulunan Tanhu Yü, kendisini şanlı şerefli atası Mo-tun a benzetiyor, Ho-çin koşullarını Yeni Han Hanedanı'na kabul ettirmek istiyordu. Anlaşılyorki Han Hanedanlığı bu

⁴⁰⁴ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 198-202, 229-230.

⁴⁰⁵ Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 92.

dönemde Tanhu Yü'yü hediyeler ve büyük paralarla dizginlemeye çalışmıştı.⁴⁰⁶ Hun-Çin diplomatik ilişkileri bu hakan zamanında Hunlar lehine gelişme göstermesine rağmen Hunların kuzey ve güney olmak üzere bir daha birleşmemek üzere ikiye bölünmesi (M.S. 48) durumu tekrar Çin lehine döndürdü. Yü'nün oğlu Tanhu P'u-nu'ya karşı mücadeleler eden Pi (P'u-nu'nun yeğeni) kendine bağlı kuvvetlerle Çin'e bağlanmıştı.⁴⁰⁷ Çin ise bu durumdan faydalanarak kesif siyasetlerini devam ettirmişti. Öyle ki M.Ö. 51'de Kuzey Hunları'ndan gelen elçiyi kendisine bağlı olan Güney Hunları'nı gücendirmemek için kabul etmemişlerdir. Kuzey Hunları yine M.Ö. 52 ve 55 yıllarında Çin'e elçi ile birlikte hediyeler göndermiş; fakat Çin bunlara da pek önem vermemiştir. Çin onların elçilerini ancak Kuzey Hunları'nın Çin sınırlarına girdiği zamanlar sonrasında yağmalarını durduracakları ümidiyle 64 yılında kabul etmişti.⁴⁰⁸ Fakat bu tarihlerdeki ve bu tarihlerden sonraki Hun-Çin diplomatik ilişkisinin çok fazla önem arzetmediği görülür. Nitekim Kuzey Hun siyasî hâkimiyetinin son bulmasına kadar yer yer savaşları olmuştur. Güney Hunları ise Çin'e bağlılığını sürdürmüştür. Sonuçta onlar da siyasî hâkimiyetlerini kaybetmiştir.

4.4. ASYA HUNLARININ DİĞER SİYASÎ TEŞEKKÜLLERLE OLAN İLİŞKİLERİ

Asya Hunları diplomatik ilişkileri bakımından daha ziyade Çin ile temas halinde bulunmuş olmasına rağmen onların Yüe-çiler, Wu-sunlar ve Moğol-Tunguz kavimleri gibi ufak siyasî teşekküllerle de böyle ilişkiler kurduğu görülmektedir.

Asya Hunları ile diplomatik ilişkileri yönünden Çin haricinde dikkat çeken ilk teşekkül Yüe-çilerdir. Hun siyasî birliğinin oluşmasından sonra Tanhu T'ou-man, oğlu Mo-tun'u onlara rehin olarak vermişti. Nitekim Mo-tun'un Yüe-çilere rehin olarak verilmesi Hunların bu kavimle diplomatik içerisinde olduğunu göstermektedir. Fakat bu diplomatik ilişkilerin kesin olarak ne zaman başladığı hakkında bir fikir beyan etmek zordur. Bununla birlikte bu rehin verme olayının, M.Ö. 209'da Mo-tun'un Hun tahtına çıkmasından çok fazla önce olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü kaynakların gösterdiği üzere, Hunların Tanhu T'ou-man'ın etrafında birleşmesi M.Ö. 214 veya 215 yılında Çin

⁴⁰⁶ Ying-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 199.

⁴⁰⁷ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 66-67.

⁴⁰⁸ Eberhard, "Muahhar Han Devrinde (M.S. 25-M.S. 220) Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış", s. 349-350.

generali Meng Tien'in, onları Ordos bölgesinden çıkarması sonrasında olmuştur.⁴⁰⁹ Yü-çilerle böyle başlamış olan diplomatik ilişkiler Tanhu Mo-tun'un M.Ö. 203'te onlara vurduğu darbe ile son bulmuştur. Nitekim bu tarihten sonra herhangi bir diplomatik ilişkiye rastlamadık. İki kavim arasındaki ilişkiler bundan sonra savaş alanında olmak üzere Tanhu Ki-ok zamanında (M.Ö. 174-160) meydana gelmiştir. Tanhu Ki-ok vurduğu bir darbe ile onları yerinden oynatmış ve iyice batıya kaydırmış,⁴¹⁰ böylece siyasî ilişkilerde duraklamıştır. Bu olaydan çok sonra M.Ö. 138'de Çin'in ittifak kurmak suretiyle Yü-çileri Hunlara karşı tekrar aktif hale getirme çabaları vardır; ancak bu başarısız olmuştur.⁴¹¹

Hunların ilk dönemlerinde diplomatik ilişki kurduğu ve sonrasında bu ilişkilerinin daha çok savaşlarla devam ettiği diğer bir kavimde Tung-hular olmuştur. Hunların onlarla diplomatik ilişkilerinin Tanhu Mo-tu'nun tahta çıktığı zamanda (M.Ö. 209) başladığı görülmektedir. O zamanlar Hunlara göre güçlü konumda olan Tung-hular Hun Tanhusuna üç kez elçi göndererek, ondan sırasıyla babasının atını, kendisinin hanımını ve ülkesine ait bir toprak parçasını istemişlerdi. Onların ilk iki isteğini muhtemelen kuvvetini toparlamak için kabul eden Tanhu Mo-tun, sözkonusu toprak talepleri karşısında tepkisini göstermiştir. "Toprak devletin temelidir." Diyen ve verilmemesi gerektiğine inanan Tanhu ordusuyla Tung-hulara ağır bir darbe vurarak onların halkını malını ve mülkünü ele geçirmiştir.⁴¹² Hunlar, Tung-hular gibi Tung-huları meydana getiren Moğol-Tunguz karışımı⁴¹³ Wu-huan ve Sien-pilerle de ilişkilerini sürdürmüştür. Tanhu Mo-tun'un M.Ö. 206'da Tung-hulara vurduğu darbe sonucu bu kavimler her yıl Hunlara haraç vermek zorunda kalmışlardır. Öyleki Wu-huanlardan alınan haracın M.S. 2'lere kadar devam ettiği görülür. Bu tarihlerde Hunlar onlardan alınan vergileri toplamak üzere onlara elçiler, vergi memurları, göndermişlerdir. Fakat bu sıralara kadar böyle devam eden ilişkiler, Wu-huanların Hun elçi ve yardımcıları ile yine bu sırada Wu-huan ülkesine gitmiş olan bazı Hunları öldürmeleri sonucu bozulmuştur. Bu olay üzerine Hunların Sol Bilge Kralı üzerlerine

⁴⁰⁹ Cosmo, "Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi", s. 713; Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 82-83; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 45; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, 163; Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 537; Yıng-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 169.

⁴¹⁰ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 60, 63; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 45-47; Durmuş, "Vusunlar" s. 783.

⁴¹¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 52-53.

⁴¹² Onat, Orsoy, Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi*, s. 5-7.

⁴¹³ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 67.

giderek onları dağıtmış ve perişan bir hale getirmiştir. Fakat bu zamana kadar geçen dönemlerde Wu-huanların da Hunlar'a saldırdıkları anlaşılmaktadır. Zira M.Ö. 71'de Hunların kötü durumda olmalarından faydalanarak onlara saldırmışlardır.⁴¹⁴ Hakan Çiçi ve hunlarının batıya doğru çekildikleri dönemlerde bir ara kopan Hun-Wu-huan ilişkileri, Çin'e bağlanan Hunlar ile devam etmiştir. M.S. 25-57 yılları arasında güçlerini Hakan Yü ile tekrar yakalayan Hunların Wu-huan ve Sien-pilerle diplomatik ilişkiler sonucu ittifaklar kurarak Çin'in kuzeyini yağmaladıkları anlaşılmaktadır. Ancak onlar daha çok Çin tarafından Hunlara karşı kullanılmıştır. Nitekim Çin kışkırtması ile zaman zaman Hunlara saldıran Sien-piler, 87 yılında Hunları yenerek dağıtan kavim olmuştur.⁴¹⁵ M.Ö. 155'lerde ise Kuzey Hunları'nın topraklarına yerleşerek Hun hâkimiyetini Moğolistan'dan kaldırmışlardır.⁴¹⁶

Moğol-Tunguz karışımı kavimler ve Hint-Avrupa kavimleri arasında gösterilen⁴¹⁷ Yüe-çilerden başka Hunların temas kurduğu bir diğer kavim de Wu-sunlardır. Anlaşıldığı kadarıyla da Hunlar ilk başlarda Wu-sunların koruyuculuğunu yapmışlardır. Yüe-çilerle savaş halinde olan Wu-sun hükümdarı Nan-teu Mi, bu savaşlar sırasında öldürülünce onun oğlu Kun-mo halkıyla birlikte Hunlara sığınmıştır.⁴¹⁸ Kun-mo güçlendikten sonra ise Hun hakanından babasının öcünün alınması için yardım istemiş ve yapılan yardım sayesinde Yüe-çileri yenerek, onları iyice batıya sürmüştür. Bu Hun hakanının Ki-ok olması gerekir. Çünkü bahsi geçen olay daha önceleri de değindiğimiz üzere onun zamanında olmuştur. Wu-sunlarla ilgili dikkat çekilmesi gereken önemli konulardan biri de Hunlar ile Çinlilerin diplomatik mücadelelerinin birinde yer almasıdır. Çin ile diplomatik ilişkilerini geliştiren Wu-sun Kun-mosu'na evlenmesi için Çin tarafından bir prenses gönderilmiştir. Bu olay üzerine Hunlar da bu evliliğin önemini bildiğinden Kun-mo'ya bir gelin de kendileri göndermiştir. Hunların gönderdiği bu gelin Kun-mo'nun sol tarafında yerini almıştır. Yıng-Shih Yü, Hunlar gibi Wu-sunların da sol tarafı şerefli saydığını bu yüzden Han'ın bu diplomatik mücadeleyi kaybettiğini kaydetmektedir.⁴¹⁹ Hunların himayesine rağmen M.Ö. 105'den sonra Çin ile diplomatik ilişkiler kuran Wu-sunlar bununla kalmamış

⁴¹⁴ Yıng-Shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 178-179, 190.

⁴¹⁵ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, 240-241,321.

⁴¹⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 69.

⁴¹⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 46.

⁴¹⁸ Durmuş, "Vusunlar", s. 724.

⁴¹⁹ Yıng-shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", s. 180-186.

M.Ö. 71’de de yine onlarla ittifak kurarak Hunlara saldırmışlardır.⁴²⁰ M.Ö. 51’den sonra ise Hakan Çi-çi tarafından tekrar himaye altına alınmışlardır. M.Ö. 36’da Çi-çi’nin hâkimiyetinin son bulmasından⁴²¹ sonra ise Hun-Wu-sun ilişkilerinin durduğu anlaşılmaktadır. Nitekim iki kavimin ilişkisine dair herhangi bir kayda rastlayamadık.

---

⁴²⁰ Durmuş, “Vusunlar”, s. 785.

⁴²¹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 65-66.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AVRUPA HUNLARI VE DİĞER DEVLETLERLE OLAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

5.1. AVRUPA HUNLARI

5.1.1. Ortaya Çıkışları ve Siyasî Teşekkülleri

Avrupa Hunları, Asya Hunları soyundan gelen⁴²² ve batıya göç ederek büyük bir Türk imparatorluğu kuran Türk topluluğudur. Grousset, onların Batı Hunlar'ı, diğer bir ifadeyle Hakan Çi-çi etrafında birleşerek Aral ve Balkaş göllerinin kuzeyinde yaşayan Hunlar soyundan geldiğine işaret etmektedir.⁴²³ Bununla birlikte Avrupa Hunları üzerine çeşitli çalışmaları olan Ahmetbeyoğlu, Orkun ve Kurat, Avrupa Hunlarının oluşumunda Hakan Çi-çi soyundan olan Hunlara ek olarak, Kuzey Hunları'ndan batıya yani Çi-çi Hunlar'ı taraflarına gelerek onlarla birleşen (II. yüzyılın ortaları) Hunların da etkili olduğuna işaret etmektedirler.⁴²⁴ Nitekim bizim fikrimiz de bu yöndedir.

Avrupa Hunları'nın, Asya Hunları soyundan geldikleri verdiğimiz bilgiler dâhilinde kesin gözükmektedir. Ancak onların ilk siyasî teşekküllerinin nasıl olduğu hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklar, daha çok onların Hun Başbuğu Balamir ile 370'li yıllarda batıya gidişlerinden bahsetmektedir.⁴²⁵ Fakat doğaldır ki, onlar ani bir birleşme ve ani bir hareketle batıya yönelmemişlerdir. Ayrıca yeni oluşmuş bir siyasî teşekkülün aniden Alan, Ostrogot ve Vizigot gibi birçok kütleyi üstün bir başarıyla yenip batıya sürdüklerini söylemek pek olanaklı değildir. Gerçi Ahmetbeyoğlu'nun, Ammianus Marcellinus'den aldığı şu cümleler: “... *Onlar (Hunlar), belli bir mesafeden keskin, sivri uçlu bronz veya demir mızraklarla savaşırlar. Bunları hedefe doğru fırlatmakta müthiş hünerlidirler. Mızrakları attıktan sonra dörtnala giderler ve hayatlarını hiçe sayarak kılıçlarla göğüs göğüse savaşırlar. Düşmanlar*

⁴²² Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 70-72; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 86, 88; Baştav, “Avrupa Hunları”, s. 597; Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 9; Koca, “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, s. 466; Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 13.

⁴²³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 86.

⁴²⁴ Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 12; Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 11-12; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 20-21.

⁴²⁵ Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 70; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 25; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 72.

*süvari kılıcı ile yaralanmaktan korunurlarken, hasımlarının üzerine kıvrılmış ipler atarlar ve onları dolayıp düşmanı yakalar, el ve ayaklarına zincirler vururlar.”*⁴²⁶ Hunların savaşlarda çok yetenekli ve tecrübeli olduklarını göstermektedir. Yine de, onların siyasî teşekküllerini bir anda oluşturduklarını söylemek şaşkıncu bir olay olsa gerek. Zira Koca, onların teşkilatlarını 350’li yıllarda tamamlamış olabileceklerini bildirmektedir.⁴²⁷ Bununla birlikte bu tarih de çok eski dönemleri göstermemektedir. Burada açık olmayan bir konuda onların hangi sebeple göç ettikleri ve neden batıya göç ettikleri meselesidir. Grousset ve Kurat, bu harekâtın sebebinin tam olarak bilinmediğini ifade etmekle⁴²⁸ birlikte Kafesoğlu onların Uar-Hunlar’ı (Akhunlar) tarafından 350’li yıllarda Güney Kazakistan bölgesinden Volga’ya sürüldüklerine işaret etmektedir.⁴²⁹ Ayrıca Koca’nın şu sözleri bu konu hakkında bize farklı bir fikir daha vermektedir. O, şöyle demektedir:

*“Türk göçleri genellikle doğu-batı ekseninde gerçekleşmiştir. Hatta diyebiliriz ki, Türkler daima doğudan batıya doğru bir akış içinde olmuşlardır. Türkler’in batıya doğru göçlerinde ve yayılmalarında en çok kullandıkları yol, Karadeniz’in kuzeyinden Orta Avrupa’ya ve Balkanlar’a ulaşan kuzey yolu olmuştur. Hemen belirtelim ki, bu tesadüfen meydana gelmiş bir olay değildir. Bu tarihi gelişmeyi kolaylaştıran ve teşvik eden bazı temel sebepler vardır. Her şeyden önce Ural Dağları’ndan Orta Avrupa’ya kadar olan Karadeniz’in kuzeyindeki sahalar, Orta Asya’daki bozkırların tabii bir uzantısı durumundadır. Daha doğrusu burası bitki örtüsü ve iklimiyle Türklerin kendilerine has hayat tarzlarını sürdürmeye son derece elverişli bir bölge idi. Bu durum hiç şüphesiz Türk göçlerini ve yayılmasını teşvik eden önemli bir faktör olmuştur. Öte yandan, bu yön ve bu yol üzerinde Türklerin önüne aşamayacakları tabii bir engel veya Çin, İran ve Bizans gibi yerleşik medeniyete sahip büyük bir devlet çıkmamıştır.”*⁴³⁰

⁴²⁶ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 26-27.

⁴²⁷ Koca, “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, s. 466.

⁴²⁸ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 88; Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 12.

⁴²⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 86.

⁴³⁰ Koca, “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, s. 466.

Bu düşünceler bize göçebe bozkırlıların yaşam biçimlerine uygun topraklar aradığını göstermektedir. Bununla birlikte batıya göç etmeleri de, Ön Asya tarafının İran ve Bizans tarafından kapatılmış olması doğudaki Çin hâkimiyeti ve buna ek olarak Kuzey Hunları'nın daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere II. asrın ortalarında batıya itilmelerine neden olan Sien-pilerin hâkimiyet kalıntılarına (Avarlar ve ilk başlarda bunların hâkimiyetlerinde yaşayan Kafesoğlu'nunda belirttiği Akhunlar) dayandırılabilir. Ancak bunlar sadece bu dönemdeki tarihin akışını değerlendiren yorumlardır. Beklide ilerideki araştırmalar bize Türklerin batıya göçüş nedenleri hakkında daha farklı nedenler sunacaktır.

5.1.2. Karadeniz'in Kuzeyinden Avrupa'ya Uzanışları

Avrupa Hunları'nın Karadeniz'in kuzeyinden batıya olan hareketleri çok hızlı cereyan etmiştir. Hunlar önce, o zamanlar Dinyeper'in doğusunda bulunan ve Sarmat topluluklarından biri olan⁴³¹ İran menşeli⁴³² Alanlar'ın ülkesini ele geçirdiler. Alan ülkesini ele geçirdikten sonra İtil (Volga) kıyılarında görünen Hun Başbuğu balamir idaresindeki Hunlar, 374 yılında bir Cermen kavmi olan ve Don-Dinyeper nehirleri arasında yaşayan Ostrogotlara çarptı ve bu devleti yıktı. Kralları Ermanarikh ise Hunlarla yaptığı harplerde almış olduğu yaralara tahammül edemeyerek intihar etti.⁴³³ Hunlar, Alan ve Ostrogot ülkelerinin fethinden sonra, Dinyeper'in batısında yaşayan⁴³⁴ Vizigotlara komşu oldu.⁴³⁵ Vizigotlara da ağır bir darbe vurarak kralları Atanarikh'in kalabalık Vizigot kütleleriyle batıya doğru kaçmalarına neden oldu (375). Böylece Hun askerî gücünün harekete geçirdiği çeşitli kavimlerin, birbirlerini yerlerinden atarak ve Roma İmparatorluğu'nun Kuzey eyaletlerini alt-üst ederek ta İspanya'ya kadar uzanmak suretiyle Avrupa'nın etnik çehresini değiştiren tarihî "Kavimler Göçü" başlamış oldu. Hunlar Gotlardan ve Alanlardan teşkil ettikleri yardımcı kuvvetlerle takviyeli olarak ilk defa 378 baharında Tuna'yı geçtiler ve Romalılardan mukavemet görmeksizin

⁴³¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 88.

⁴³² Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 15; Baştav, "Avrupa Hunları", s. 597; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 77.

⁴³³ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 72.

⁴³⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 88.

⁴³⁵ Baştav, "Avrupa Hunları", s. 598.

Trakya'ya kadar ilerlediler. Ancak Roma topraklarında görünen bu kuvvetler, keşif vazifesini yapan öncülerdi.⁴³⁶

Avrupa adeta kaynıyordu. Hunların 378'lerde Tuna'yı geçtikleri sırada Doğu Roma'da Önemli gelişmeler olmaktadır. Daha önce Hunların batıya sürdükleri Gotların bir kısmı aralarında ihtilaf çıkması nedeniyle Roma İmparatorluğu'na müracaat ile kendilerine yer verilmesi karşılığında Roma'ya tabi olacaklarını bildirmişlerdi. Roma İmparatoru Valens ise onlardan faydalanabilmek amacıyla bu isteklerini kabul etmişti. Fakat Gotların doğu Roma komutanlarında kötü muamele görmeleri, Doğu Roma için hiç de iyi olmadı. Kısa sürede Gotlar, Doğu Roma ordusu ile karşı karşıya kaldı.⁴³⁷ 377 yılının sonbaharında Gotlar bir Roma ordusu tarafından sıkıştırıldı. Batı tarihi için kaydettiklerine sıkça başvurulanan Priskos ve Ammianus'tan da birçok bilgiler alarak, Avrupa Hunları hakkında geniş bilgiler veren Thompson'un verdiği bilgilere göre, Gotlar Trakya'daki Balkan dağlarının dar geçitlerinde sıkıştırılmıştı ve durumları ümitsizdi. Yiyecekleri kalmamış ve Roma kuşatmasını delip geçme çabalarının hepsi püskürtülmüştü. Son hadde ulaştıklarında ise bazı Gotlar, düşman hattını gizlice geçmeyi başarmış, o zamanlar Tuna'nın kuzeyindeki topraklarda dolaşan Hun-Alan kıt'aları ile ittifak oluşturmuş ve böylece Romalıları yenmişti.⁴³⁸ İşte bu yenilgi Romalıları için iyi olmadı. Hâlihazırda Hun- Alan kıt'aları ile ittifak kurmuş olan Batı Gotları (Vizigotlar), o sıralarda Tuna'yı geçerek Roma'dan sığınma talep eden ve sığınma talepleri reddedilen Viderik mahiyetindeki doğu Gotları (Ostrogotlar)'nı da ittifaklarına dâhil ettiler. Böylece bu birlikler İstanbul'a kadar bütün Trakya'yı baştanbaşa tahrip ettiler. Olay bununla da kalmadı. 378'de Doğu Roma İmparatoru Valens Edirne'de Gotlar'ın karşısına çıktı. Bu savaşta Roma ordusu hezimete uğrarken, İmparator Valens de öldürüldü (9 Ağustos 378). Hun- Alan ve Doğu- Batı Gotları'ndan oluşan bu karışmış topluluk ancak İmarator Valens'in yerine geçen I. Theodosios (379-395) tarafından sakinleştirilebildi. I. Theodosios, onları Roma topraklarına yerleştirerek Roma'nın herhangi bir savaşında yardım etmeleri ve böylece iç işlerinde serbest kalmaları şeklinde bir antlaşmaya ikna etti. Fakat Theodosios'un ardından Doğu Roma'da (Bizans) yerine geçen oğlu Arkadius zamanında (395-408) Batı Gotları tekrar hareketlenmeye başladı. Batı Gotları Atina ve Sparta gibi yerleri aldı (398). Roma onları

⁴³⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 72-73.

⁴³⁷ Orkun, *Attila ve Hunları*, s. 18.

⁴³⁸ Thompson, *Hunlar*, s. 41-42.

kontrol edemedi; ancak bu sıralar Batı Gotları başında bulunan Alarik'e İlyria valiliğinde orduyu yönetme makamı verildiğinde bir sükûnet sağlanabildi.

5.1.3. 395'ten Attila'nın Ölümüne Kadar Avrupa Hunları

Roma'da yukarıda belirttiğimiz olaylar olurken Hunlar, Roma İmparatoru I. Theodosios'un ölüm yılı olan 395'te iki cepheli olmak üzere yeniden harekete geçtiler. Hunların bir kısmı Balkanlardan Trakya'ya ilerlerken bir kısmı da Kafkaslardan Anadolu'ya yönelmişti. Anadolu'ya yönelen Hun akını, Basık ve Kursık adlı iki liderin idaresindeydi. Romalılar olduğu kadar Sasani İmparatorluğunu da telaşa düşüren bu akında Avrupa Hun süvarileri, Erzurum bölgesinden itibaren Karasu-Fırat vadilerini takip ederek Malatya'ya ve Çukurova'ya ilerlemişler; bölgenin tahkimli kaleleri Edessa (Urfa) ve Antakya'yı bir müddet kuşattıktan sonra Suriye'ye inerek Tyros (Sûr)'u baskı altına almışlar, oradan ise Kudüs'e yönelmişlerdi. Bu hızlı akının temsilcileri sonbahara doğru ise kuzeye çark ederek Kayseri-Ankara civarlarına ulaştılar ve oradan Azerbaycan-Bakü yolu ile merkezlerine döndüler (395-396).⁴³⁹ Bununla birlikte Baştav, Süryani rahibi Efraim'den aldığı bilgilerle, aslında Hunların daha erken bir zamanda Alanları yendikten sonra güneye indiklerini belirtir. Buna göre Hunlar, Alan ülkesini ele geçirdikten sonra, Roma'nın doğu eyaletlerine akınlara başlamış, 359'da İran'a (Sasani İmparatorluğu'na), 363-373 arasında da Kafkasya üzerinden Ermenistan'a girmişlerdi. Daha sonrasında ise yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Urfa'ya kadar inerek Mezopotamya içlerine girmişlerdi.⁴⁴⁰

Hunların bu hızlı harekâtları hiç kuşkusuz etrafa büyük bir korku ve dehşet salmıştı. Sinor, bu harekâtı mısralarına alan Aziz Hieronymus'un şöyle yazdığını kaydeder: “*Heyhat, birden bire haberciler sağa sola koşuşmaya başladı ve bütün doğu sarsıldı... En umulmadık zamanlarda her yere eriştiler; süratleri söylentiden daha hızlı gidiyor...*”⁴⁴¹ Buna ilaveten Kurat, Urfa piskoposu Efraim'in Hunlardan bahsederken şunları söylediğini belirtmektedir: “*(Hunlar) Yecüc ve Mecüc süvarileridir, küheylanların sırtında fırtına gibi uçarlar, karşılarında durabilecek kimse yoktur.*”

⁴³⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 73.

⁴⁴⁰ Şerif Baştav, “Attila'nın Hayatı ve Ölümü”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, (Kasım 1962), s. 34.

⁴⁴¹ Denis Sinor, “Hun Dönemi”, (Çev. Mete Tunçay), *Erken İç Asya Tarihi*, (4. Baskı), (Der. Denis Sinor), İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 252.

Ayrıca Kurat, Baştav gibi Avrupa Hunlarının 359 ve 373 tarihlerinde güneye indiklerini kaydetmiştir.⁴⁴²

395'te harekâta geçen Hunların, bir kolu Suriye içlerine kadar yayılmıştı. Diğer kolu ise Tuna'yı geçerek Moesia düzlüklerini zapt ile Trakya'ya kadar ilerleyerek geçtikleri yerleri tahrip etti.⁴⁴³ Fakat batıdaki bu Hun baskısı asıl 400 yılına doğru Hükümdar Uldız kumandasında hissedildi. Bu sıralarda Hunların önünden kaçıp, Batı Roma topraklarına tecavüz ederek huzursuzluk çıkaran kavimler, aynı zamanda Hunların da hasımları oldukları için, Batı Roma ile müşterek hareket etmek gerekiyordu. Üstlerine giden barbar kavimler dolayısıyla Batı Roma dehşet verici bir durum içerisindeydi. Nitekim Uldız'ın Tuna'da görünmesiyle kavimler göçünün ikinci büyük dalgası başlamış, bir kısım Vandal kuvvetleri ve Hunlardan kaçan Vizigotlar İtalya'da görünmüşlerdi. Alarikh'in idaresindeki bu Got tehlikesi Romalı kumandan Sitalikho tarafından güçlkle engellendi (Nisan 402). Fakat daha korkunç bir barbar belirdi ki, o da Hun korkusuyla yerlerini terketmiş olan Vandalları, Suebleri, Kuadları, Burgondları, Saksonları, Almanları ve bunlar gibi başka kavimleri de kendi hâkimiyeti altında birleştirmiş olarak Roma üzerine yürüyen Radagais idi. Radagais İtalya'da büyük tahribat yapıyor Roma'yı yeryüzünden kaldıracığını ilan ediyordu. Roma komutanı Sitalikho'nun bile durduramadığı bu barbarlar ancak Hükümdar Uldız kumandasındaki, Roma kuvvetleriyle destekli Hun ordusu tarafından bugünkü Floransa'nın güneyinde mağlup edilebildi (Ağustos 406) ve Radagais de idam edildi.⁴⁴⁴ Bu zamandan biraz önce Doğu Roma da çok kötü günler geçirmişti. 399 yılından beri bir araya toplanan Got paralı askerlerinin komutanı Gainas'ın⁴⁴⁵ birliği İstanbul'a saldırmış Doğu Roma iyice karışmıştı. Öyle ki Gainas'ın birliği 400 yılının yaz aylarında İstanbul'da terör estirmişti. Fakat İstanbul'un yerli halkının mukavemeti, Gainas'ın birliğine çok kayıp verdirdiğinden onun bir kısım ordusu kaçmıştı. Kendisi

⁴⁴² Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 17.

⁴⁴³ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 43.

⁴⁴⁴ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 73-74.

⁴⁴⁵ Gainas'ın, Bizans'a başkaldırısını Auguste Bailly şöyle anlatmaktadır: “*Yabancılar mevki vermesi, Bizans'ın zaaflarından biri idi. Tam anlamı ile bir Bizans milliyetçiliği mevcut olmaması sebebiyle imparatorluk, savunması için ücretli askerlere muhtaç bulunuyordu. Sınırlarını koruyanların milletteşlerini şehirlerinde bir kenara nasıl atabilirdi? İmparatorluk askerlerinin en tanınmış şefi Gainas (Gainos), bir Goth idi. Başkentte onun etrafında güçlü bir Cermen partisi gruplaşıyordu. Şüphesiz sonradan tahta geçmek emeliyle yerini almak istediği Eutrope'un can düşmanı olan Gainos, Anadolu Cermen askerlerinin başına geçti ve İstanbul üzerine yürüdü. Bu yürüyüşün yarattığı korku ile Arcadius, Eutrope'un idamına razı oldu. Fakat Gainos'un zaferi kısa sürdü.*” Auguste Bailly, *Bizans Tarihi I-II*, (Çev. Haluk Şaman), Tercüman Yay. Trhz., I, 25-26.

ise geri kalan maiyeti ile Trakya üzerinden Tuna'nın kuzey kıyılarına, yani eski yurtlarına dönmüştü. Fakat Gainas, tabiri yerindeyse yağmurdan kaçarken doluya tutulmuştu. Hun Hükümdarı Uldız, Gainas'ın birliklerini dağıtmış, kendisini de öldürerek başını yeni yıl armağanı olarak İstanbul'a göndermişti (3 Ocak 401). O sıralarda Doğu Roma İmparatoru olarak bulunan Arkadius ise, teşekkür olarak Uldız'a bir sürü hediye göndermişti. İşte yukarıda bahsini ettiğimiz Alarikh öncülüğündeki Gotların Bato Roma üzerine yürümesi de bu olaydan sonra olmuştu. Ayrıca Ahmetbeyoğlu'nun belirttiğine göre, Sitalikho, Alarikh öncülüğündeki Gotları, tek başına değil Hun-Alan birlikleri yardımı ile durdurabilmişti.⁴⁴⁶ Hun Hükümdarı Uldız döneminde olaylar böyle bir seyir içindeyken, Uldız'ın özellikle 408 veya Kafesoğlu'nun belirttiği üzere 409'da⁴⁴⁷ Trakya'ya bir başka akın yönelterek Moesia'daki Castra Martis'i (Kula) ele geçirdiği kaydedilmektedir.⁴⁴⁸ Şerif Baştav ise, bu akın sırasında Uldız'ın Castra Martis kalesi haricinde birçok yeri de zaptettiğini belirtmektedir. Fakat bu olay sırasında Bizans'ın barış teklifleri karşısında Uldız'ın ağır isteklerde bulunması ortalığı karıştırmış ve Bizas ordusunun saldırısı üzerine Uldız ve kuvvetleri, aldıkları yerleri terkederek geri çekilmişlerdir (409).⁴⁴⁹

Hükümdar Uldız'ın ölümü (410 sıraları)'nden sonra Hun İmparatorluğunun başında Karaton bulunuyordu. Ona 412-413 yıllarında Bizans'tan Olympidoros başkanlığında bir elçilik heyeti gitmişti. Fakat bu elçilik ziyaretinden itibaren yaklaşık on yıl boyunca, 422'de Trakya'ya büyük bir akın yapmalarına kadar, Hunlar hakkında hiçbir haberin olmadığı kaydedilmektedir.⁴⁵⁰ Anlaşıldığına göre bu süre zarfında daha çok doğu işleriyle uğraşılmıştı. 422 yılında ise Hun hükümdar ailesine mensup Rua, Muncuk, Aybars ve Oktar isimli dört kardeşten Rua imparatorluk makamını işgal ediyor, aynı zamanda Attila'nın babası olan Muncuk erken öldüğü için, diğer iki kardeş "kanat elig"leri durumunda bulunuyorlardı. Rua ve kardeşleri döneminde birçok önemli olay meydana gelmişti. Bunlardan birisi 422 yılındaki Trakya akını idi ki, Hun kuvvetlerinin İstanbul'u muhasara ettiği bu akın sonrasında Doğu Roma yıllık 350 libre⁴⁵¹ altın olmak üzere vergiye bağlandı. Diğer önemli bir olay Bizans İmparatoru II.

⁴⁴⁶ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 45-46.

⁴⁴⁷ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 74.

⁴⁴⁸ Sinor, "Hun Dönemi", s. 256.

⁴⁴⁹ Şerif Baştav, "Avrupa Hun İmparatorluğu", s. 603; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 49.

⁴⁵⁰ Sinor, "Hun Dönemi", s. 256-268; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 74-75.

⁴⁵¹ Şerif Baştav, "Avrupa Hun İmparatorluğu", s. 615.

Theodosios'un (480-450), Batı Roma üzerine ordu ve donanma sevketmesi sonrasında Batı Roma'nın Hunlardan yardım almasıydı.⁴⁵² Kayıtlara göre bu olay şöyle gerçekleşmişti: 423'te Batı Roma İmparatoru Honorios ölmüş ve yerine Senatör Johannes imparator seçilmişti. Çünkü Büyük Theodosios'un kendi tarafından erkek halefi kalmamıştı. Ancak Büyük Theodosios'un kızı Galla Placidia, Doğu Roma İmparatoru II. Theodosios'un yardımını sağlayarak Johannes'e karşı taarruza geçti. O, kendi oğlu III. Valentinianus'u tahta çıkarmak istiyordu. Fakat o, küçük yaşta idi. Bu taarruza karşı Johannes ise, yardım istemek üzere komutan Aetius'u Hunlara gönderdi. Rua, Aetius'un ricasını kabul ederek İtalya üzerine bir kuvvet gönderdi. Fakat bu kuvvet gelmeden Johannes bertaraf edilmişti (425). Bu olaydan sonra III. Valentinianus (425-455) imparator oldu. Oğlunun küçük olmasından dolayı iktidarı ele geçiren Galla Placidia ise, Aetius ile anlaşarak onu konsüllük makamına getirmek zorunda kaldı. Böylece yardıma gelen Hunları da dizginlemiş oluyordu. Fakat Hunlar Bizans'tan yine de ağır bir harp tazminatı almayı başardı. Burada diğer önemli bir olay ise Aetius ile Hunların dostluk kurması ve bu sayede Hunların her iki Roma imparatorluğuna da tesir edebilmesiydi. Ayrıca Aetius da Hunlardan olabildiğince yararlandı ve onlar sayesinde nüfuzunu artırdı. 429 yılı sonunda Hun dostluğu ve desteği sayesinde İtalya'da Roma ordusunun üst komutanlığına (Patricius) atandı. Fakat 432 yılına gelindiğinde Galla Placidia, Aetius'un bu ünvanını alarak Afrika duxu ve Aetius'un rakibi Bonifacius'a verdi. Patricius ilan edilen Bonifacius, birlikleriyle Rimni civarında Aetius'u yendi. Bunun üzerine Aetius Hun Hükümdarı Rua'ya sığındı ve onun desteğiyle 433 yılında tekrar Roma'ya döndü. Roma'da Gotlar ve Cermen kavimleriyle yaptığı savaşlarda yine Hunlardan yardım aldı. Böylece bu kavimler karşısında başarıya ulaşan Aetius'a Patricius makamı tekrar verilirken Hunlara da yardımları karşılığında Pannonia bölgesi verildi.⁴⁵³ Tam bu sıralarda Bizans, Hunların hasmı olan bazı kavimleri himaye ediyor ve onları Hunlara karşı kışkırtıyordu. Bu olay üzerine Rua, Esla adındaki bir elçisini Bizans'a göndererek bu duruma son verilmesini, ayrıca daha önceden Hunlardan kaçıp onlara sığınan bazı Hunların teslimini istedi. Bizans ise barış tesis etmek ümidiyle Rua nezdine elçi göndermeye karar vermişti ki, bu sırada Rua vefat etti (433-434).⁴⁵⁴

⁴⁵² Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 75.

⁴⁵³ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 57-58.

⁴⁵⁴ Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 22-23; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 75-76; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 59.

Avrupa Hunları'nın yıldızı parlamıştı. Onlar artık Avrupa'nın korkulu rüyasıydı. Avrupa'dan Afrika'ya, Önyasya'ya kadar yayılmış ve belki de döneminin en güçlü imparatorluğuna sahip olan Roma, onların karşısında diz çökmüştü. Bununla birlikte onlar sayesinde ayakta durabiliyorlardı. Nitekim bu dönemlere değinen Roux onlardan şu cümlelerle bahsetmektedir: “*Romalılar onlara saygı duyuyor olmalıydılar: Hunlardan korkmaktan çok onlara hayrandılar. Hatta Romalılar çocuklarını Hunlara rehin olarak sunup, karşılığında Vizigotlara, Fransızlara ve Burgondlara karşı kendileriyle ittifak yapmalarını istiyorlardı.*”⁴⁵⁵

Hükümdar Rua'nın ölüm haberi İstanbul (Konstantinopolis) halkını sevinçten çıldırtmış, onun ölümüyle beraber sorunun da (yani Hun tehlikesinin) gömüldüğü sanılmıştı. Oysa öyle olmadı. Ondan sonra ağabeyi Bleda ile birlikte Attila, Hunlara hükmetmeye başladı.⁴⁵⁶ Fakat Hunların başına geçtiği zaman 39-40 yaşlarında olan, babası Muncuk'un erken ölümü nedeniyle amcası Rua'nın yanında yetişen ve Hun iç-dış siyasetini çok iyi öğrenmiş bulunan Attila, eğlenceden hoşlanan enerjisi kıt kardeşi Bleda'yı ikinci planda bırakarak o kısa zamanda imparatorluğun idaresini eline almıştı. Zira Bleda da 445'te eceli ile ölmüştü.⁴⁵⁷ Hükümdar Attila'nın Rua'dan sonra yaptığı ilk iş, Rua dönemindeyken Bizans ile yapılmak istenen; ancak gerçekleşmemiş olan görüşmeleri yoluna koymak oldu. Hun imparatoru derhal yola çıkarak İllria (Arnavutluk ve Dalmaçya sahası)'da Morova ile Tuna'nın birleştiği yerde, Tuna'nın diğer kıyısına tanzim edilmiş olan Constantia surları karşısında kurulmuş olan Margus (bugünkü Orasje-Dobruca) şehrinde, bütün halkın gözleri önünde at üzerinde olduğu halde isteklerini elçi Plinthas başkanlığındaki Doğu Roma heyetine barış şartları olarak kabul ettirdi (434). Yapılan andlaşmaya göre, kısaca Bizans Hunlardan kendilerine kaçmış olan kaçakları iade edecek, Hunların hâkimiyeti altındaki kavimlerle veya kabilelerle ortaklık yapmayacak, Hun ülkesinde bulunan esirlerin her biri için 8 altın kurtarma ücreti ödeyecek ve Rua döneminde bağlandıkları vergiyi bundan sonra yıllık 700 libre olarak verecekti.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 71.

⁴⁵⁶ Sinor, “Hun Dönemi”, s. 259.

⁴⁵⁷ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 76.

⁴⁵⁸ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 61-62; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 76; Priskos, *Greks Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 24; Ahmetbeyoğlu, “Büyük Hun Hükümdarı Attila”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, C. I, 902.

Hun Hükümdarı Attila Bizans ile Margus andlaşmasını yaptıktan sonra, kendi imparatorluğu içerisindeki sükûneti sağladı. İtil (Volga) kıyılarındaki Şaragur (Ak-Oğur)'ların ayaklanma teşebbüsünü bastırdı (435).⁴⁵⁹ Yine bu sıralarda ülkesinin doğusunda Bizans'tan gelen sefirleri kabul eden Ağaçerileri tekrar itaat altına aldı.⁴⁶⁰ Batı kanadı ağırlık merkezinin Tuna etrafında, doğu kanadı ağırlık merkezinin ise Dinyeper havalisinde olduğu bu tarihlerde Hun İmparatorluğu içinde, Cermen (Doğu Gotları, Gepidiler, Turciling, Suebler, Kuadlar vs.), İslav (Veneda, Ant, Sklaven), İran (Alan, Bastarna vs.), Fin-Ugor (Çeremis, Morduin vs.) ve Türklerden (Beş-ogur, Altı-ogur, Şaragur, Ağaçeriler) oluşan birçok kavim bulunuyordu. Sayıları 45'e varan ve çeşitli dil ve soydan olan bu kavimler yalnız siyasî yönden bir birlik teşkil etmekte, bu yabancı kavim veya zümreler ancak reisleri, şefleri ve kralları vasıtasıyla devlete bağlı bulunmakta idiler. Bahsi geçen kavimler yanında, Hun ordularının Batı Roma'ya Kral Gundikar idaresindeki Burgondlar'ın zorluk çıkarması üzerine yardımı sonucunda birçok kavim de Hunlara tabi oldu. Burgondlar'ın hezimete uğratıldığı ve bütün Germania'nın Hunlar tarafından zaptedildiği bu savaşlar neticesinde, 436'yı takip eden yıllarda Burgondlar, Franklar gibi kavimler Hun idaresine girmişti. Öyleki bu tarihlerde Hun hâkimiyeti, Kuzey Denizi ve Manş kıyılarına kadar ulaşmıştı.⁴⁶¹

Asıl hedefi dünya hâkimiyeti olan Attila, buna giden yollardan birisinin Doğu Roma olduğunu biliyordu. Bunun için onları hezimete uğratmak istiyordu. Nihayet Doğu Roma 439'larda perişan bir haldeydi ve bu da büyük hükümdar Attila'ya bir fırsat vermişti. Bu sıralarda Vandallar, Afrika'nın birçok yerini ele geçirmiş ve oradaki önemli bir Roma donanmasını da yağma etmişlerdi. Onların Sicilya'ya saldırısı karşısında ise, Doğu ve Batı Roma orduları birlikte, 440 yılı ilkbaharında Sicilya'yı korumak için harekete geçiyordu. Fakat bu olay, durumdan istifade etmek isteyen İran'ı harekete geçirdi. İran doğuda Ermenilere saldırdı. İran'ın bu saldırılarına karşı Doğu Roma, bölgedeki elle tutulur tüm askerlerini harekete geçirdi. Bizans'ın bütün bu durumunu takip eden Attila da fırsattan istifade birlikleriyle harekete geçti. Tuna'da bulunan en son Doğu Roma mevkiisi Castra Constantia'ya saldırdı ve birçok kişiyi esir aldı. Doğu Roma, bir elçi vasıtasıyla bu harekâtın nedenini sorduğunda, o sıralar Hun hudutlarına girerek, Hunlarca çok kutsal sayılan Hun mezarlarını soyan Margus

⁴⁵⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 77.

⁴⁶⁰ Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 24.

⁴⁶¹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 77-78.

piskoposunun, Margus andlaşmasına uygun olarak teslim edilmediği, ayrıca Bizans'a sığınan Hun kaçaklarının daha fazla olduğu ve bunların da teslim edilmediği, eğer bunlarla birlikte Margus piskoposu teslim edilmezse savaş ilan edileceği cevabını aldı. Romalıların bunu kabul etmemesi üzerine Hunlar, 440 sonbaharında harekete geçerek Roma topraklarına girdi ve Margus şehrini aldı.⁴⁶² Aslında bu harekâtın farklı sebepleri de vardı. Bundan önce Ağaçeriler (Akatirler) isyanında Bizans tahrikçi rol oynamıştı. Ayrıca Doğu ve Batı Roma'yı karşısına alan Vandal Kralı Geiserikh Attila'dan yardım istemişti. Neticede, Margus'un zaptı ile başlayan I. Balkan Seferi (441-442), Singidunum (Belgrad) ve Naissus (Niş) üzerinden Trakya'ya doğru gelişirken Batı Roma'nın aracılığı sayesinde hızını kesti. Patricius Aetius, bundan sonra II. Theodosios'un andlaşma şartlarına riayet edeceğini söyledi ve bunu garantilemek için kendi oğlu Carpilio (Karpilio)'yu Hun sarayına rehin olarak gönderdi.⁴⁶³ Durum biraz sakinleşti; fakat bu arada çatışma nedenlerini ortadan kaldırmak için hiçbir şey yapılmadı. Yıllık haraçlar zamanında ödenmemiş, kaçaklar teslim edilmemiş ya da fidye ile salıverilmemişti. Bunun üzerine Hunlar yeniden saldırıya geçti.⁴⁶⁴ Hun ordusu 447'de Attila'nın idaresinde iki koldan ilerleyerek kaleleri, Sofya, Filibe, Preslav, Lüleburgaz müstahkem mevkii ve şehirlerini zapt ede ede ve Teselya'da Termopil'e kadar geniş bir daire çizdikten sonra Bizans başkentini kuşatmak üzere Athyra (Büyük Çekmece)'ya ulaştı. Theodosios bu sırada barış tesis etmek için Patricius Anatolios'u gönderdi ve anlaşmaya varıldı. Anatolios Barışı olarak geçen bu andlaşmaya göre, Tuna'nın güneyinde beş günlük mesafedeki yerler askerden arındırılacak, buralardaki pazarlar yerine artık bir Hun sınır şehri haline gelen Naissus'da ortak Pazar kurulacak, Bizans harp tazminatı olarak 6.000 libre altın ödeyecekti. Ayrıca yıllık vergi üç katına (2100 libre altına) çıkarılmıştı.⁴⁶⁵ Barış yapılıncaya Attila, kaçakları ve muhtemelen vergiyi almak üzere Edekon ve Orestes gibi önemli adamlarını Bizans'a gönderdi. Barış şartları Bizans için çok ağırdı ki, Bizans İmparatoru o zamanda kendi koruyucularının başı olan Chrysaphius'un önerisini dikkate alarak Attila'ya bir suikast düzenledi. Chrysaphius bu oyununa Hun elçisi Edekonu da dâhil etmek istemişti. Fakat Priskos'a

⁴⁶² Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 68-69.

⁴⁶³ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 78-79; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 69-70.

⁴⁶⁴ Sinor, "Hun Dönemi", s. 262.

⁴⁶⁵ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 79. Verilen bilgiler için ayrıca Bkz. Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 25-27; Baştav, "Avrupa Hun İmparatorluğu", s. 617-618; Sinor, "Hun Dönemi", s. 262-263; Ahmetbeyoğlu, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", s. 905; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 71-72.

göre Edekon bu olaydan Attila'yı haberdar etmiş olmalıydı ki, Hun hükümdarı Attila bu suikasti açığa çıkardı.⁴⁶⁶

Doğu Roma ile ilişkiler böyle gidiyorken, Attila gözünü Batı Roma üzerine çevirmişti. Aslında bu zamana kadar Hun-Batı Roma münasebetleri iyi haldeydi. Batı Roma tarafından Hunlara Pannonia bölgesi verilmiş ve ayrıca yıllık olarak haraç da gönderilmişti. Fakat Attila bir yandan Batı Roma üzerine yapacağı sefer için hazırlanırken bir yandan da onlarla diplomatik ilişkilerini sürdürüyordu. Bu sıralarda İmparator III. Valentinianos'un kız kardeşi Honoria, tahta ortak olunmaması için bekâr kalmaya zorlanmıştı. Fakat 449 yılında sarayda patlak veren bir skandal yüzünden bu prenses İstanbul'a gönderilerek sarayda göz hapsinde tutulmuştu. İşte bu prensesin 450 yılı başlarında gizlice Attila'ya bir nişan yüzüğü gönderip ondan yardım istemesi Attila için güzel bir bahane olmuştu. Bu teklifi kabul eden Attila, İmparator Valentinianos'tan nişanlısının hissesine düşen Galya bölgesini başlık olarak istedi. Bunun üzerine İmparator kız kardeşi Honoria'yı Roma'ya geri çağırdı ve birisiyle evlendirdi. Bu olaydan sonra Attila Roma'ya savaş tehdidinde bulunmuş ve yavaş yavaş harekete geçmişti.⁴⁶⁷ Ayrıca Attila bu sıralarda bir bahane ile Roma'ya olan tavrını iyice ortaya koyuyordu. Zamanında Hunların hizmetinde Kâtip olarak bulunmuş olan Constantius adlı bir Batı Romalı, Hunların Pannonia'nın bir şehri olan Sirmium'u muhasara ettikleri sırada şehrin piskoposundan, şehir alınır ve hayatta kalırsa kendisini ve esir edilen şehir sakinlerini fidye vererek kurtarabilmesi için altın kadehler almıştı. Şehrin zaptından sonra Constantius, bu meseleyle ilgili olmayıp bir iş için Roma'ya gittiğinde ise bu kadehleri Silvanus adlı birisine vermişti. Bunlar duyulduğunda Attila ve Bleda Constantius'u öldürmüş ve Roma'dan Silvanus'u talep etmişlerdi. Fakat bu şahıs bulunup gönderilmemişti. İşte Priskos'un da Attila nezdinde bulunduğu sırada, Batı Roma'dan da Hun ülkesine bu olay hakkında Attila'yı sakinleştirmek için elçiler gelmişti. Ancak Attila söz konusu⁴⁶⁸ altın kadehlerin veya Silvanus'un kendine

⁴⁶⁶ Priskos, *Grek Seyyahu Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 28-33. Bu olay için ayrıca Bkz. Sinor, "Hun Dönemi", s. 264. Edekon'un, bu olayı Attila'ya haber verdiği çok olağan gözükmektedir. Bununla ilgili Priskos'tan verdiğimiz sayfa numaraları haricinde Fransız yazar Marcel Brion'da da olay hakkında şöyle geçmektedir: "Edekon İstanbul'dan döner dönmez kralla (Attila ile) uzun uzadıya konuşmuştu. Bu konuşmalardan sonra Attila, sarayını koruyan bütün askeri kıt'aları değiştirmişti." Marcel Brion, *Attila*, (Ed. M. Ayhan Kara), İleri Yay., İstanbul 2005, s. 147.

⁴⁶⁷ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 79,85.

⁴⁶⁸ Priskos, *Grek Seyyahu Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 45 vd.; Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 41-42.

gönderilmesini, aksi takdirde Batı Roma'ya savaş ilan edeceğini bildiriyordu. Anlaşıyor ki Attila Roma'ya yapılacak olan harekâtı kafasına koymuştu. Neticede 451 başlarında Hunlar bu harekâtı başlattılar. 20 Haziran 451'de Campus Mauriacus (Kampus Mavriyakus)'da Büyük Hun Hükümdarı Attila ile Patricius Aetius'u karşı karşıya getiren bu savaşta her iki taraf da çok kayıp verdi. Bu savaştan dolayı, bir yıl sonra Attila İtalya seferine başladığı zaman Roma'nın Hunlara karşı çıkaracak askerî bir kuvveti kalmamıştı. Attila 452 baharında ordusuyla Julia Alplerinden geçerek bugünkü Venedik düzlüğüne geldi. Oradaki Aquileia kalesini zapt ettikten sonra Po Ovasına girdi. Attila birliklerinin Roma İmparatorluğunun o zamanki başkenti Ravenna'yı tehdit etmesi üzerine Roma halkı ve üst düzey görevlileri telaşa düştü. İçlerinde Papa Leo I'in de bulunduğu üst düzey görevlilerden oluşan bir Roma heyeti 452 Temmuz'un ortasında Attila nezdine gelerek, İmparator ve bütün Hıristiyan dünyası adına Büyük Türk Hükümdarından Roma'yı esirgemesini rica etti. Böylece bu ricaları kabul eden Attila Hun ülkesi merkezine geri döndü.⁴⁶⁹ İtalya bu sefer de kurtulmuştu. Hun ordusu sapaşağlamdı ve yeni bir saldırı-istila tehlikesini şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da bütün dehşet ve azametiyle koruyordu. Attila İtalya'yı bırakıp gitmeden önce, Honoria kendisine gönderilmez ve imparatorluk hazinesinin yarısı kendisine verilmezse İtalya'ya tekrar döneceğini ve bu sefer çok acımasız davranacağı tehdidini savurdu.⁴⁷⁰

5.1.4. Attila'nın Ölümü ve Avrupa Hunlarının Sonu

Son Batı Roma seferinden dönen Attila, anlaşıldığı kadarıyla İldiko adlı bir kız ile evlenmiş ve evlendiği gece ölmüştür (453).⁴⁷¹ Ölüm sebebi ise genel itibarıyla, VI. Yüzyılda yaşamış olup Attila hakkında günümüze önemli bilgiler aktarmış olan Jordanes'den⁴⁷² alınmış bilgilerden ibarettir. Alınan bilgilere göre, düğün sırasında çok fazla yiyip çok fazla şarap içmiş olan Attila, şarap ve uykunun verdiği ağırlıkla sırt üstü

⁴⁶⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 81-82.

⁴⁷⁰ Manole Neagoe, *Bozkırın Üç Atlısı: Attila-Cengiz Han-Timur*, (Çev. Müstecip Ülküsal), Çatı Kitapları, İstanbul 2004, s. 107.

⁴⁷¹ Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 81; Neago, *Bozkırın Üç Atlısı: Attila-Cengiz Han-Timur*, s. 107.

⁴⁷² Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 115.

yatmış, her zaman başına geldiği üzere burnundan gelen kan bu durumda burnundan gelmeyip akciğerine inerek boğulmasına neden olmuştur.⁴⁷³

Attila'nın ölümünden sonra koskoca imparatorluk parçalanma ve çökme sürecine girdi. Bunun en büyük sebebi ise Attila gibi karizmatik bir liderden sonra, onun yerinin doldurulamayarak merkezi otoritenin zayıflaması idi. Merkezi idarenin zayıflaması hâkimiyet altına alınmış ve iç işlerinde bağımsız, kendi krallarının idaresinde Hunlara hizmet eden kavimlerin birbiri ardına isyan edip, bağımsızlıklarını almaya çalışmalarına sebep oldu.⁴⁷⁴ Attila'nın vasiyet etmiş olduğu üzere hükümdar olacak olan oğlu İlek'e, diğer oğulları Dengizik ve İrnek'in muhalefet etmeleri ve bu suretle imparatorluğun kardeşler arasında taksime uğraması kötü sonuçlar doğurmuştu. Neticede bu durumu fırsat bilen Gepid Kralı Ardarik bağımsızlık yolunda ilk adımı atmış olup, diğer kavimleri ve kralları da buna teşvik etmişti.⁴⁷⁵ Attila'nın büyük oğlu İlek'in birlikleri, Cermen ve Sarmatların da yardımını alarak 454'te Nedao (Netao) nehri civarında karşısına çıkan Kral Ardarik'in birliklerine mağlup oldu. İlek de bu savaşta aldığı yaralar nedeniyle öldü. Dengizik ve İrnek ise bir süre Doğu Gotları'yla mücadele etti. 460 senesinin ilk yarısından itibaren durumlarını düzeltmeye çalışan bu iki kardeş, 466 yılında Doğu Roma İmparatoru I. Leo'ya bir elçi gönderip Tuna'nın herhangi bir yerinde Hunlar ile Romalıların ticaret yapmasını ve barışın sağlanmasını istediler. Ancak imparator, onların bu isteklerini kabul etmedi. Bu olay iki kardeşin ayrılmasına sebep oldu. Dengizik, Roma'ya saldırmakta inat etti ve bunu istemeyen İrnek ile ayrıldı. Dengizik, Doğu Roma'ya karşı bir süre aralıklarla devam ettirdiği savaşlar sonunda öldürüldü (469). 466 yıllarında Kuzey Dobruca'da bulunan ve bu tarihlerden sonra siyasî faaliyetleri ile hayatı hakkında bilgi bulunmayan İrnek ve Hunlarının ise bir kısım Ogur Türkleri ile karışarak, tarihte Bulgar diye bilinen Türk devletinin kökenini oluşturduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁶

⁴⁷³ Neago, *Bozkırın Üç Atlısı: Attila-Cengiz Han-Timur*, s. 108; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 105.

⁴⁷⁴ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 115-116.

⁴⁷⁵ Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 121-122.

⁴⁷⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 197-198; Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 147 vd; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 125-126.

5.2. AVRUPA HUNLARI DÖNEMİ DİPLOMATİK İLİŞKİLER

5.2.1. Avrupa Hunları-Doğu Roma Diplomatik İlişkileri

Hun İmparatorluğu'nda diplomatik faaliyetlerin temelini günü birlik hadiseler değil, çizilen uzun vadeli politikalar oluşturmuştur. Zira Doğu Roma için izlenecek politika da esasen Hun Hükümdarı Uldız tarafından belirlenip, Hun İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam etmiştir. Uldız'ın belirlediği dış politikaya göre Doğu Roma her zaman baskı altında tutulmalıydı⁴⁷⁷ ve nitekim öyle olmuştu. Doğu Roma bu politika gereği baskı altına alınmış, her fırsatta Hun askerî gücünün temel hedefi olmuştu. Attila'nın, ilerleyen dönemlerinde Batı Roma'ya karşı politikasını değiştirmesiyle daha da belirgin hale gelen "Türk Cihan Hâkimiyeti" için, Uldız'ın belirlediği bu politika aslında yerinde bir adımdı. Çünkü bu cihan hâkimiyetinin gerçekleşmesi, Doğu ve Batı Roma imparatorluklarının da diğer kavimler gibi hâkimiyet altına alınmasını gerektiriyordu. O zamanın genel durumu dikkate alındığında ise, bu politikanın ilk aşamasını Doğu Roma oluşturmuştu.

Hükümdar Uldız'ın belirlediği dış politika, kendini ilk kez 401 yılında gösterdi. O sıralarda Doğu roma imparatorluğu Arkadius (395-408)'un idaresindeydi.⁴⁷⁸ Uldız, 400 yılları civarında istanbul'u harabeye çeviren Gainas liderliğindeki Gotları 401 yılında Tuna dolaylarında yenmiş ve Gainas'ın kellesini de bir güç göstergesi yapıyormuşçasına İstanbul'a göndermişti. Arkadius ise Hulara hediyeler göndererek memnuniyetini belirtmişti.⁴⁷⁹ Fakat Uldız'ın bu tavrı, onlara dostça davranmak adına değildi. Nitekim bunu en iyi olarak 408 yılları civarında Uldız'ın Bizans topraklarına girmesi ve zor durumda kalan imparatorun barış tekliflerine cevaben çok ağır isteklerde bulunması göstermişti.⁴⁸⁰ Uldız'dan sonra bir dönem siyasî ilişkilerin kesildiği ancak diplomatik ilişkilerin devam ettiği Bizans ülkesinden, 412-413 yıllarında Olympiodoros başkanlığında bir elçilik heyeti Hun Hükümdarı Karaton'a gelmişti. Fakat bu elçilik heyetinin geliş sebebi kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca söz konusu tarihlerden itibaren 10 yıllık bir süre zarfı için Hunlar hakkında bilgi verilmemiştir.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 73-74; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 154.

⁴⁷⁸ Bailly, *Bizans Tarihi*, I, 24.

⁴⁷⁹ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 45-46.

⁴⁸⁰ Baştav, "Avrupa Hunları", s. 603.

⁴⁸¹ Sinor, "Hun Dönemi", s. 256 vd.

Hun Hükümdarı Karaton dönemindeki Bizans-Hun ilişkileri hakkında fazla bilgi bulunmamasına rağmen, 422 yılından sonra hükümdarlığı eline alan Rua döneminde bu ilişkilerde bir canlanma oldu. Rua, onları Hun ordusunu isyana teşvik etmek ve tabii kavimleri Hunlardan ayırmak maksadı ile Hun topraklarında casusluk şebekesini ve propagandalarını harekete geçirmek suçlarından dolayı 422’de Bizans topraklarına girerek adeta cezalandırıyordu. Nihayet bu harekâtın başarılı sonucu diplomatik ilişkilere de yansiyarak Bizans yıllık 350 libre altın olmak üzere haraca bağlamıyordu.⁴⁸² Fakat Bizans yine rahat durmayarak bazı kavimleri himaye ile onları Hunlara karşı kışkırtıyordu. Hükümdar Rua bu durumda, onlara dış işlerinde önemli bir adamı olan Edeko’yu elçi göndererek bu olaya bir son verilmez ve himaye edilen Hunlar da kendisine gönderilmez ise herhangi bir barışın olmayacağını bildirdi. Bundan endişeye kapılan Romalılar, derhal bir istişare ile Hunlara elçi gönderilmesine karar verdiler. Bu elçiler konsüllük ve ordu komutanlığı yapmış olan Plinthis ile Diolysius idi. Ancak elçiler gönderilmeden biraz önce Rua vefat etti(434).⁴⁸³

Bizans-Hun ilişkileri Hükümdar Attila’ya kadar yukarıda belirttiğimiz gibiydi. Attila zamanında ise Bizans adeta Hunların bir uşağı olmuştu ve Attila’nın emirlerini koşulsuz yerine getiriyorlardı. O, ilk iş olarak Rua’nın ölümü nedeniyle yapılamayan andlaşmayı neticelendirmek için Margus şehrine gitti. Atının üzerinden hiç inmeyen Attila, Plinthis başkanlığındaki Doğu Roma heyetine isteklerini barış şartları olarak kabul ettirdi. Tarihte Margus Barışı olarak bilinen bu andlaşmaya göre: 1. Esir edilmiş Romalılarla ve daha önce Romaya kaçmış olan birçokları ile birlikte Hunlardan kaçacak olanlar Roma hududuna kabul edilmeyecekti; 2. Romalı mülteciler ve esir alınmış olanların her biri için 8 altın kurtarma ücreti ödenecek. Ancak bu fidyeyi verdikten sonra esirler geri dönebileceklerdi; 3. Romalılar Hunların hâkimiyeti altında olan kabilelerle ortaklık yapmayacaklardı; 4. Ticaret yapmak için eşit şartlar içinde bir araya gelinecek; 5. Romalılar ve Hunlar emniyet içerisinde olacaklardı; 6. Yapılan andlaşma devamlı olacak ve bu andlaşmaya riayet edilecekti; 7. Romalıları tarafından Hun kralına daha önce ödenen vergi 700 libre altın olmak üzere ödenecekti.⁴⁸⁴ Eserinde bu andlaşmayı farklı bir hava içerisinde anlatmış olan Neagoe, Attila ve andlaşma hakkında

⁴⁸² Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 75.

⁴⁸³ Priskos., *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)’a Göre Avrupa Hunları*, s. 23; Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 22-23; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 75-76.

⁴⁸⁴ Priskos., *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)’a Göre Avrupa Hunları*, s. 24; Ahmetbeyoğlu, “Büyük Hun Hükümdarı Attila”, s. 902.

şöyle demiştir: “O, zaman kaybına üzülüyor; isteklerini açıklıyor. Doğu Roma elçileri, durumları hiç rahat olmadığı halde Attila isteklerinin tartışılmayacağı hususunu elçilere sert ve ermredici bir dille ifade edince, elçiler sulh şartlarını istenilen şekilde kabul ediyorlar.”⁴⁸⁵

Margus barışı ile Bizans’a karşı ilk diplomatik baskısını hissettirmiş olan Attila’nın Doğu Roma’ya karşı izlenen politikaya çok önem verdiği görülüyor. Zira 439-440 yıllarında Afrika taraflarında Vandallar, doğuda ise İran’la uğraşmakta olan Bizans üzerinde baskısını artırmış ve onların topraklarına girmişti. Büyük bir diplomat olan Attila, Bizans’ın bir elçi vasıtasıyla harekâtın nedenini sorması üzerine diplomatik manevralarla çeşitli nedenler gösteriyordu. Bu harekât savaş değil, bir uyarı idi. Çünkü Margus piskoposu Hun hudutlarına girerek, Hun mezarlarını soymuştu. Bu sebeple, Margus andlaşmasını gündeme getiren Attila, bu piskopos ile birlikte bazı kaçakların andlaşma gereğince kendisine teslim edilmediğini bildiriyordu.⁴⁸⁶ Neagoe’ye göre ise, Doğu Roma’nın içinde bulunduğu zor durumu iyi bilen Attila, bu elverişli fırsatı kaçırmayarak onlara yeni sulh şartları dikte etme zamanının geldiğine karar veriyor ve Hun imparatoru bu sefer imparatorluğun kendisine göndermeyi taahhüt ettiği haracı artırmak için diplomatik müzakerelere gerek görmüyordu.⁴⁸⁷ Neticede Attila her şeye rağmen I. (441-442) ve II. (447) Balkan seferleri ile amacına ulaşıyordu. Bilhassa II. Balkan Seferi sonrasında yapılan Anatolius Barışı, Attila’nın amacına ulaştığını açıkça gösteriyordu. Bu andlaşmaya göre: 1. Kaçaklar derhal Hunlara iade edilecek; 2. Geçmiş vergiler karşılığında 6.000 libre altın Hunlara ödenecek; 3. Hunlara ödenen senelik vergi 2100 altına çıkarılacak; 4. Parasını ödemedi Romalıların ülkesine kaçmış olan her Romalı esir başına 12 altın ceza ödenecek ve bu ödenmediği takdirde esir sahibine iade edilmeyecek; 5. Romalılar, Hun ülkesinden kendi tarafına kaçanları bir daha kabul etmeyecekti.⁴⁸⁸ Kısacası Attila, Doğu Roma’yı savaşlardaki ve diplomatik alandaki başarılarıyla kendine bağlı hale getirmişti. Önünde sadece Batı Roma engeli vardı ve gözlerini ona çevirecekti. Onun bu politikası, şüphesiz cihan hâkimiyetini gerçekleştirme amacından kaynaklanıyordu.

⁴⁸⁵ Neagoe, *Bozkırın Üç Atlısı: Attila-Cengiz Han-Timur*, s. 36.

⁴⁸⁶ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 68-69. Doğu Roma’nın o dönemdeki durumu için ayrıca Bkz. Thompson, *Hunlar*, s. 104-105.

⁴⁸⁷ Neagoe, *Bozkırın Üç Atlısı: Attila-Cengiz Han-Timur*, s. 43.

⁴⁸⁸ Priskos, *Grek Seyyahu Priskos (V. Asır)’a Göre Avrupa Hunları*, s. 26; Thompson, *Hunlar*, s. 127; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 72.

Attila, Anadolius Andlaşması ile Doğu Romalıları büyük bir sıkıntıya sokmuştı. Fakat Priskos'un söylemleriyle “*Romalılar, her şeyde Attila'nın sözünü dinliyorlardı. Onun talimatlarını bir efendinin emirleri olarak telakki ediyorlardı.*” Nitekim başka çareleri de yoktu. Barış şartlarından sonra, kısa bir müddet içerisinde altın ve kaçaklar Hun elçileriyle birlikte Attila'ya gönderildi.⁴⁸⁹ Fakat Attila Doğu Roma'yı yine tehdit ediyordu. Bu sıralar dış münasebetlerde sık sık başvurduğu adamları Skir Kralı Edeko⁴⁹⁰ ile Roma asıllı Orestes'i Bizans'a elçi olarak göndermişti. Attila, bu adamlarıyla gönderdiği mektubunda, kaçakların tam olarak, kendisine gönderilmediğini ifade ederek, onlar gönderilmez, Hunların işgal ettikleri topraklardan (Balkan Savaşları sonrasında) uzak durmazlar ve ayrıca firarileri askerî kuvvet olarak Hunlara karşı kullanırlarsa savaş ilan edeceğini söylüyordu. Diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilere büyük önem veren Attila, bunların yanında kendisine gelecek olan elçilerin yüksek rütbeli (konsül gibi) kişilerden seçilmesini istiyordu.⁴⁹¹ O, konsüllük yapmış kibar insanlarla müzakerelere istekliydi. O, gelen elçiler zengin ve yüksek seviyeli insanlardan olduğunda onlara gülyüzle davranıyordu. Böyle durumlarda Németh'in belirttiğine göre, Attila değişiverir, nazikleşir ve âlicenap oluverirdi.⁴⁹²

Mektup okunduktan sonra elçi Edekon (Edecon, Edeko) Roma saraylarını gezmek istemişti. Bu sırada Roma İmparatoru'nun koruyucularının başı ve çok nüfuzlu olan Chrysaphius, Roma nezdinde tercümanlık görevi yapmakta olan Bigila'dan Edekon'un Attila nezdinde yüksek bir mevkisi olduğunu öğrenince Attila'ya karşı onuda dâhil etmek istediği bir suikast planladı. Suikaste dâhil olması için Edekon'a altın, çatılı evler ve mücevherler vaad ediyordu. Edekon ise Chrysaphius'a “*Beyden habersiz kölenin ayrılıp gitmesi büyük adaletsizliktir*” demişti. Ancak, Chrysaphius onu bu planına dâhil ettiğine inanmış ve planını imparatora da anlatmış ve neticede bu planın uygulanması kararlaştırılmıştı. Süikast eylemini ise Attila'ya elçi olarak gönderilen Maximinus ile Priskos'un yanında tercüman olarak bulunan Bigila yapacaktı. Ancak, Edekon efendisi Attila'yı durumdan haberdar etmiş, Attila Bigila'yı bizzat yargılayarak Roma oyununu ortaya çıkarmıştı. Fakat Attila bu elçiyi öldürtmedi. Onu tutuklattı ve elli libre altın karşılığında sonradan serbest bıraktı. Bu olay üzerine

⁴⁸⁹ Priskos., *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 26, 29.

⁴⁹⁰ Németh, “Attila ve Hunları”, s. 892.

⁴⁹¹ Priskos., *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 29-30.

⁴⁹² Németh, “Attila ve Hunları”, s. 897

Attila elçi olarak Esla'yı İmparator Theodosius'a gönderdi ve şu sözleri iletmesini söyledi: *“Theodosius ve Attila parlak ve asil babalarının oğullarıdır. Attila kendi babası Mundiuchus (Muncuk)'dan aldığı soyluluğu muhafaza etmiştir; fakat Theodosius babasından aldığı asilliği kaybetmiştir. Çünkü Attila'ya haraç ödediği için köle durumuna düşmüş, bundan dolayı efendisine süikast hazırlayan bir köle olarak doğru davranmamıştır.”* Buna ek olarak Attila Chrysaphius kendisine gönderilmez ise, Theodosius'a bundan sonra “köle” adıyla hitap edeceğini bildirmiştir.⁴⁹³ Attila, Doğu Roma'yı kuvvetle muhtemel fethedebilecek güçteydi. Fakat neden tehditler yağıyor ve neden fethetmiyordu? Aslında, bunun cevabının büyük bir kısmı Fransız yazar Brion'da gizlidir. O, şöyle demektedir:

“Harp Attila'nın nazarında ikinci derecede bir işti. Hun Kralı maddi bir menfaat görmedikçe, tehlike ve masrafın asgari bir hadde olduğuna kanaat getirmedikçe harbe girişmez, tam vaktini beklerdi. Harpten mümkün olduğu kadar çekinirdi. Fakat bir kere durum harbe girişmeyi zorunlu kıldı mı artık muharebeye bütün yırtıcılığı ve şiddetiyle başlar, dövüşün en son derecesine kadar gitmesine ve fevkalade etkili olmasına çalışırdı... Attila'nın maksadı öldürmekten çok korkutmaktı... Bu nokta çok garip görülebilir; fakat hakikat budur. Attila karlı bir sulh yapabilmek için harbi öne sürüyordu. Karlı bir sulh yapabilmek, hasmın harp neticesinde tamamiyle bitkin bir halde kalmamasına, mahvolmamasına bağlıdır.”⁴⁹⁴

Nitekim şu ana kadar Attila'nın izlemiş olduğu siyaset takip edilirse böyle bir durumun olduğu gerçekten de gözlemlenebilmektedir.

Hun Hükümdarı Attila döneminde Bizans-Hun diplomatik ilişkileri tamamen Hunların kontrolündeydi. Fakat bu durumun Attila'dan sonra hâkimiyeti ellerine alan ve Attila kadar dirayetli olmadıkları anlaşılan oğulları İlek, Dengizik ve İrnek zamanlarında değişmişti. Nitekim Dengizik ve İrnek 466 yılında İmparator I. Leo'ya bir elçi göndererek, kendisi ile geçmişin hatalarını telafi edecek bir dostluk içinde olmayı,

⁴⁹³ Priskos, *Greک Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 30-36, 52, 55-56.

⁴⁹⁴ Brion, *Attila*, s. 94.

bunun için bir barış andlaşması yapılmasını ve Tuna'nın belirli bir yerinde iki halkın serbestçe ticaret yapabilecekleri bir yerin belirlenmesini istediklerinde İmparator Leo bunu kabul etmemişti.⁴⁹⁵

5.2.2. Avrupa Hunları-Batı Roma Diplomatik İlişkileri

Doğu Roma için uygulanacak olan dış politikayı olduğu gibi Batı Roma için izlenecek politikayı da Hükümdar Uldız belirlemişti. Onun belirlediği Hun dış siyasetine göre Doğu Roma baskı altında tutulacakken, Batı Roma ile iyi münasebetler tesis edilecekti. Uldız bu siyasetine uygun olarak Batı Roma'yı daima korumuştur. Nitekim O, kendi döneminde birçok kavimi hâkimiyeti altında birleştirmiş olan ve Roma'yı yeryüzünden kaldıracığını haykıran Radagais'in elinden Roma'yı kurtararak bu siyasetini açıkça göstermişti (406).⁴⁹⁶ Uldız'ın takip etmiş olduğu bu politika Rua döneminde de aynı şekilde devam etmiş, hatta o zamanlar Roma kumandanı olan Aetius sayesinde daha da dostane ilişkiler kurulmuştu. Aetius, Batı Roma İmparatorluğu'nda Johannes'in İmparator seçildiği ve bu yüzden karışıklıklar çıktığı bir sırada, Hunlara gelip ilk kez yardım istemiş ve bu yardımı sağlamıştı. Bu olaydan sonra o başı sıkıştığı her an Hunlardan yardım almış, bu sayede 425'te Vizigotlara ve daha birçok kavme karşı başarılı mücadeleler vermişti. 432'de III. Valentinianus'un annesi Galla Placidia'nın Aetius'un ünvanını alması üzerine o yine Hunlara sığınmış, 433'te Hunlar'ın yardımı ile tekrar Roma'ya dönerek ünvanını geri kazanmıştı. Ayrıca O, Roma'ya döndükten sonra Batı Roma, Gotlar ve Germenlere karşı Hunları yardımcı kuvvet olarak davet etmişti. Aetius ile Rua'ın kurmuş olduğu bu dostane münasebet yıllarca devam etmiş, Hunların yardımlarına karşılık Batı Roma Pannonia'yı Hunlara vermişti. Bu, Hunların imparatorluğu desteklemelerine karşı mükâfatlandırma politikası idi. Ancak bu politika daha sonraları Batı Roma açısından tehlikeli sonuçlar doğurmuştu. Bu bölge Hunlara hem yerleşme yeri olmuş hem de batı, doğu ve güneye yapılan seferlerde büyük avantaj sağlamıştır.⁴⁹⁷

Batı Roma'ya karşı Uldız döneminde belirlenen ve Rua döneminde de devam ettirilen barışçıl politika Attila'nın ilk dönemlerinde de devam ettirilmiştir.⁴⁹⁸ Nitekim

⁴⁹⁵ Ahmebeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 120; Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 125.

⁴⁹⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 74.

⁴⁹⁷ Ahmebeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 55-58.

⁴⁹⁸ Thompson, *Hunlar*, s. 102.

Aetius ülkesinde çıkan köylü isyanları ve daha etkili bulunan Burgond tehlikesi karşısında Attila'dan yardım alarak asayişini sağlamıştı (406). Ayrıca Aetius ile Rua'nın tesis ettiği sağlam dostluk, Aetius'a Hunlar nezdinde iyi bir yer edindirmişti. Öyleki Attila I. Balkan Seferi'nde Doğu Roma sınırlarına gidip Trakya'ya doğru akınını geliştireyorken, Aetius'un araya girmesi ve ricası ile oğlu Kerpilio'yu Hun sarayına rehin göndermesi üzerine durmuştu.⁴⁹⁹ Fakat bir süre sonra Attila, amaçları gereği bu politikayı değiştirmeye başlamış gözünü Batı Roma üzerine çevirmiştir. O, iyi bir siyasetçi ve iyi bir diplomattı. Roma üzerinde yürümek için çeşitli nedenler arıyordu. Nihayet Priskos'un Attila nezdinde elçi olarak bulunduğu sırada Batı Roma'dan da elçiler gelmişti. Hun ülkesinde tam bir diplomatik trafik vardı. Batı Romalı elçiler bir altın kadehler meselesinden dolayı Attila'yı sakinleştirmeye gelmişti. Priskos'un belirttiğine göre Attila Batı Roma'dan sözkonusu altın kadehleri veya bunları almış olan Silvanus'un teslim edilmesini istiyordu. Eğer bu iki şarttan biri gerçekleşmez ise Batı Roma'ya savaş ilan edeceğini söylüyordu.⁵⁰⁰ Hükümdar Attila ve ağabeyi Bleda'nın zamanında Hunlar nezdinde kâtip olarak bulunan Batı Galya'lı Constantius, Hunların Pannonia'nın bir şehri olan Sirmium'u mahasara ettikleri sırada, şehrin piskoposundan bazı altın kadehler almıştı. Eğer şehir elden çıkarsa kendisini ve esir edilen şehir sakinlerini bu altın kadehleri fidye olarak verip kurtarabilecekti. Şehrin zaptından sonra Constantius sözkonusu kadehleri Roma'ya gittiği bir sırada Silvanus adına birisine vermişti.⁵⁰¹ Silvanus anlaşıldığı kadarıyla bir tüccardı. Hun Hükümdarı Attila istila edilen arazi ve taşınabilir mallar üzerinde hak iddia ediyordu. Sirmium şimdi kendisinde bulunduğundan altın kadehleri istiyordu.⁵⁰² Attila'nın amacı belliydi ve Roma üzerine yürümek için diplomatik zekâsını kullanarak ortaya attığı ilk önemli sebep buydu. Attila nezdine gelmiş olan Batı Roma elçileri Kont ünvanını taşıyan Romulus, bir vali olan Promutus ve askerî kumandan olan (Comitis) Romanus ise⁵⁰³ Attila'yı teskin edememişti. Attila Batı Roma üzerine yapacağı sefer için hazırlanırken bir yandan da diplomatik ataklarını sürdürüyor ve ikinci bir sebep buluyordu. Bu ise Honoria meselesi idi. III. Valentinianus'un kız kardeşi Honoria İmparator tarafından tahta ortak olunmaması için bekâr kalmaya zorlanmış fakat 449'da sarayda patlak veren bir

⁴⁹⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 78-79.

⁵⁰⁰ Priskos, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 39-45.

⁵⁰¹ Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 41-42.

⁵⁰² Németh, "Attila ve Hunları", s. 893.

⁵⁰³ Priskos, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s.39; Orkun, *Attila ve Oğulları*, s. 41.

skandaldan sonra İstanbul'a gönderilmiş ve sarayda göz hapsinde tutulmuştu. Böylece aşığılanan Honoria, 450 yılı başlarında gizlice Attila'dan yardım istemiş, ayrıca ona altın bir nişan yüzüğü göndermişti. Bu teklifi kabul eden Attila Valentinianus'tan nişanlısının hissesine düşen Galya bölgesini başlık olarak istedi. İmparator ise, Attila karşısında zor durumda bulunan kuzeni II. Theodosios'un da bu talepleri desteklemesinden korkarak Honoria'yı 450 ilkbaharında Roma'ya geri çağırdı. Ardından göstermelik bir evlilikle kardeşini gelin etti. Bunun üzerine Attila Roma'ya savaş ilan etti.⁵⁰⁴ Priskos'a göre ise Attila elçiler vasıtasıyla Honoria'nın durumunu öğrenmek istemişti. Batı Roma İmparatoru Valentinianus Honoria'nın onunla evlenmek istemediğini, ayrıca başkasıyla evli olduğunu bildirmişti. Bununla birlikte Roma İmparatorluğu'na kadınların değil, erkeklerin sahip olduğunu söylüyordu.⁵⁰⁵ Kısaca söylemek gerekirse, Batı Roma'ya karşı dış politikasını değiştiren Attila amacına ulaşmış ve iki önemli sebep ortaya atarak diplomatik bir kriz yaratmıştı. Attila bu durum sonrasında Kampus Mavriyakus'da Batı Roma orduları Başkomutanı Aetius ile karşı karşıya gelmiş (20 Haziran 451), 452 yılında ise Roma İmparatorluğu'nun başkenti Ravenna'ya kadar ilerleyerek orayı tehdit etmeye başlamıştı. Fakat zor durumda kalan ve Attila karşısına herhangi bir ordu çıkaramayan Roma İmparatorluğu hitabeti ile meşhur olduğu söylenen Papa Leo I in ricaları sonrasında kurtulmuştu.⁵⁰⁶

Attila birden köpüren ve karar veren biri olmayıp karar ve harekete geçmeden önce düşünen bir liderdi. O, düşünce ve hükümlerini başkalarınıninki ile karşılaştırıp ölçen ve kıyaslayan bir hükümdardı.⁵⁰⁷ Büyük oğullarını ve devletinin Edekon, Skotta, Orestes gibi ileri gelen kişilerini toplayıp durumu müzakere edip geri çekilip ülkesine dönmeye karar verdi. Papa Roma'ya geldiğinde, "*Tanrı'ya şükredelim. Bizi pek büyük bir tehlikeden kurtardı.*" diyordu.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 85.

⁵⁰⁵ Priskos, *Greğ Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, s. 57-58.

⁵⁰⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 81-82.

⁵⁰⁷ Neagoie, *Bozkırın Üç Atlısı: Attila-Cengiz Han-Timur*, s. 81.

⁵⁰⁸ Brion, *Attila*, s. 262-266.

ALTINCI BÖLÜM

AKHUNLAR VE DİĞER DEVLETLERLE OLAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

6.1. AKHUNLAR

Elimizdeki kaynakların sınırlı veya birbirine fazla örtüşmeyen bilgiler vermesi, Akhunlar'ın tarihini incelememizde zorluk çıkartmaktadır. Bu yüzden biz, konu hakkında incelemelerde bulunmuş araştırmacıların verdikleri bilgileri, ayrı ayrı ele alıp birbirleriyle karşılaştıracamız.

Akhunlar'ın ilk başlarda, Moğol veya Moğol-Tunguz karışımı olarak gösterilen⁵⁰⁹ Sien-pilerin güçsüzleşmeleri üzerine İç Asya'da hâkimiyeti ellerine alan Juan-juan (Avar)'larla bir arada yaşadıkları kaydedilmiştir.⁵¹⁰ Bununla birlikte, Türk tarihçileri Konukçu ve Cöhce, Akhunlar'ın Maveraünnehir'de gittikçe güçlenen Hun boylarbirliğine dâhil "Chionitae"lerden geldiğini bildirmektedirler.⁵¹¹ Aslında, bu bilgiyi destekleyen birisi de Grousset'in gösterdiği Marquart'tır. Grousset'in belirttiğine göre Marquart, Merv'in kuzeyinde yaşayan ve "Khionit"ler olarak adlandırılan bir Hun kabilesinden bahsetmiştir.⁵¹² Dikkat edilirse Gösterilen coğrafî bölgeler aynı yeri göstermektedir. Bu yüzden Chionitae ve Khionit isimlerinin aynı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Akhunlar'a dair Grousset ve Roux'da V. Yüzyıldan önceye dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Grousset ve Roux, Akhunlar hakkında bilgi verirlerken genel itibariyle 402 yılında Sien-pilerden hâkimiyeti eline alan Juan-juanlardan bahsetmiş ve onların bu zamanda güçlü bir devlet meydana getirdiklerini söyleyerek konuya girmişlerdir.⁵¹³ Konukçu ve Cöhce de fazla geriye gitmeyerek 385-420 yılları arasında Akhunlar'ın güneye inmeleriyle konuya başlamışlardır.⁵¹⁴ Buna rağmen Kafesoğlu ve Salman'ın bu tarihlerden çok daha önceki dönemlerden haber verdikleri görülmektedir. Onlara göre 350'li yıllarda güçlü bir Juan-juan Devleti'nin varlığı söz konusudur. Yine

⁵⁰⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 69; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 67.

⁵¹⁰ Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 79; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 86.

⁵¹¹ Enver Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s. 35; Salim Cöhce, "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti-Kuşanlar ve Akhunlar-", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, 817.

⁵¹² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 82.

⁵¹³ Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 78; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 77.

⁵¹⁴ Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, s. 35; Cöhce, "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti-Kuşanlar ve Akhunlar-", s. 817.

aynı yılda Juan-juan Devleti hâkimiyetindeki Uar ve Hun adlarında iki kabile, bilinmeyen bir nedenden dolayı onlardan ayrılıp Güney Kazakistan bozkırlarına gelmiş, buranın eski Hun halkını (Avrupa Hunları) Volga'ya doğru ittikten az sonra güneye yönelerek Afganistan'ın Toharistan bölgesine inmiştir. 367'de ise buradaki eski Kuşan Ülkesi'ne hükmeden "Kidarita" Hanedanı'nı Belh havalisine sürerek bölgenin hâkim olmuşlardır. Ayrıca aşağıya inen bu kabileler dokuz yıl boyunca (Kafesoğlu'nun belirttiğine göre 358'e doğru) Sasani İmparatorluğu'nu sıkıştırmış, Sasaniler ancak II. Şapur'un gayretleriyle bu baskıdan kurtulabilmiştir. İşte sözkonusu bu kavimler Kafesoğlu ve Salman'a göre V. Asrın ortalarında Heftal adında bir hükümdar ailesinin yönetimine giren Akhunlar'dır.⁵¹⁵ Aslında konuyla fazla alakadar olmamakla birlikte burada küçük bir ayrıntıya girmek yerinde olacaktır. Bu bilgileri dikkate alarak Avrupa Hunları'nın batıya göç etme nedenleri arasında önemli bir etken olarak Akhun baskısını gösterebiliriz. Nitekim 350'li yıllar Kavimler Göçü'ne pek de uzak bir tarih değildir. Belki de Çin tazyiki sonrası Ordos'u kaybeden ve adeta bu olaya tepki olarak T'ou-man etrafında siyasî bir birlik meydana getiren Asya Hunlar'ı gibi, Avrupa Hunları da bu Akhun baskısı sonrası Balamir etrafında toplanmıştı. Fakat şunu da belirtmeliyiz ki, Avrupa Hunları'nın ilk siyasî birliğinin nasıl oluştuğu hakkında elimizdeki kaynaklar net bir bilgi vermemiştir. Tekrar konuya dönersek, Konukçu ve Cöhce'nin Akhunlar hakkında verdikleri bilgilerin, sanki Kafesoğlu ve Salman'ın verdikleri bilgilerin devamı şeklinde olduğu görülecektir. Bu sefer Belh bölgesine sürülmüş olan Kuşanlar (Kidarit Kuşanlar), 385-420 yılları arasında Ceyhun'u geçerek güneye inen Akhunlar tarafından daha içlere sürülmüştür. Akhun darbesinden sonra Belh'i terk eden Kitolo liderliğindeki Kuşanlar, önce Kabil'e sonrasında ise Peşaver taraflarına çekilmişlerdir. Bu sıralarda Sasaniler tarafından (Behram Gûr zamanı: 420-438) ağır bir darbe alan Akhunlar, bu darbeden kurtulur kurtulmaz, Belh'e hâkim olduktan sonra "Tegin" ünvanını taşıyan liderleri öncülüğünde Afganistan ve Kuzey Hindistan'daki Kuşan hâkimiyetine son vermişlerdir.⁵¹⁶ Bu dönem için Grousset'te şöyle geçmektedir: "V. asrın ikinci çeyreğinde kudretlerini batıya doğru yayan Akhunlar büyük bir öneme kavuşmuşlardı. Doğuda Yulduz'un yukarısında (Karaşar'ın kuzeydoğusu) başlayan

⁵¹⁵ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 86; Hüseyin Salman, "İslamiyetten Önceki Türk Devletleri", *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. Cemil Öztürk), Pegem A Yay., Ankara 2004, s. 16-17.

⁵¹⁶ Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, s. 35-36; Cöhce, "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti-Kuşanlar ve Akhunlar-", s. 817.

hâkimiyetleri Isık-kul Havzası, Çu ve Talas bozkırları ve Aral'a kadar Sir-derya bölgesi üzerinde devam ederek Balkaş'a kadar İli Havzası boyunca uzanıyordu. Bazı kaynaklara göre Hanlarının merkezlerinden biri Talas şehri taraflarındaydı. 440 yılına doğru ayrıca Soğdak ve Semerkand bölgesini işgal etmişler ve Belh, Baktriya veya Toharistan'ı da hâkimiyetlerine almışlardır." Bu bilgiyi veren Grousset, ayrıca 436-451 yıllarından haber verdiği sanılan Çin kaynaklarından aldığı bilgiyle, Belh'deki Yüe-çi Kralı'nın (Kuşanların) Akhunlar'ın baskısı altında Baktriya'yı terk ettiğini ve Gandahar'a göç ederek, Peşaver'deki kuzenleri, Kabil Yüe-çilerine, yani son Kuşanlara bağlandığını kaydetmektedir.⁵¹⁷ Roux ise kesin olmamakla Akhunlar'ın (Eftalitler'in) 440'dan önce Baktriya ile Sogdian (Soğdak)'a aynı zamanda girdiklerini belirtmektedir.⁵¹⁸ Görünen o ki, V. yüzyılın ikinci çeyreği için verilen bilgiler aynıdır. Fakat Roux'un aksine Kafesoğlu, Sogdian bölgesine yapılan baskının 358'e doğru, 9 yıl boyunca süren Sasani baskısı öncesinde olduğunu bildirmektedir. Kafesoğlu ayrıca, II. Şapur zamanında Akhunlar ile Sasaniler arasında ittifaka varan bir andlaşma olduğunu; fakat bu andlaşmanın Behram Gûr zamanında bozulduğunu kaydetmiştir. Verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, Behram Gûr zamanında Akhunlar Cyhun'u geçerek Sasaniler üzerine bir baskın yapmış; fakat Behram Gûr bu baskını başarıyla durdurmuştur.⁵¹⁹ Bu son bilgi, diğer araştırmacılardan aldığımız bilgilerle uyumaktadır. Grousset, 440 yılına doğru Roux, 440 yılından biraz önceki gelişmeler sonrasında; Konukçu ve Cöhce ise Behram Gûr zamanındaki bir Sasani darbesinden sonra Akhunlar'un Belh bölgesine hâkim olduklarını belirtmiştir. Zira Cöhce ve Konukçu'nun işaret ettiği Sasani darbesi de Kafesoğlu'nun belirttiği Akhun saldırısının Behram Gûr tarafından başarı ile durdurulması olsa gerek.

İç Asya'da Hoten, Kuça, Aksu, Kaşgar ve etrafını hâkimiyetlerine alan Akhunlar⁵²⁰ gözlerini Hindistan içlerine dikmişlerdi. O zamanlar, Hindistan'ın büyük kısmı (bütün Ganj Havzası, Malva, Gücerat ve Dekan'ın kuzeyi) Gupta İmparatorluğu hâkimiyeti altındaydı.⁵²¹ Akhunlar'ın buraya saldırısı aşağı yukarı 455 yılında başladı.⁵²² O sıralarda Akhunlar'ın başında Eftal (Abdel) hanedanından Kün-han

⁵¹⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 82-83.

⁵¹⁸ Roux, *Türklerin tarihi*, s. 80.

⁵¹⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 87.

⁵²⁰ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 88.

⁵²¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 83.

⁵²² Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 81.

bulunuyordu.⁵²³ Hunlar anlaşıldığı kadarıyla bu ilk harekâtlarında Kabil'i fethettikten sonra Pencab'a inmişler ve Malva taraflarında Gupta İmparatorluğu'nun sınırlarına dayanmışlardı.⁵²⁴ Fakat bu ilk saldırıların Gupta tarafından durdurulduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁵ Asıl saldırı ise Skanda Gupta'nın 470'te ölmesinden sonra başlamıştı. Nitekim bu sıralarda Gupta İmparatorluğu iç karışıklıklar içindeydi.⁵²⁶ Bu harekât "Tegin" ünvanını taşıyan Toraman (veya Toramana) adındaki başbuğ tarafından idare edilmiş ve Kuzey Hindistan zaptedilmişti.⁵²⁷ Onun oğlu Mihiragula zamanında ise Gupta Devleti dağıtılarak, Kuzey Hindistan tamamen ele geçirilmişti.⁵²⁸ Grousset'e göre Mihiragula, Hindistan'ın adeta bir Attila'sı olmuştu. Toraman'ın zamanı için Cöhce 484-515 yıllarını Grousset ise sadece ölümü için 502 yılını vermiştir. Onun yerine geçen oğlu Mihiragula içinse Kafesoğlu 515-545, Cöhce 515-550, Grousset 502-530 yılları arasını vermiştir.⁵²⁹

Kuzey Hinsitan'da ve Türkistan'da yaklaşık olarak iki asır hâkimiyet sürmüş olan Akhunlar nihayet sonlarına doğru yaklaşıyordu. Nitekim İran'da Anüşirvan büyük bir devlet adamı olarak belirdikçe Eftalitler sönükleşti. 552 yılında Orta Asya'da Göktürk Hakanlığı kurulup, İstemi Yabgu Maverâünnehir bölgesinde faaliyete geçtiği zaman ise, iki büyük imparatorluk arasında sıkışan Akhunlar, neticede Göktürk-Sasani ittifakı sonrasında yıkıldı ve toprakları bu iki devlet arasında paylaşıldı (557).⁵³⁰

Kuzeydeki Akhun hâkimiyeti böyle sona ererken güneydeki hâkimiyetin bir süre sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira Mihiragula'dan sonra Pencab'da yerleşmiş olan Hun aşiretlerinin ne olduğunun bilinmemekte olduğunu ifade eden Grousset, Hindistan yerli halkının Mihiragula zamanından başlayıp VII. asrın ikinci yarısına kadar Akhunlar'a karşı savaştığını kaydetmektedir.⁵³¹ Konukçu ise, Hindistan bölgesindeki Akhunlar'ın başında, Sasani Şahı III. Yezdegird (632-651)'in çağdaşı olarak Tarhan Nizek'in bulunduğunu bildirmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla III. Yezdegird'e İslam ordularının

⁵²³ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 87; Salman, "İslamiyetten Önceki Türk Devletleri", s. 17.

⁵²⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 83

⁵²⁵ Roux, *Türklerin tarihi*, s. 81; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 83; Cöhce, "Hindistan'da İlk Türk Hakimiyeti-Kuşanlar ve Akhunlar-", s. 818.

⁵²⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 85; Roux, *Türklerin tarihi*, s. 81.

⁵²⁷ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 88.

⁵²⁸ Cöhce, "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti-Kuşanlar ve Akhunlar-", s. 818.

⁵²⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 85; Cöhce, "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti-Kuşanlar ve Akhunlar-", s. 818; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 88.

⁵³⁰ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 89; Salman, "İslamiyetten Önceki Türk Devletleri", s. 17.

⁵³¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 85-86.

vurduğu darbe (642 Nihavent Savaşı) sonrasında, Tarhan Nizek de Sasaniler'e bir darbe vurmuştu. Ancak Tarhan Nizek de Araplar'ın bu istilalarına maruz kalmış, sonrasında ise hâkimiyetini kaybetmişti (709-710). Arap istilasından sonra, Akhunlar hakkında pek fazla bilgi bulunmadığına da değinen Konukçu, 729 ve 748 tarihlerinde Çin sarayına Akhunlar'ın kalıntılarından elçiler gittiğini belirtmiştir. VIII. asırdan sonra ise Akhunlar Afganistan'da millî benliklerini yitirmişlerdir.⁵³²

6.2. AKHUNLAR DÖNEMİ DİPLOMATİK MÜNASEBETLER

Akhunlar'ın diplomatik anlamdaki temaslarının özellikle Sasaniler ve Çinliler üzerinde yoğunlaştığı görülmekle beraber, diğer devletlerle diplomatik ilişkiler kurup kurmadıkları hakkında elimizdeki kaynaklar pek bilgi vermemektedir. Bununla beraber şunu da belirtmeliyiz ki, az önce siyâsî tarih verdiğimizde Akhun-Sasani ilişkilerinin büyük kısmının diplomatik ilişkilerle bağlantısı bulunduğundan biz bu münasebetleri burada ele aldık.

Akhunlar Sasanilere karşı dış siyasette aynı çizgide adımlar atmamıştır. Nitekim Kafesoğlu ve Salman'ın verdiği bilgiler gözönüne alınırsa, Akhunlar 350'li yıllarda onlara karşı saldırgan bir politika izlemişler;⁵³³ fakat II. Şapur zamanından itibaren bu saldırgan politikanın yerini üç nesilden fazla süren bir ittifak andlaşmasına bıraktığı görülür. Öyleki Akhunlar, bu ittifak andlaşması şartlarından olsa gerek, II. Şapur'un 359'daki Amida (Diyarbakır) kuşatmasında ona yardım etmişlerdir.⁵³⁴ Behram Gûr zamanında ise bu iyi ilişkiler yerini yine askerî savaflara bırakmıştır.⁵³⁵ Fakat burada Roux'un verdiği bir bilgi dikkat çekicidir. Ona göre 440'dan önceki bir dönemde Baktriyan ile Sogdiyan'a aynı zamanda girmiş olan Akhunlar, Sasaniler'e komşu olunca onlarla savaflmaya başlamışlar; ancak bu savaş sonrasında onlarla anlaşma yoluna gitmişlerdir.⁵³⁶ Bu andlaşmadan Konukçu'da bahseder, ona göre her iki taraf da Ceyhun'u sınır olarak kabul etmiştir. Konukçu ayrıca Akhun istilasının başlarında, Sasani ilerigelenlerinin Akhun Hakanı'na istilayı durdurması için külliyetli miktarda bir

⁵³² Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, s. 105-111; Konukçu, "Akhunlar", s. 586.

⁵³³ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 86; Salman, "İslamiyetten Önceki Türk Devletleri", s. 16.

⁵³⁴ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 87.

⁵³⁵ Cöhce, "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti-Kuşanlar ve Akhunlar-", s. 817; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 82.

⁵³⁶ Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 80.

para teklif ettiklerini ve Akhunlar'ın bunu kabul ettiğini bildirmiştir.⁵³⁷ II. Yezdegird (438-457 veya 459)'in ilk zamanlarına gelindiğinde ise, iki devlet arasındaki ilişkilerin düzeldiği görülmektedir. Nitekim 439-440 yıllarında II. Yezdegird kumandasındaki Sasaniler, Romalılar'ın kontrolündeki Ermenistan'a saldırdığında Akhunlar'ın da Sasaniler'e yardım ettiği kaydedilmiştir.⁵³⁸ Bu tarihlerde böyle devam eden Akhun-Sasani ilişkilerinin sonradan farklı bir seyir içine girdiği görülmektedir. O zamanlar Akhunlar'ın başında bulunan Kün-han (Ahşunvar, Aksungur), Sasani iç işlerine karışarak, himayesine aldığı veliaht Firuz (Peroz)'u rakibi Hürmüz karşısında destekleyerek tahta çıkartmıştır.⁵³⁹ Saltanatının beşinci yılından önce, yani 459-463 yılları arasında ise, Firuz'un, Akhunlar'a müracaat ile onları Albanlara (Kafkasyadaki Alban bölgeleri) karşı olan savaşında yardıma çağırdığı anlaşılmaktadır.⁵⁴⁰ Diğer taraftan Firuz'un bu desteği almasına rağmen 475'te, neden dolayı patlak verdiği bilinmeyen bir savaşta Kün-han'ın karşısına çıktığı anlaşılmaktadır. Firuz, bu savaşta ordusuyla birlikte yok edilecekken, Kün-han'ın şartını, yani Kün-han'ın ayaklarına kapanmayı kabul ederek kurtulabilmiştir. Zira Firuz, Kün-han'a elçilerini göndererek onun ayaklarına kapanmayı kabul etmiş sonra da gidip bu eylemi gerçekleştirmiştir.⁵⁴¹ 484'te belkide onurunu kurtarmak için Akhunlarla savaşan Firuz, yine yenilmiş Herat bölgesini de kaybederek yıllık vergiye bağlanmıştır. Sasanilerle böyle zikzaklar çizilen münasebetlere rağmen Akhunlar, onlara ülkelerini harabeye çeviren Mazdek İsyanı'nda yardım etmiştir. Devletin sıhhat kazanacağı konusunda Mazdek'e inanan ve bundan dolayı hapsedilen Şah Kavad da yine Akhunlar sayesinde tahtına oturabilmiştir. Onun Akhunlar'a sığınması (496) sonucu, Akhun hükümdarı onu 30.000 kişilik Hun süvari birliği ile İran'a göndermiş, bu süvari birliği Mazdek İsyanı'nı bastırmakla birlikte Şah Kavad'ı da tahtına oturtmuştur.⁵⁴² Şah Kavad, anlaşıldığı kadarıyla bu yardımlar karşısında Akhunlar'a, onları memnun edecek kadar mükâfat vermiştir. Müteakip haraç ödemeleri de kuvvetle muhtemel ağır olduğundan Sasani maliyesi sarsıntı geçirmiştir. Öyleki Şah Kavad Bizans İmparatorluğu'ndan malî yardım ricasında bulunmuştur.

⁵³⁷ Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, s. 75-76.

⁵³⁸ Thompson, *Hunlar*, s. 104-105.

⁵³⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 87; Konukçu, *Kuşan ve Akhular Tarihi*, s. 77-78; Konukçu, "Akhunlar", s. 584.

⁵⁴⁰ Marget Biro, "Hunların Kafkasyadaki Varlığı", (Çev. Savaş Eğilmez), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Erzurum 2003, s. 226.

⁵⁴¹ Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, s. 79-80.

⁵⁴² Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 87-88.

Bundan sonraki Akhun-Sasani ilişkilerinin bir müddet iyi yönde olduğu anlaşılmaktadır. Akhunlar, Sasanilerin Bizans'a karşı giriştiği Güney Anadolu savaşlarında, 502 yılında Ermenistan'da giriştikleri savaşlarında, yine 502 yılını takip eden dönemlerdeki Bizans ile olan savaşlarında yardımcı kuvvet göndermişlerdir. Fakat 513 yılına kadar Akhun-Sasani arasında bazı savaşların olduğu ve 532'de yine eskisi gibi, Şah Kavad'ın Martyropolis kuşatmasında Akhunlar'ın desteğini aldığı belirtilmektedir.⁵⁴³ Bu zamana kadar Sasanilere karşı hem askerî hem de diplomatik gücü elinde bulunduran Akhunlar, İran'da Şah Kavad'ın oğlu I. Hüsrev Anuşirvan'ın tahta çıkmasıyla bu güçlerini yitirmiş ve 552 yılında Sasani-Göktürk ittifakı sonrasında yıkılmışlardır.⁵⁴⁴

Akhunlar'ın, diplomatik anlamda münasebetler kurmuş oldukları devletlerden diğer bir önemlisi de Çin'dir. Grousset'in verdiği bilgilerden 516'da Akhunlar'dan Çinlilere bir elçi gönderildiği anlaşılmaktadır.⁵⁴⁵ Kafesoğlu ise 520'de Akhun ülkesini ziyaret eden Song Yü adındaki Çinli bir seyyahat bahsetmektedir.⁵⁴⁶ Bu bilgilere ek olarak Grousset'in ve Roux'un Akhunlar hakkında Çin kaynaklarından bilgiler vermesi⁵⁴⁷ bizce Çin ile Akhunlar'ın çeşitli münasebetler kurmuş olduğunu gösterdiği gibi, Çin'in Akhunlar'ı yakından takip etmiş olduğunu da göstermektedir. Ancak, elimizde giden gelen elçilerin ne hakkında görüştüğünü veya hangi tarafın diplomatik açıdan diğerine üstün olduğunu gösteren açık bir delil bulunmamaktadır. Bununla birlikte Akhunlar'dan Çin'e birçok kez elçi gittiği anlaşılmaktadır. Akhunlar'dan Çin'e giden ilk elçinin 456 yılına tesadüf ettiğini belirten Konukçu, onların 507, 509, 511, 512, 513, 519, 524 (iki defa), 530 (iki defa), 531, 729 ve 748 yıllarında da Çin'e elçiler gönderdiğini kaydetmektedir.⁵⁴⁸ Fakat belirttiğimiz gibi bu elçiler hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sadece Roux, Akhunlar'ın diğer uluslarla ilişki kurduklarını, bu yolla zenginlik ve şatafatlarını onlara sergilediklerinden bahseder. Bunun dışında Roux'un belirttiği diğer bir durum da onların batı dünyasınca tanınıyor olduğu ve bu anlamda orada elçiler bulundurmuş olabilecekleri yönündeki tahminidir.⁵⁴⁹

⁵⁴³ Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, s. 82-83.

⁵⁴⁴ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 88-89.

⁵⁴⁵ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 82.

⁵⁴⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 86.

⁵⁴⁷ Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 81; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 83.

⁵⁴⁸ Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, s. 74, 110.

⁵⁴⁹ Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 82.

SONUÇ

Eski Türk devlet idaresinde Tanhu, Hakan, Kağan gibi sıfatlar kullanmış olan hükümdarlarından boy beylerine, onlardan da aile ferdlerine kadar herkes bir sorumluluk ve selahiyet sahibi olmuştur. Devlet idaresinin esas kadrosunu ise, Türk devlet veya imparatorluklarının büyüklüğüne göre bazen 24'lü (Asya Hunlarında) bazen 28'li (Göktürklerde) bir teşkilatlanma oluşturmuştur.⁵⁵⁰ Bu teşkilatlanmanın temelini, M.Ö. III. yüzyılın sonlarına doğru siyaî birliğini oluşturan ve en eski Türk devleti olarak bilinen Asya Hunları'ndan başlatmak mümkündür. Onların bu durumunu, bizce en açık şekilde ifade eden Macar Türkologu Lajos Ligeti olmuştur. O, Hunlardan bahsederken şöyle demiştir: “*Hun İmparatorluğu öyle şuradan buradan toplanmış prvasız bir güruhun zorbalığı ile ayakta duran bir devlet değildi. Tersine olarak orada cemiyetin en küçük birliği olan aileye varıncaya kadar bütün nizam ve teşkilat vardı.*”⁵⁵¹

Tarihî seyir içerisinde Asya, Avrupa, Hindistan gibi birçok sahaya yayılmış ve bu sahalardaki çeşitli menşeye sahip milletlerle temas halinde bulunmuş olan Türkler, en eski ataları olarak bilinen Hunlardan başlamak üzere, söz konusu yapıları (24'lü-28'li teşkilatları) içerisinde, diplomatik sahada kendilerinden yaralanılan birçok memuriyete sahip olmuşlardır. Bu memuriyetler içerisinde ise, ilişki kurulan diğer devletlerin dillerini oldukça iyi bilen tercümanlar, elçiler, kâtipler gibi görevliler yerlerini önemle korumuşlardır. Bu durum şüphesiz Türklerin, ilişki kurdukları devletlerle olan diplomatik münasebetlerine büyük önem verdiğini göstermektedir. Bunu gösteren en açık delillerden birisi de, Hunlar'ın ilişki kurdukları devletlerden (Çin, Roma vs.) Hunlar'a, Hunlardan da onlara gidip gelen elçilerin varlığı olmuştur. Hunlar ile diğer devletlerarasındaki bu ilişkiler bir süreklilik göstermiştir. Nitekim bunlar tezimizde açıkça gösterilmiştir. Şunu da belirtmeliyiz ki, en eski Türk siyasî teşekkülü ile başlayan devlet içi teşkilatlanma ve devletlerarsı diplomatik ilişkiler, İslamiyet öncesindeki Türk devletleriyle sınırlı kalmamış, Müslüman-Türk devletlerinin (Selçuklu, Osmanlı gibi) bu yöndeki adımlarının temelini de oluşturmuştur.

⁵⁵⁰ Tafsilen Bakınız. Németh, “Attila ve Hunları”, s. 893.

⁵⁵¹ Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, I, s. 50.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, Ali, ‘‘Büyük Hun Hükümdarı Attila’’, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 902- 918.
- Ahmetbeyoğlu, Ali, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK Yay., Ankara 2001.
- Akkaya, Şükrü, ‘‘Eski Alman Destanlarında Attila’nın Akisleri’’, *DTCF*, II (4), Ankara 1944, 556-568.
- Bailly, Auguste, *Bizans Tarihi I-II*, (Çev. Haluk Şaman), Tercüman Yay., Trhz.
- Barthold, V. Viladimiroviç, *Orta Asya- Tarih ve Uygarlık-*, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2010.
- Baştav, Şerif, ‘‘Avrupa Hunları’’, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 597- 652.
- Baştav, Şerif, ‘‘Attila’nın Hayatı ve  l m ’’, *Türk Kültürü Dergisi*, S. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, (Kasım 1962), Ankara 1962, 33-38.
- Baykara, Tuncer, ‘‘Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri’’, *Belleten*, XLIV (175), TTK Yay., Ankara 1980,
- Baykara, Tuncer, *Türk-Türklük ve Türkler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Baykuzu, Tilla Deniz, ‘‘Kuzey Liang Devleti’’, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 758-762.
- Beşevliyev, V., ‘‘Proto-Bulgar Dini’’, (Çev. T. Acaroğlu), *Belleten*, IX (34), (Nisan 1945), 214-261.
- Biro, Marget, ‘‘Hunların Kafkasyadaki Varlığı’’, (Çev. Savaş Eğilmez), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Erzurum 2003, 223-231.
- Brion, Marcel, *Attila*, (Ed. M. Ayhan Kara), İleri Yay., İstanbul 2005.
- Clavijo, (Ruy Gonz les de Clavijo), *Anadolu Orta Asya ve Timur*, (Çev. Ömer R. Doğrul), Ses Yay., İstanbul 1993.
- Cosmo, N. D., ‘‘Hun İmparatorluğu’nun Kuruluğu ve Yükselişi’’, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 709-719.
- Cöhce, Salim, ‘‘Hindistan’da İlk Türk Hakimiyeti-Kuşanlar ve Akhunlar-’’, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 815-820.
- Crespigny, R. R., ‘‘Hun Konfederasyonu’nun Bölünmesi ve Yıkılması’’, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 749-757.

- Çandarlıoğlu, Gülçin, “Uygur Sarayına Giden Çinli Prensesler ve Bunun Arkasındaki Politik Gerçekler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 28-29, 1974-1975, 63-70.
- Çandarlıoğlu, Gülçin, *Türk Destan Kahramanları*, And Yay., İstanbul 1977.
- Çınar, A. Abbas, *Türklerde At ve Atçılık*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.
- Davletov, Timur B., “Eski Türklerde Toplumsal Siyaset Anlayışı”, *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları*, (2008/1), S. 8, 2008, 81-101.
- Diyarbakirli, Nejat, *Hun Sanatı*, Kültür Yay., İstanbul 1972.
- Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî -Askerî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
- Durmuş, İlhami, “Vusunlar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 782-788.
- Eberhard, Wolfram, “Muahhar Han Devrinde (M.S. 25-M.S. 220) Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış”, *Bellekten*, IV (16), (1949), 337-385.
- Eberhard, Wolfram, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, (Çev. İkbâl Berk), *DTCF*, C. I, 1942, 18- 29.
- Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, (3. Baskı), TTK Yay., Ankara 1995.
- Eberhard, Wolfram, *Çin’in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtuğ), TTK Yay., Ankara 1996.
- Eberhard, Wolfram, *Uzak Doğu Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1992.
- Ekrem, N. Hidayet, “Chang-Ch’ien’in Seyahat Raporuna Göre Hunlar Dönemindeki Orta Asya”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 763-775.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Âbideleri*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- Esin, Emel, “İç Asya’da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 726-766.
- Esin, Emel, “Türk Kültür Tarihi İç Aya’daki Erken Safhalar”, *ED*, I (2), TTK Yay., Ankara 1985, 409-429.
- Gabain, A. von, “Köktürklerin Tarihine Bir Bakış”, (Çev. Saadet S. Çağatay), *DTCF*, II (5), Ankara 1944, 685-695.
- Giraud, Réne, *Göktürk İmparatorluğu*, (Çev. İsmail Mangaltepe), Ötüken Yay., İstanbul 1999.
- Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyet Tarihi (3. kitap)*, (Haz. Fikret Şahoğlu), C. II, Türk Kültür Yay., İstanbul 1974.

- Gömeç, Sadettin, “Kagan ve Hatun”, *DTCF*, XVIII (29), Ankara 1997, 81-90.
- Gömeç, Sadettin, “Köktürkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar”, *ED*, XII (36), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2002, 927-946.
- Gömeç, Sadettin, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Akçağ Basımevi, Ankara Trhz.
- Grousset, Réne, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev. M. Reşat Uzman), Ötüken Yay., İstanbul 1993.
- Gumilëv, L. Nikolayeviç, *Eski Türkler*, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2004.
- Gültepe, Necati, “İlk Türk Devletlerinde Bürokrasi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, II, 894-905.
- Gültepe, Necati, *Mührün Gücü –İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılar’da Bürokrasi*, Ötüken Yay., İstanbul 2009.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, (2. Basım), (Çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul 1983
- İbn. Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (Çev. ve Haz. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- İnan, Abdulkadir, “Eski Türklerde ve Folklorda Ant”, *DTCF*, IV (4), (Ekim 1948), 279-290.
- İnan, Abdulkadir, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., Ankara 1968.
- İpşirli, Mehmet “Bitik”, *İ.A.*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, C. VI, 225.
- İzgi, Özkan, “Orta Asya’nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkiler”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 423-448.
- İzgi, Özkan, “XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin’le Yaptığı Ticarî Münasebetler.”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, İstanbul 1978, 87-106.
- İzgi, Özkan, *Çin elçisi Wang Yen-Te’nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yay., Ankara 1989.
- İzgi, Özkan, *Uygurlar’ın Siyasî ve Kültürel Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1987.

- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul Yay., İstanbul 1957.
- Kaşıkcı, Osman, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı -Hakanlık-“, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, II, 888-893.
- Kâşkarlı Mahmûd, *Divânü Lugâti't-Türk*, (Çev. Seçkin Erdi, Serap T. Yurtsever), Kabakçı Yayınevi, İstanbul 2005.
- Kâşkarlı Mahmûd, *Divânü Lûgât-it-Türk I-II-III-IV*, (3. Baskı), (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992.
- Kerimova, Risalet, “Hun İmparatorluğu İle Çin'in Doğu Türkistan Mücadelesi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 743-748.
- Kitapçı, Zekeriya, *Mukaddes Çevreler ve Eski Hilafet Ülkelerinde Türk Hatunları*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1995.
- Koca, Salim, “Büyük Hun Devleti”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 533-568.
- Koca, Salim, “Eski Türkler'de Bayram ve Festivaller”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, II, 51-57.
- Koca, Salim, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, II, 309-346.
- Koca, Salim, “Türkler'in Göçleri ve Yayılmaları”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, C. I, 453- 532.
- Konukçu, Enver, “Akhunlar”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 581-587.
- Konukçu, Enver, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.
- Kurat, A. Nimet, “Göktürk Kağanlığı”, *DTCF*, X (1-2), (Mart-Haziran 1952), 1-56.
- Kurat, A. Nimet, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, (2. Baskı), Murat Kitabevi Yay., Ankara 1992.
- Kürkçüoğlu, Erol, *Ortaçağ'da Erzurum*, Güneş Vakfı Yay., Erzurum 2007.
- Ligeti, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya I-II*, (Çev. Sadrettin Karatay), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- Ligeti, Lajos, *Tarihte Türk Yurtları*, (Çev. Sadrettin Karatay), Örgün Yayınevi, İstanbul 2008.
- Modern Büyük Atlas*, Merkez Gazete Basım Yayın, İstanbul 2004.

- Mori, Masao, “Kuzey Asya’daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1978, 209- 226.
- Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Çev. Gürsoy Solmaz), Elips Kitap Yay., Ankara 2009.
- Neagoe, Manole, *Bozkırın Üç Atlısı: Attila-Cengiz Han-Timur*, (Çev. Müstecip Ülküsal), Çatı Kitapları, İstanbul 2004.
- Németh, Guyula, “Attila ve Hunları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, C. I, 887-901.
- Németh, Gyula, “Türklüğün Eski Çağı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 378-387.
- Onat, A., Orsoy, S., Ercilasun, K., *Han Hanedanlığı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2004.
- Onat, Ayşe, “Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler”, *Bellekten*, LIV (211), TTK Yay., Ankara 1990, 913-920.
- Onat, Ayşe, “Eski Orta Asya Kavimlerinin Çin İle Olan İlişkileri Hakkında Kısa Bir İnceleme”, *DTCF*, XV (26), TTK Yay., Ankara 1991, 63-71.
- Onat, Ayşe, “Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö. 206 - M.S. 220)”, *Bellekten*, LI (200), TTK Yay., Ankara 1987, 611-624.
- Orkun, H. Namık, *Attila ve Oğulları*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933.
- Orkun, H. Namık, *Eski Türk Yazıtları I- II- III*, (Tek Kitap), TDK Yay., Ankara 1994.
- Orkun, H. Namık, *Hunlar*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1938.
- Otkan, Pulat, “IV. Yüzyılda Kuzey Çin’deki Yabancı Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu”, *ED*, S. 5, (Eylül 1989), Ankara 1991, 773-790.
- Ögel, Bahaeddin, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, II, 874-887.
- Ögel, Bahaeddin, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, *Bellekten*, XIX (75), TTK. Yay., (Temmuz 1955).
- Ögel, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I- II*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.
- Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978.

- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I-II*, TTK Yay., Ankara 1993.
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.
- Özcan, Abdülkadir, “Hatun”, *İA*, Diyanet Vakfı Yay, İstanbul 1997, C. XVI, 499-500.
- Özerdim, Muhaddere N., “Choular ve Bu Devirde Türklerden Gelen Gök Dinî”, *Belleten*, XXVII (105), TTK Yay., Ankara 1963, 1-24.
- Priskos, *Grek Seyyahu Priskos (5. Asır)’a Göre Avrupa Hunları*, (Çev. Ali Ahmetbeyoğlu), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995.
- Roux, J. Paul, “Ortaçağ Türk Kadını”, *ED*, V (13), (Ocak 1989), TTK Yay., Ankara 1990, 199-226.
- Roux, J. Paul, *Orta Asya –Tarih ve Uygarlık-*, (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Roux, J. Paul, *Türkler’in Tarihi*, (Çev. Aykut Kazancıgil, Lale A. Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.
- Salman, Hüseyin, “İslamiyetten Önceki Türk Devletleri”, *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. Cemil Öztürk), Pegem A Yay., Ankara 2004, 9-30.
- Salman, Hüseyin, “Türk Adı Türklerin Anayurdu ve Göçleri”, *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. Cemil Öztürk), Pegem A Yayınları, Ankara 2004, 1-7.
- Salman, Hüseyin, *Türgişler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- Sevinç, Necdet, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1987.
- Sinor, Denis, “Hun Dönemi”, (Çev. Mete Tunçay), *Erken İç Asya Tarihi*, (4. Baskı), (Der. Denis Sinor), İletişim Yay., İstanbul 2003, 245-282.
- Sinor, Denis, “İç Asya Kavramı”, (Çev. Ruşen Sezer), *Erken İç Asya Tahi*, (4. Baskı), (Der. Denis Sinor), İletişim Yay., İstanbul 2003, 11-32.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar –Türkmenler-*, Ana Yay., (3. Baskı), İstanbul 1980.
- Taaffe, Robert N., “Coğrafi Ortam”, (Çev. Mete Tunçay), *Erken İç Asya Tarihi*, (4. Baskı), (Der. Denis Sinor), İletişim Yay., İstanbul 2003, 33-59.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Türklerde Ekonomi”, *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. Cemil Öztürk), Pegem A Yay., Ankara 2004, 287-316..
- Taşagıl, Ahmet, “Göktürkler”, *GTT*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 653-710.
- Taşagıl, Ahmet, *Gök-Türkler, I-II*, TTK Yay., Ankara 1995-1999.
- Temir, Ahmet, *Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

- Tezcan, Mehmet, “Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler: I-i Chih-i / I-i-fa-i ve Beş Tuzak”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, I, 729-741.
- Tezcan, Mehmet, *Eski Türklerde Damga*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum 1990.
- Thompson, Elizabeth A., *Hunlar*, (Çev. Sibel Dinçel), Phoenix Yayınevi, Ankara 2008.
- Togan, A. Z. Velidi, *Umûmi Türk Tarihine Giriş*, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970.
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 2005.
- User, Hatice Ş., “Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine”, *Bilig* (Türk Dünyası Sosyal Bilimler dergisi), S. 39, Ankara 2006, 219-238.
- Yakubovskiy, A. Y., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1976.
- Ying-shih Yü, “Hsiung-nu (Şyung-nu)”, (Çev. Selçuk Esenbel), *Erken İç Asya Tarihi*, (4. Baskı), (Der. Denis Sinor), İletişim Yay., İstanbul 2003, 167-208.
- Yusuf Hashacip, *Kutadgu Bilig -I Metin-*, (Çev. ve Haz. R. Rahmeti Arat), TDK Yay., Ankara 1999.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Özgür TOKAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum / Şenkaya 03.05.1986
Eğitim Durumu	Yükseklisans
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	090 537 309 56 58
E-Posta Adresi	ozgurtokan@hotmail.com
Tarih	2011